

Artykuły

BORYS PRZEDPEŁSKI¹

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-5377-2106](https://orcid.org/0000-0002-5377-2106)

MIROŚLAW MICHALSKI²

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-7769-722X](https://orcid.org/0000-0001-7769-722X)

Rocznik Teologiczny
LXVI – z. 3/2024
s. 435-518
DOI: 10.36124/rt.2024.17

Życie i dokonania arcybiskupa Jana Marii Michała Kowalskiego (1871-1942)³

Life and accomplishments of the archbishop Jan Maria Michał Kowalski (1871-1942)

Słowa kluczowe: Mariawityzm, Starokatolicki Kościół Mariawitów, Kościół Katolicki Mariawitów, arcybiskup, reformy kościelne, działalność społeczna, dorobek twórczy

Key words: Mariavitism, Old Catholic Mariavite Church, Catholic Mariavite Church, archbishop, church reforms, social activities, artistic output

Streszczenie

Artykuł przybliży życie i działalność arcybiskupa Jana Marii Michała Kowalskiego (1871-1942), najbardziej znanego duchownego, mistyka i teologa mariawickiego, zwierzchnika niepodzielonego Kościoła mariawitów, a następnie Kościoła Katolickiego Mariawitów (grupy felicjanowskiej). Przedstawiono w nim jego postać i dzieło ze szczególnym uwzględnieniem aktywności kościelnej i społecznej w mariawityzmie. W poszczególnych częściach artykułu zostały ukazane kolejne etapy drogi życiowej Jana Kowalskiego: dzieciństwo, młodość, edukacja seminaryjna i akademicka, służba duszpasterska w Kościele Rzymskokatolickim, okoliczności i motywy wstąpienia do ruchu mariawickiego, konflikt z hierarchią rzymskokatolicką,

¹ Dr hab. Borys Przedpełski, Wydział Teologiczny Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

² Ks. dr hab. Mirosław Michalski, Wydział Nauk Społecznych Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

³ Niniejsze opracowanie stanowi część projektu badawczego pt. „Abp Michał Kowalski – Życie i dzieło – próba systematyzacji”, zrealizowanego w 2023 roku w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

ekskomunikowanie przez Inkwizycję Rzymską, otrzymanie sakry biskupiej od hierarchów starokatolickich w Utrechcie, zaangażowanie społeczne, reformy wprowadzane w Starokatolickim Kościele Mariawitów (1922-1935) i grupie felicjanowskiej (1935-1939), procesy i prześladowania oraz pobyt w obozie koncentracyjnym w Dachau i śmierć męczeńska w ośrodku eutanazji w Hartheim. W opracowaniu omówiono zasługi pierwszego przełożonego wyznania mariawickiego dla rozwoju organizacyjnego mariawityzmu i konflikty z przeciwnikami oraz jego główne dzieła teologiczne i przekłady literackie.

Abstract

The article approaches the life and activity of the archbishop Jan Maria Michał Kowalski (1871-1942), the best known Mariavite priest, mystic and theologian, the leader of the undivided Mariavite Church and subsequently of the Catholic Mariavite Church (Felicjanów group). It presents his person and his work, with particular focus on the ecclesial and social activities in the Mariavite Church. The individual parts of the article discuss the subsequent stages of Jan Kowalski's life path: his childhood, adolescence, seminary & academic education, ministerial service in the Roman Catholic Church, the circumstances and motivations causing him to join the Mariavite movement, conflict with the Roman Catholic hierarchy, excommunication by the Roman Inquisition, consecration as a bishop by the Old Catholic hierarchs in Utrecht, community involvement, reforms implemented in the Old Catholic Mariavite Church (1922-1935) and the Felicjanów group (1935-1939), trials and persecutions as well as his time in Dachau concentration camp, and his martyr's death in the Hartheim euthanasia centre. The elaboration discusses the merits of the first leader of the Mariavite denomination for the organizational development of the Mariavite Church and the conflicts with opponents, as well as his main theological works and literary translations.

Przedmiotem artykułu jest przedstawienie drogi życiowej i działalności abp. Jana Marii Michała Kowalskiego, czołowego teologa mariawickiego, utalentowanego duszpasterza i organizatora, przełożonego niepodzielonego Kościoła mariawitów i zwierzchnika denominacji felicjanowskiej. Tekst stawia sobie za cel chronologiczne ukazanie kolejnych faz życia Jana Kowalskiego od przyjścia na świat w Latowiczu

do śmierci męczeńskiej w Hartheim. W artykule zostały uwzględnione nie tylko fakty biograficzne, ale również dokonania teoretyczne i praktyczne pierwszego biskupa wyznania mariawickiego. Omówiono w nim zarówno sukcesy, jak i trudności związane z jego doświadczeniami życiowymi oraz aktywnością kościelną i społeczną w okresie przeszło 70. lat.

1. Dzieciństwo i młodość w Latowiczu

Jan Kowalski, przyszły współorganizator i przełożony Kościoła mariawitów, dzieciństwo i młodość spędził w niewielkim miasteczku Latowicz⁴ nad rzeką Świder, w pobliżu Mińska Mazowieckiego, w guberni warszawskiej. W dawnej Rzeczypospolitej należało ono do tzw. miast królewskich, któremu podlegały sąsiednie wsie zobowiązane do odrabiania pańszczyzny (M.R. 1949, 5). Jego dom rodzinny znajdował się przy ulicy Świętoduskiej 44, nazwanej na cześć Ducha Świętego, oznaczonej liczbą mesjanistyczną 44 z trzeciej części „Dziadów” (1832) Adama Mickiewicza („65-ta Rocznica Urodzin Najdroższego Brata naszego Arcybiskupa...” 1937, 5). Tam przyszedł na świat 24 („65-ta Rocznica Urodzin Najdroższego Brata naszego Arcybiskupa...” 1937, 5), 25 (Odpis skrócony aktu urodzenia Jana Kowalskiego 1958, 1; *Z dziejów Królestwa* 1972, 117; „Abp Jan M. Michał Kowalski” 1990, 3; *Ku Królestwu Bożemu* 2009, 17), 26 (Dowód osobisty Jana Kowalskiego 1938, 1; „Bischof Johann Kowalski.” 1909a, 335; Warchoł 2008, 50; Warchoł 2011, 23) lub 27 grudnia 1871 roku („Najprzewielebniejszy Ojciec Jan Marya Michał Kowalski Biskup Kościoła Katolickiego Maryawitów” 1910, 88; Łojek 2001, 9). Rozbieżności w dacie urodzenia przyszłego arcybiskupa mariawitów mogą wynikać z niedokładności wpisu metryki przez ówczesnych urzędników oraz różnych danych podanych w oficjalnych dokumentach i życiorysach. Warto jednak pamiętać, że według jego rodziców nastąpiło to w noc wigilijną z 24 na 25 grudnia (Kowalski 1928, 1). Wersja ta

⁴ Nazwa Latowicz pochodzi prawdopodobnie od słowa latowice, które oznacza miejsce spędzania lata.

wydaje się bardzo prawdopodobna, ponieważ najczęściej jest podawana w jego dowodach tożsamości i notach biograficznych.

Jan Kowalski urodził się w rodzinie chłopskiej. Był synem Jana Kowalskiego (1850-1920), zamożnego rolnika i ławnika, oraz Katarzyny z domu Sitek, młodszej od niego o 13 lat gospodyni domowej, zajmującej się zarządzaniem majątkiem rodzinnym (Lechicki 1968-1969, 552). Miał sześcioro rodzeństwa: trzy siostry rodzone (nieznaną z imienia siostrę bliźniaczkę, Bronisławę i Mariannę), brata rodzzonego Franciszka oraz dwóch braci przyrodnych (Andrzeja i Walentego) (Kowalski 1928c, 4-5; Peterkiewicz 1975, 22). Troje z nich zmarło we wczesnym dzieciństwie: nieznaną z imienia siostra bliźniaczka, Bronisława, Franciszek. Z jego rodzeństwa do wieku dorosłego dożyli: Marianna, Andrzej i Walenty (Kowalski 1928c, 4-5).

Jan Kowalski, który przyczynił się później do utworzenia niezależnego od Rzymu Kościoła mariawitów, jest uważany powszechnie za najbardziej znanego Polaka urodzonego w Latowiczu („Ks. abp Jan Kowalski” 2004, 1).

Dzieciństwo spędził w rodzinnej miejscowości i jej najbliższych okolicach. Jako młody chłopiec często wypasał krowy i woły oraz pomagał ojcu przy pracach pomocniczych w gospodarstwie rolnym. Kiedy miał wolny czas, bardzo chętnie bawił się z rówieśnikami. Wyróżniał się w grupie kolegów jako lider posiadający autorytet i zdolności przywódcze. Odznaczał się spokojem wewnętrznym i determinacją w dążeniu do osiągnięcia stawianych celów. Był chłopcem dobrze zbudowanym o niezwykłej sile i sprawności fizycznej. Dzięki temu często kąpał się w okolicznych stawach, które przepływał w szybkim tempie od 8 do 10 razy dziennie. Nic więc dziwnego, że rówieśnicy nazywali go Samsonem. Od 7 roku życia uczęszczał do szkoły elementarnej w Latowiczu (Peterkiewicz 1975, 23). Od wczesnego dzieciństwa chętnie chodził na lekcje religii i do miejscowego kościoła na nabożeństwa (Kowalski 1928c, 7-9).

Po zakończeniu podstawowego etapu edukacji wyjechał do Warszawy, gdzie dzięki wsparciu finansowemu ojca uczęszczał najpierw

do prywatnego gimnazjum Radziukinasa przy ulicy Smolnej (Kowalski 1928c, 28). Po ukończeniu pierwszej klasy gimnazjalnej zdał egzamin wstępny do drugiej klasy progimnazjum przy ulicy Żelaznej (Kowalski 1928c, 30). W progimnazjum przejawiał niezwykle zdolności plastyczne oraz predyspozycje do przedmiotów humanistycznych i łaciny. Chętnie też uczęszczał na lekcje religii i dużo się modlił. Mimo to nie zawsze był pilnym i wzorowym uczniem. Z tego powodu pozostał na drugi rok w czwartej klasie (Kowalski 1928c, 61). Naukę w szkole progimnazjalnej ukończył po czterech latach w 1889 roku (Warchoł 2008, 50, Warchoł 2011, 23). Wtedy okazało się, że odczuł silne powołanie do kapłaństwa (M.R. 1949, 5).

2. Edukacja seminaryjna i akademicka

Po zdaniu egzaminów końcowych w progimnazjum 18-letni Jan Kowalski pod wpływem swojego ojca oraz dzięki protekcji ks. Piotra Godlewskiego, proboszcza parafii rzymskokatolickiej w Latowiczu, oraz ks. Teofila Osińskiego i ks. Stanisława Galla (1865-1942), późniejszego biskupa polowego, został przyjęty do Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Warszawie (Kowalski 1928c, 66; Papierowski 1997, 21). W seminarium warszawskim kształcił się przez 4 lata. Podczas studiów seminaryjnych był niezwykle pracowitym i zdolnym klerykiem. Zdał pomyślnie wszystkie egzaminy przewidziane programem seminaryjnym (*Z dziejów Królestwa* 1972, 117). Musiał wykazać się wiedzą w zakresie takich przedmiotów jak: teologia dogmatyczna, teologia moralna, wstęp do Pisma Świętego, hermeneutyka, historia Kościoła, liturgika, prawo kanoniczne, filozofia, łacina, historia Polski, historia powszechna, literatura powszechna, język polski i katechizm historyczny (Kowalski 1928c, 137). Nie zawsze jednak był popierany przez swoich zwierzchników duchownych, którzy nie zaprzeczali jego zdolnościom intelektualnym, ale wątpili w trwałe powołanie do kapłaństwa. Po półrocznym pobycie groziło mu nawet wydalenie z seminarium ze względu na nieodpowiednie zachowanie i zaniedbania w śpiewie kościelnym. Ostatecznie

jednak młody alumn dzięki lekturze książki „Życie duchowne” ks. Józefa Sebastiana Pelczara (1842-1924) i książeczki „Naśladowanie Pana Jezusa” Tomasza à Kempis (1380-1471) przezwyciężył wszystkie przeszkody i trudności, wywiązywał się wzorowo ze wszystkich obowiązków i zdobywał coraz większe zaufanie władz seminaryjnych (Kowalski 1928c, 121-126).

W 1893 roku, dzięki bardzo dobrym wynikom w nauce i poparciu ks. Stanisława Galla, uzyskał stypendium państwowe i został przyjęty na wyższe studia teologiczno-filozoficzne do Cesarskiej Akademii Duchownej w Petersburgu, utworzonej w 1842 roku za zgodą władz rosyjskich (Mazur 2019a, 90). Była to jedyna wyższa uczelnia teologiczna przeznaczona dla duchowieństwa rzymskokatolickiego z ziem polskich pod panowaniem rosyjskim. W okresie studiów akademickich Jan Kowalski zdobył bogatą wiedzę teologiczną. Większość czasu poświęcał nauce i modlitwie. O jego pobożności świadczy fakt, że codziennie przystępował do Komunii Świętej (Wojciechowski 1982, 9).

Studia w stolicy Cesarstwa Rosyjskiego ukończył po 4 latach w 1897 roku z bardzo dobrymi wynikami, uzyskując dyplom magistra teologii i medalion pamiątkowy zawierający zdanie z 2 Listu św. Pawła do Koryntian: „Nie znać niczego więcej jak tylko Jezusa Chrystusa, i to ukrzyżowanego” (2 Kor 2,2) (*Ku Królestwu Bożemu* 2009, 17; Wodzianowska 2007, 5). W tym samym roku 24 kwietnia otrzymał święcenia kapłańskie z rąk bp. Albina Symona (1841-1918), ówczesnego rektora rzymskokatolickiej Akademii Duchownej w Petersburgu, wybitnego teologa i biskupa pomocniczego diecezji mohylewskiej (Lechicki 1968-1969, 552). Bolesław Hieronim Kłopotowski (1848-1903), biskup łucko-żytomierski (1899-1901), arcybiskup metropolita mohylewski i przewodniczący petersburskiego Rzymskokatolickiego Kolegium Duchownego (1901-1903), profesor i kierownik Katedry Historii Kościoła Akademii Duchownej w Petersburgu, przewidział, że ks. Jan Kowalski w przyszłości będzie znaczącą postacią i odegra ważną rolę w Kościele, wypowiadając w obecności studentów teologii zdanie: „Zobaczycie, że on będzie

wielkim człowiekiem” (Mames 2001a, 12). Innym razem ten sam ksiądz profesor, doceniając zaangażowanie duchowe i zdolności intelektualne Jana Kowalskiego, powiedział do niego: „Widocznie Pan Bóg ma względem ciebie jakieś zamiary” (*Ku Królestwu Bożemu* 2009, 17).

3. Służba duszpasterska w parafiach rzymskokatolickich

Po ukończeniu studiów teologicznych i uzyskaniu święceń kapłańskich młody i energiczny ks. Jan Kowalski rozpoczął działalność duszpasterską jako kapłan rzymskokatolicki. Początkowo sprawował posługę kapłańską jako wikariusz w parafiach w Łodzi, a następnie w Warszawie. Potem jako proboszcz pełnił służbę księżowską w Niesułkowie i Starej Sobótce („Najprzewielebniejszy Ojciec Jan Marya Michał Kowalski Biskup Kościoła Katolickiego Maryawitów” 1910, 89).

Niezwykle owocna była jego posługa kapłańska w Warszawie, która nie ograniczała się tylko do obsługi liturgicznej kościoła ojców kapucynów przy ulicy Miodowej, ale obejmowała również obowiązki duszpasterskie związane z pełnieniem funkcji kapelana w zakładzie sierot przy ulicy Rakowieckiej na obrzeżach miasta („65-ta Rocznicą Urodzin Najdroższego Brata naszego Arcybiskupa...” 1937, 6). Podczas pobytu w Warszawie otrzymał od jednej z penitentek obrazek Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, co można uznać za zapowiedź wstąpienia w 1900 roku do ukrytego Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów (Kowalski 1922, 81-82). W tym czasie w jego życiu duchowym nastąpił wyraźny przełom pod wpływem powieści „W drodze” francuskiego pisarza Jorisa-Karla Huysmansa (1848-1907) i „Wyznań” Augustyna z Hippo (Kowalski 1922, 82). Niedługo po lekturze wymienionych książek Kowalski został kapłanem mariawitą.

Po 6 latach pobytu w Warszawie 32-letni ks. Kowalski został dyscyplinarnie skierowany do posługi duszpasterskiej w Niesułkowie, wsi położonej pod Łodzią, gdzie przebywał w latach 1903-1905. Była to kara kościelna nałożona na młodego duchownego za nielegalne i samowolne w świetle prawa kanonicznego objęcie stanowiska Ministra Generalnego

Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów (Papierowski 1997, 21). Pełniąc wzorowo funkcję proboszcza parafii niesułkowskiej, Kowalski przyczynił się w ciągu półtora roku do zwalczania wśród miejscowych parafian negatywnych zachowań, takich jak: kradzieże, pijaństwo i zabobony („65-ta Rocznicą Urodzin Najdroższego Brata naszego Arcybiskupa...” 1937, 6).

Z kolei pobyt ks. Jana Kowalskiego w parafii rzymskokatolickiej w dzisiejszej Starej Sobótce niedaleko Łęczycy, przypadający na okres od marca 1905 do stycznia 1906 roku, był skutkiem nałożenia na niego kary translokacji z powodu nieposłuszeństwa wobec zarządzeń biskupa diecezjalnego (Kozłowski 2016, 31-32). Okazało się, że przeniesienie ks. Kowalskiego do wymienionej parafii bynajmniej nie osłabiło jego aktywności duszpasterskiej w głoszeniu orędzia Dzieła Wielkiego Miłosierdzia przez propagowanie adoracji Przenajświętszego Sakramentu, częstej Komunii Świętej i kultu Matki Boskiej Nieustającej Pomocy. Dzięki niezwyklej charyzmie i energicznej działalności przełożonego kongregacji mariawickiej Sobótka stała się jednym z głównych ośrodków życia religijnego mariawitów oraz miejscem nieformalnych spotkań kapłanów, opowiadających się za reformą rzymskiego katolicyzmu w duchu objawień siostry Marii Franciszki. 27 stycznia 1906 roku arcybiskup warszawski Wincenty Chościak-Popiel (1825-1912) zastosował wobec ks. Jana Kowalskiego, administratora parafii w Starej Sobótce, karę suspensy, z powodu trwania przy pobożnościowych praktykach mariawickich, utrzymywania kontaktów z księżmi mistykami, przyjmowania kolejnych duchownych do stowarzyszenia kapłanów mariawitów, lekceważenia upomnień władz archidiecezji warszawskiej i przywłaszczania sobie władzy nad kapłanami (Popiel 1907, 670; „A z mariawityzmem w Sobótce to było tak...” 2016, 48-49).

4. Wstąpienie do Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów i poznanie założycielki mariawityzmu

Latem 1900 roku ks. Jan Kowalski odczuł potrzebę dokonania radykalnej zmiany w swoim życiu duchowym przez odbycie rekolekcji i spowiedzi generalnej. W ten sposób chciał przygotować się do wstąpienia do jednego ze zgromadzeń zakonnych o bardzo surowej regule (Warchoła 2011, 23). W tym celu w połowie sierpnia udał się do sanktuarium maryjnego w Częstochowie. Podczas pobytu w klasztorze jasnogórskim żaden z zakonników paulinów nie znalazł czasu dla jego potrzeb duchowych. Zamiast zrozumienia ks. Kowalski zastał tam obojętność i powierzchowność religijną. Nic więc dziwnego, że w tej sytuacji bezwzględnie opuścił sanktuarium jasnogórskie (Kowalski 1922a, 82-84).

Nowy etap w życiu ks. Jana Kowalskiego rozpoczął się w końcu sierpnia 1900 roku, kiedy jako wikariusz parafii przy kościele ojców kapucynów przy ulicy Miodowej w Warszawie, od swojego kolegi ks. Jana M. Kazimierza Kaczyńskiego (1871-1957), z którym kształcił się w warszawskim Metropolitalnym Seminarium Duchownym, dowiedział się o objawieniu Dzieła Miłosierdzia i działalności ukrytego Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów, powołanego do odnowy Kościoła i świata oraz ożywienia życia religijnego przez kult Pana Jezusa ukrytego w Przenajświętszym Sakramencie i naśladowanie życia Najświętszej Maryi Panny w pobożności i ubóstwie (Kowalski 1922a, 85-86).

27 września 1900 roku w Kępie Polskiej niedaleko Płocka ks. Jan Kowalski został przyjęty przez ks. Kazimierza M. Jana Przyjemskiego (1868-1920) do nowicjatu Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów, przyjmując imiona zakonne Maria Michał. Wtedy postanowił zerwać z nałogiem palenia papierosów, z którym zmagał się przez okres przeszło 20 lat, od 7 roku życia (*Święta Maria Franciszka Kozłowska i Jej Zgromadzenia zakonne we wspomnieniach i pamiętnikach* 2007, 299).

Przełomowym wydarzeniem w życiu przyszłego przełożonego kongregacji mariawickiej było jego spotkanie z siostrą Feliksą (Felicją) Marią Franciszką Kozłowską (1862-1921), inspiratorką i założycielką

mariawityzmu. Nastąpiło ono po południu 28 września 1900 roku w wigilię święta Archanioła Michała w Płocku przy ulicy Dobrzyńskiej 8 w siedzibie ukrytego Zgromadzenia Sióstr Ubogich Świętej Matki Klary w obecności ks. Jana Przyjemskiego i matki założycielki ruchu mariawickiego, Anny Kozłowskiej (1839-1921), późniejszej zakonnicy mariawickiej siostry Marii Hortulany (Kowalski 1922a, 90-91). Osoba twórczyni mariawityzmu zrobiła na o. Michale wielkie wrażenie. Charakterystyczny jest fakt, że odczuł on w poznanej kobiecie o bardzo dobrym usposobieniu i łagodnym uśmiechu osobę świętą i wybraną, „jakby Tabernakulum, w którym sam Bóg mieszka” (Kowalski 1922a, 91). Po dłuższej rozmowie i wspólnym obiedzie Mateczka wręczyła ks. Janowi Kowalskiemu wielką gruszkę z gatunku duchesse, jako symboliczną pamiątkę, i przyznała mu rolę obrońcy Zgromadzenia Mariawitów, pod warunkiem zachowania przez niego „wielkiej pokory i gotowości na zupełne wyniszczenie się dla chwały Bożej” (Kowalski 1922a, 95).

Po poznaniu siostry Marii Franciszki ks. Michał Kowalski rozpoczął gorliwą służbę kapłańską w duchu mariawickim. Ze względu na zapal w pracy apostołskiej współbracia nazwali go „ogniem pałającym” („Wspomnienia bp. Antoniego M. Feliksa Tułaby. Autobiografia Kapłana i Biskupa Antoniego Marii Feliksa Tułaby, Proboszcza Litwy i Łotwy 1910-1965”, 19). W tym okresie wyróżniał się niezwykle aktywnością i pobożnością, co potwierdził w swoich „Pamiętnikach” ks. Jan Przyjemski, który jako nieformalny przełożony stał na czele Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów przez pierwsze 10 lat jego działalności (1893-1903):

O. Michał przewyższał wszystkich swoją gorliwością w życiu zakonnym i szczególniejszym nabożeństwem do Matki Bożej Nieustającej Pomocy. Medale Matki Bożej Nieustającej Pomocy rozdawał wszędzie. Prawie wszystkich mieszkańców Warszawy medalikami M. B. N. Nieustającej Pomocy obdarzył. Jan nie pamięta wszystkich wielkich łask, jakie otrzymywały różne osoby po przyjęciu tych medalików. Grzeszeni nawrócenie, chorzy uzdrowienie, w różnych potrzebach dostający doraźną pomoc za przyczyną Matki Bożej otrzymywali. A znana była dobrze ta cześć w Warszawie, bo nie było kościoła prawie, gdzie

by tego Obrazu nie było. I czemu to przypisać, że dziś ten Obraz jest tak bardzo prześladowany? Ojcowie wszyscy budowali się gorliwością i życiem zakonnym Ojca Michała. Szczególnie Warszawską prowincję, wśród której zamieszkiwał. Odznaczał się wielką pokorą i duchem posłuszeństwa zakonnego... Odznaczał się gorliwością o Chwałę Bożą, ścisłością życia zakonnego, umartwieniem. Dyscyplinę na plecy używał tak silnie, że padał zemdlony. Medytację odprawiał nadzwyczajną. Pan Bóg uwolnił go zupełnie ze względów ludzkich. Był nadzwyczaj pracowity... oddany był bez granic rozszerzaniu czci Przenajświętszego Sakramentu. Raz w Warszawie wspomniął z ambony, że przyjdą czasy, kiedy między ludem będzie rozpowszechniana codzienna Komunia św., jak to było w pierwszych wiekach. A wtedy N.O. Michał nie był jeszcze proboszczem (*Święta Maria Franciszka Kozłowska i Jej Zgromadzenia zakonne we wspomnieniach i pamiątkach* 2007, 299-300).

5. Wybór na Ministra Generalnego Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów w Rzymie

Niezwykle doniosłym i ważnym wydarzeniem w dziejach ruchu mariawickiego był wybór ks. Jana M. Michała Kowalskiego na pierwszego Ministra Generalnego Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów. O szczegółach związanych z tym wyborem dowiadujemy się przede wszystkim z podstawowej księgi wyznaniowej mariawityzmu, znanej jako „Dzieło Wielkiego Miłosierdzia”, oraz z pamiątek pierwszych kapłanów mariawickich. Szczególna rola kapłana Michała została zapowiedziana przez Pana Jezusa do Mateczki podczas pobytu w Monachium, kiedy usłyszała słowa, wskazujące na jego kierowniczą rolę w mariawityzmie:

Ten jest Mój Wikary i prawy następcą na Stolicy Apostolskiej (Kowalski 1922a, 172).

Wybór ks. Michała Kowalskiego na Ministra Generalnego Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów nastąpił 6 sierpnia 1903 roku w klasztorze sióstr nazaretanek w Rzymie, na kilka dni przed audiencją prywatną 18-osobowej delegacji mariawickiej u papieża Piusa X. W wyborach

brało czynny udział 16 kapłanów mariawickich⁵. Na kapitule wyborczej była również obecna Mateczka, która jednak nie posiadała prawa wyboru przełożonego męskiego stowarzyszenia zakonnego mariawitów, ponieważ formalnie pełniła jedynie funkcję Przełożonej Generalnej Zgromadzenia Sióstr Mariawitek Nieustającej Adoracji Uługania. Na ojca Michała Kowalskiego głosowało 14 obecnych kapłanów. Dwóch uczestników zgromadzenia wyborczego ks. Michał Kowalski i ks. Jan Przyjemski głosowało na o. Jakuba Próchniewskiego (Klichowska 1954, 120). Wybór ks. Kowalskiego na stanowisko Ministra Generalnego Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów został dokonany na podstawie przepisów I Reguły św. Franciszka z Asyżu (*Ku Królestwu Bożemu* 2009, 19). Powierzenie ojcu Michałowi tej odpowiedzialnej funkcji świadczyło o wielkim zaufaniu, którym obdarzali go prawie wszyscy kapłani należący do ascetycznego zgromadzenia zakonnego.

6. Kontakty z biskupami polskimi i starania w Stolicy Apostolskiej w sprawie legalizacji Związku Mariawitów

W 1903 roku kapłani mariawici z polecenia siostry Marii Franciszki postanowili zapoznać biskupów rzymskokatolickich w Królestwie Polskim pod zaborem rosyjskim oraz papieża i kardynałów z treścią objawień Mateczki oraz podjęli energiczne starania w Rzymie w sprawie legalizacji Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów. Czołową rolę

⁵ W głosowaniu wyborczym na pierwszego Ministra Generalnego Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów wzięli udział następujący księża: ks. Jan M. Michał Kowalski (1871-1942), ks. Roman M. Jakub Próchniewski (1872-1954), ks. Kazimierz M. Jan Przyjemski (1868-1920), ks. Leon M. Andrzej Gołębiowski (1867-1933), ks. Bolesław M. Łukasz Wiechowicz (1869-1924), ks. Wawrzyniec M. Franciszek Rostworowski (1874-1956), ks. Józef M. Antoni Hrynkiewicz (1866-1938), ks. Władysław Sebastian Zbirochowicz (1866-1931), ks. Stanisław M. Fidelis Szokalski (1876-1921), ks. Waław M. Szczepan Żebrowski (1877-1931), ks. Tomasz M. Gabriel Krakiewicz (1883-1923), ks. Bolesław M. Jakub Starszy Włostowski (1869-1928), ks. Franciszek M. Bartłomiej Karewicz (1861-1945), ks. Zenon M. Szymon Kwiek (1868-1949), ks. Wincenty M. Rafał Kuderkiewicz (1937-1915) i ks. Józef M. Piotr Michnikowski (1873-1939).

w tych wysiłkach odegrał ks. Jan M. Michał Kowalski jako prowincjał warszawski i Minister Generalny Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów, uważany za duchowego przywódcę ruchu mariawickiego.

Na początku 1903 roku trzej prowincjałowie mariawicy spotkali się z trzema biskupami rzymskokatolickimi w celu przekazania tekstów, poświęconych przeżyciom mistycznym Mateczki i historii ruchu mariawickiego. 8 stycznia 1903 roku ks. Jan Kowalski, prowincjał warszawski Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów, odwiedził arcybiskupa Wincen-tego Teofila Chościak-Popiela, metropolitę warszawskiego (1883-1912). Tego samego dnia ks. Roman Próchniewski, prowincjał lubelski, złożył wizytę biskupowi Franciszkowi Jaczewskiemu (1832-1914), ordynariuszowi diecezji lubelskiej (1889-1914). Natomiast ks. Leon Gołębiowski⁶, prowincjał płocki, udał się w tym samym dniu do bp. Jerzego Józefa Elizeusza hr. Szembeka (1861-1905), ordynariusza diecezji płockiej (1901-1903) (Seweryniak 2014, 49). Z wymienionych hierarchów rzymskokatolickich tylko biskup Szembek przyjął dokumenty od delegata mariawickiego. Po zapoznaniu się z dokumentacją mariawicką przez urzędników duchownych Konsystorza Generalnego Płockiego wszczęto postępowanie inkwizycyjne, które po przesłuchaniu ks. Leona Gołębiowskiego i matki Felicji Kozłowskiej, stopniowo doprowadziło do działań skierowanych przeciwko mariawitom, ponieważ dopatrzo-no się w objawieniach Mateczki znamion halucynacji i herezji oraz niewłaściwej formy krytyki postępowania duchowieństwa Kościoła Rzymskokatolickiego (Mazur 1991, 25-30).

W latach 1903-1906 kapłani mariawici na czele z ks. Michałem Kowalskim, Ministrem Generalnym Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów, intensywnie zabiegali w Stolicy Apostolskiej o uznanie kanoniczne Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów, a następnie Związku Katolickiego Nieustającej Adoracji Ubłagania, składającego się z kapłanów, sióstr

⁶ Szerzej o bp. Andrzeju Gołębiowskim zob.: „Biskup Leon M. Andrzej Gołębiowski (1867-1933)” 1993, 3-6; Kozanecki 2022, 48-49.

i osób świeckich, a jednocześnie informowali o posłannictwie boskim Dzieła Wielkiego Miłosierdzia, czyli mariawityzmu.

W celu omówienia kwestii statusu kościelnego konwentu maria-wickiego 18 lipca 1903 roku udała się do Rzymu 16-osobowa delega-cja kapłanów mariawitów wraz z matką Feliksą Kozłowską i siostrą socjuską Zofią Klichowską⁷ (1878-1962) (Kowalski 1922, 171; Rybak 2011, 33; Warchoń 2004, 329). Podczas audiencji prywatnej 13 sierpnia 1903 roku delegacja mariawicka została przyjęta w pałacu apostolskim przez papieża Piusa X (1903-1914), któremu wręczono trzy zasadnicze teksty: 1. Objawienia Mateczki, 2. Przepisy wewnętrzne Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów i 3. Prośbę o zatwierdzenie przez Stolicę Rzym-ską zgromadzeń mariawickich (Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów i Zgromadzenia Sióstr Mariawitek) (Gajkowski 1911, 34-35).

Z inicjatywy ks. Jana Kowalskiego mariawici jeszcze kilkakrotnie podejmowali w Stolicy Apostolskiej intensywne starania na rzecz lega-lizacji kanonicznej konwentu maria-wickiego, mając nadzieję na pozy-tywną decyzję papieża. 3 sierpnia 1904 roku dwaj delegaci mariawiccy, ks. Roman Próchniewski i ks. Leon Gołębiowski, zwrócili się osobiście do papieża Piusa X o zatwierdzenie Ustaw Związku Katolickiego Nie-ustającej Adoracji Ubłagania (Rybak 1992, 173). Kolejna próba porozu-mienia z Rzymem miała miejsce 27 stycznia 1905 roku podczas audiencji prywatnej udzielonej delegatowi maria-wickiemu – ks. Dominikowi Skolimowskiemu (1864-1921) przez papieża Piusa X (Rybak 1992, 173).

Z kolei 12 czerwca 1905 roku trzech przedstawiciele ludu maria-wickiego i ks. Leon Gołębiowski wręczyli papieżowi Piusowi X memoriał z prośbą o uznanie kanoniczne Związku Mariawitów Nieustającej Ado-racji Ubłagania i pozwolenie kapłanom mariawitom na działalność dusz-pasterską w dotychczasowych parafiach oraz oskarżenia przeszło 1000

⁷ Więcej o siostrze Honoracie Klichowskiej-Próchniewskiej zob.: Próchniewska 1949, 20; „Wspomnienie o S. Biskupce Marii Honoracie Zofii Klaudivii Klichowskiej-Próchniewskiej” 1991, 4-6; Szulgowicz 1999, 5-6.

duchownych rzymskokatolickich z Królestwa Polskiego pod zaborem rosyjskim o niemoralność, pijaństwo i karciarstwo (Rybak 1981, 22).

Ostatnia próba porozumienia mariawitów ze Stolicą Apostolską w sprawie legalizacji zgromadzeń mariawickich w ramach Kościoła Rzymskokatolickiego została podjęta 20 lutego 1906 roku w czasie spotkania księży Jana Kowalskiego i Romana Próchniewskiego z papieżem Piusem X. Delegaci mariawiccy domagali się od papieża wolności w szerzeniu adoracji Przenajświętszego Sakramentu i przywrócenia zawieszonych w czynnościach kapłanów mariawickich. Podczas audiencji biskup Rzymu surowo ich upomniał za brak lojalności wobec Stolicy Apostolskiej i zerwanie kontaktów z polskimi biskupami rzymskokatolickimi (Próchniewski 1952, 227).

Wszystkie przedstawione starania w sprawie legalizacji Związku Mariawitów i uznania objawień Mateczki przez papieża i biskupów rzymskokatolickich zakończyły się niepowodzeniem. Stolica Apostolska, mimo zapewnień o pozytywnym rozpatrzeniu postulatów mariawickich, krytycznie odniosła się do mariawityzmu.

7. Zerwanie z biskupami polskimi i ekskomunika papieska

Począwszy od września 1904 roku ks. Jan Kowalski i jego najbliżsi współpracownicy – ks. Roman Próchniewski i ks. Leon Gołębiowski weszli w jawny konflikt z biskupami rzymskokatolickimi, którzy kwestionowali kierunek nauczania i stosunek kapłanów mariawitów do ludu katolickiego, a szczególnie do ubogich parafian ze środowisk wiejskich i robotniczych. Po ogłoszeniu 4 września 1904 roku dekretu Świętej Rzymskiej i Powszechnej Inkwizycji o rozwiązaniu Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów, wydanego pod wpływem ks. Antoniego Juliana Nowowiejskiego (1858-1941), późniejszego biskupa płockiego (1908-1941), oraz zakazie kontaktów kapłanów mariawickich z siostrą Marią Franciszką, stało się jasne, że podejście duszpasterskie i duchowe kapłanów mariawitów do wiernych nie odpowiadało systemowi nauczania i zarządzania w Kościele Rzymskokatolickim (Kowalski 1935c, 27). Mimo że

kapłanom mariawitom i siostram mariawitkom nie postawiono wtedy zarzutu herezji, zakazano im prowadzenia dalszej działalności religijnej. Zakaz ten oficjalnie potwierdzono 30 grudnia 1904 roku, ogłaszając w rzymskokatolickich kościołach płockich postanowienie Kongregacji Inkwizycji. Początkowo ks. Kowalski i Mateczka podporządkowali się postanowieniom dekretu, ale kiedy okazało się, że nie ustały szykany kanoniczne wobec nich, z czasem zdecydowali się kontynuować mariawickie praktyki religijne najpierw w sposób nieoficjalny, a od lutego 1906 roku w sposób jawny (Mazur 1991, 27).

6 lutego 1906 roku konflikt ks. Jana Kowalskiego z hierarchią rzymskokatolicką na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim wszedł w fazę kulminacyjną. Przywódca ruchu mariawickiego, nie widząc szans na porozumienie z hierarchią rzymskokatolicką, wypowiedział posłuszeństwo biskupom polskim, tworząc 16 samodzielnych parafii na Mazowszu Płockim, ziemi łódzkiej, Lubelszczyźnie i Podlasiu. Skupiały one łącznie ok. 60.000 wiernych i 140.000 sympatyków (Mazur 1991, 35).

Reakcją duchowieństwa rzymskokatolickiego na decyzję Ministra Generalnego Związku Mariawitów o odłączeniu się spod jurysdykcji biskupów polskich były pogromy antymariawickie. Akcje wymierzone przeciwko zwolennikom mariawityzmu nastąpiły w 16 parafiach, w których działali kapłani mariawicy z ks. Michałem Kowalskim na czele. Do najbardziej krwawych starć z wyznawcami Dzieła Wielkiego Miłosierdzia doszło m.in. w Grębkowie w pobliżu Węgrowa, Czerwonce Liwskiej koło Liwa, Strykowie, Dobrej i Zgierzu niedaleko Łodzi, w Błoniu i Lesznie pod Warszawą oraz w Smogorzewie w okolicach Pułtuska (Rostworowski n.d., 35). W wyniku walk po obu stronach było 18 ofiar śmiertelnych, a kilkaset osób zostało rannych (Mazur 1987, 119; Rybak 2011, 72).

W obliczu eskalacji konfliktu wewnątrzkatolickiego Stolica Apostolska podjęła działania dyscyplinarne wobec mariawitów. 5 kwietnia 1906 roku papież Pius X ogłosił encyklikę ostrzegawczą *Tribus circiter*. Z jednej strony wezwał w niej zwolenników ruchu mariawickiego

do posłuszeństwa polskim biskupom rzymskokatolickim, z drugiej zaś groził mariawitom klątwą w przypadku trwania przy nauce mariawickiej (Warchoń 1997, 25-26).

Kolejnym posunięciem Rzymu definitywnie rozstrzygającym kwestię mariawicką było nałożenie ekskomuniki większej na przywódców mariawityzmu siostrę Felicję Kozłowską i ks. Jana Kowalskiego oraz wszystkich zwolenników ruchu mariawickiego, o ile nie nawrócą się w ciągu 20 dni. Nastąpiło to na podstawie osobistej decyzji papieża Piusa X w oparciu o dekret Świętej Rzymskiej i Powszechnej Inkwizycji podpisany 5 grudnia 1906 roku przez ks. Piotra Palombelliego, notariusza Świętego Oficjum. W dokumencie tym zarzucono przywódcom i wyznawcom mariawityzmu nieposłuszeństwo wobec biskupów rzymskokatolickich w Królestwie Polskim pod zaborem rosyjskim oraz Stolicy Apostolskiej, a także błędy doktrynalne, przede wszystkim porównanie siostry Marii Franciszki do Maryi, Matki Bożej, ogłoszenie Mateczki Małżonką Chrystusową, podobną w świętości Najświętszej Maryi Pannie, oraz uznanie założycielki ruchu mariawickiego za Matkę Miłosierdzia pełną świętości („Dekret Świętej Rzymskiej i Powszechnej Inkwizycji” 1907, 19-20; Mazur, Karas 2009, 21).

Tekst ekskomuniki papieskiej skierowanej przeciwko przywódcom i wyznawcom mariawityzmu mariawitom został odczytany 30 grudnia 1906 roku z ambon kościołów katedralnych w Płocku, Warszawie, Lublinie i Kielcach, czyli w siedzibach biskupów diecezjalnych (*Święta Maria Franciszka Kozłowska i Jej Zgromadzenia zakonne we wspomnieniach i pamiętnikach* 2007, 315; Rybak 2011, 220). Warto pamiętać, że to właśnie na terenie diecezji płockiej, warszawskiej, lubelskiej i kieleckiej najbardziej dynamicznie rozwinął się ruch mariawicki, potępiony przez Stolicę Apostolską.

8. Współtworzenie z Mateczką niezależnego Kościoła mariawitów

W końcu grudnia 1906 roku, po nałożeniu przez Kongregację Świętej Rzymskiej i Powszechnej Inkwizycji ekskomuniki większej na założycielkę mariawityzmu, matkę Feliksę Kozłowską, oraz Ministra Generalnego Związku Mariawitów, ks. Jana Kowalskiego, a także wszystkich mariawitów wiernych Dziełu Wielkiego Miłosierdzia, dla zwolenników Związku Katolickiego Nieustającej Adoracji Ublągania stało się jasne, że nie ma dla nich miejsca w Kościele Rzymskokatolickim. Wyklęci duchowni i świeccy zostali przez Stolicę Apostolską pozbawieni przynależności do Kościoła macierzystego oraz prawa uczestnictwa w nabożeństwach kościelnych i przystępowania do sakramentów świętych. Zgodnie z rzymskokatolickimi przepisami prawa kanonicznego, wykluczonych z Kościoła należało unikać, co faktycznie oznaczało skazanie ich na śmierć cywilną. W tej sytuacji zaistniała konieczność utworzenia niezależnego od Rzymu Kościoła mariawitów, który w latach 1907-1919 nosił nazwę Katolickiego Kościoła Mariawitów. Pod koniec 1906 roku w decydującym momencie rozstrzygającym o dalszej drodze mariawitów ks. Michał Kowalski nie uznał papieskich kar kościelnych, decydując się na ostateczne oderwanie ruchu mariawickiego od Rzymu i przekształcenie go w niezależne wyznanie katolickie.

Najważniejsze decyzje dotyczące spraw organizacyjnych Kościoła mariawitów zostały podjęte na drugiej Kapitule Generalnej Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów (pierwszej po uniezależnieniu od Rzymu), która odbyła się 10 października 1907 roku przy ulicy Inżynierskiej 5, w kaplicy mariawickiej na warszawskiej Pradze. Ogółem uczestniczyło w niej 32 kapłanów mariawickich i kilkudziesięciu delegatów świeckich ze wszystkich parafii mariawickich („Pierwsze Zebranie Ogólne Księży Maryawitów: Kapituła Generalna” 1908a, 71; Rybak 2011, 66).

Podczas tego historycznego zjazdu podjęto następujące uchwały:

1. Wybranie o. Jana M. Michała Kowalskiego na Ministra Generalnego Związku Mariawitów Nieustającej Adoracji Ublągania

- oraz o. Romana M. Jakuba Próchniewskiego na jego zastępcę, czyli Wikariusza Generalnego;
2. Dokonanie podziału administracyjnego Związku Mariawitów na prowincje, okręgi, gminy i filie z Ministrem Generalnym na czele;
 3. Uznanie małżeństwa sakramentalnego za nierozzerwalne;
 4. Wprowadzenie języka narodowego zamiast łaciny do Mszy Świętej oraz do wszystkich nabożeństw i obrzędów kościelnych;
 5. Rezygnacja z zakładania seminariów duchownych;
 6. Ustanowienie systemu kształcenia dla przyszłych kapłanów przy parafiach mariawickich pod kierunkiem miejscowego proboszcza („Pierwsza Kapituła Generalna Księży Maryawitów” 1907, 330-332; Rybak 2011, 66-67).

Przez pierwsze trzy lata niezależnego funkcjonowania Katolickiego Kościoła Mariawitów (1907-1909) ks. Michał Kowalski i siostra Maria Franciszka wspólnie decydowali o kierunkach nauczania i rozwoju mariawityzmu. Dzięki ich zgodnej decyzji w Królestwie Polskim pod zaborem rosyjskim wprowadzono język polski do nabożeństw liturgicznych i paraliturgicznych (19 kwietnia 1908 r.) („Msza Polska” 1908b, 113-115). Ukazał się też list okólny ks. Michała Kowalskiego do biskupów katolickich całego świata informujący o celach i misji religijnej i edukacyjnej mariawitów (4 marca 1909 r.) (Rybak 2011, 220). Należy podkreślić, że w tym okresie z inicjatywy przełożonych wyznania mariawickiego zbudowano wiele kościołów, kaplic, domów parafialnych, domów ludowych, przedszkoli zwanych ochronkami, szkół i warsztatów rzemieślniczych. W ten sposób wspólnym wysiłkiem zbudowano zręby organizacyjne mariawityzmu oraz umożliwiono wiernym uczestnictwo w życiu religijnym i kulturalnym.

9. Przyjęcie do Unii Utrechckiej i konsekracja biskupia w Utrechcie

Decyzja o nadaniu sakry biskupiej ks. Michałowi Kowalskiemu zapadła na międzynarodowym kongresie starokatolików w Wiedniu,

stolicy Austro-Węgier, który obradował od 6 do 9 września 1909 roku. Brali w nim udział wszyscy biskupi starokatolicki Unii Utrechckiej oraz zaproszeni przez ks. Amanda Czecha (1855-1922), administratora biskupstwa Kościoła Starokatolickiego w Austrii, trzej kapłani mariawicy: ks. Michał Kowalski, Minister Generalny Związku Mariawitów; ks. Jakub Próchniewski, Wikariusz Generalny Związku Mariawitów, i ks. Andrzej Gołębiowski, kustosz okręgu łódzkiego, redaktor tygodnika „Mariawita” i „Wiadomości Mariawickich” („Międzynarodowy Kongres Starokatolicki w Wiedniu” 1909, 609). Na kongresie tym ogłoszono szereg przemówień i referatów oraz dokonano wyjaśnienia między mariawitami i starokatolikami problematycznych kwestii dotyczących teologicznego rozumienia *Filioque*, Niepokalanego Poczęcia Maryi i nauki o Eucharystii (Mazur 1991, 46). W wyniku rozmów dwustronnych zapadła decyzja o przyjęciu Kościoła mariawitów do Unii Utrechckiej, międzynarodowej wspólnoty niezależnych pod względem jurysdykcyjnym narodowych Kościołów starokatolickich⁸. Było to możliwe w dużej mierze dzięki pośrednictwu gen. Aleksandra Kiriejewa (1832-1910), sekretarza Sekcji Petersburskiej Towarzystwa Miłośników Oświaty Duchownej, członka prawosławnej Komisji Petersburskiej do Spraw Dialogu Teologicznego ze starokatolicką Komisją Rotterdamską i obrońcy interesów starokatolicyzmu za granicą (Mazur 1991, 46).

Konsekracja ks. Michała Kowalskiego na biskupa odbyła się miesiąc po kongresie starokatolików 5 października 1909 roku w starokatolickiej katedrze pod wezwaniem św. Gertrudy w Utrechcie (Ginter 1989, 13).

⁸ Starokatolicki Kościół Mariawitów należał do Unii Utrechckiej Kościołów starokatolickich w latach 1909-1924. 15 września 1924 roku Międzynarodowa Konferencja Biskupów Starokatolickich, obradująca w Bernie (Szwajcaria), postanowiła zawiesić członkostwo Kościoła mariawitów w Unii Utrechckiej z powodu innowacji teologicznych wprowadzonych w latach 20. XX wieku przez abp. Michała Kowalskiego, zwłaszcza małżeństw zakonnych między biskupami i kapłanami a siostrami zakonnymi, ogłoszenia założycielki mariawityzmu Małżonką Chrystusową, przeniesienia Stolicy Apostolskiej z Rzymu do Płocka oraz nieuznania ważności mszy świętej sprawowanej przez duchownych w grzechu nieczystym lub za pieniądze.

Uczestniczyło w niej pięciu biskupów starokatolickich z Holandii, Niemiec i Wielkiej Brytanii, jeden duchowny anglikański jako delegat abp. Canterbury Randalla Thomasa Davidsona (1848-1930), sześciu kapłanów mariawickich, jeden delegat świecki płockiej parafii maria-wickiej (Antoni Marynowski), oraz miejscowi i zagraniczni wyznawcy starokatolicyzmu (Wojciechowski 1981, 16; Polkowski 2009, 15; Rybak 2011, 68).

Głównym konsekratorem był arcybiskup Utrechtu Gerard Gul (1847-1920), a współkonsekratorami biskup Haarlemu Jacobus Johannes van Thiel (1843-1912) i biskup Deventeru Nicolaus Bartholomeus Peter Spit (1894-1929) z Kościoła Starokatolickiego Holandii; biskup Joseph Demmel (1846-1913) z Katolickiego Biskupstwa Starokatolików w Bonn i biskup Aurelius Harris Mathew (1852-1919) z Kościoła Starokatolickiego Wielkiej Brytanii w Kensington („Konsekracja Biskupa Naszego” 1909, 643).

Uroczystość konsekracji składała się z trzech głównych części: 1. badania (*examen*) przed rozpoczęciem Mszy Świętej, 2. właściwej konsekracji dokonanej podczas Mszy Świętej między Lekcją i Ewangelią, oraz 3. intronizacji, przeprowadzonej po ostatnim błogosławieństwie („Konsekracja Biskupa Naszego” 1909d, 643).

Konsekracja ks. Michała Kowalskiego na biskupa była wydarzeniem o wielkiej doniosłości i historycznym znaczeniu dla mariawitizmu i dla Ministra Generalnego Związku Mariawitów. Zapewniła ona Katolickiemu Kościołowi Mariawitów ważną sukcesję apostolską, umożliwiała udzielanie święceń kapłańskich i biskupich oraz przyjęcie bp. Michała Kowalskiego do Międzynarodowej Konferencji Biskupów Starokatolickich, najwyższego organu Unii Utrechckiej.

10. Starania w sprawie uznania prawnego Związku Mariawitów przez władze rosyjskie

Przed wybuchem I wojny światowej ks. Michał Kowalski, nie mając wyboru, był zmuszony zabiegać o prawne uznanie Związku Mariawitów

Nieustającej Adoracji Ubłagania u rosyjskich władz zaborczych. Pierwsze starania w tym kierunku podjął w Petersburgu wiosną 1906 roku, po wypowiedzeniu przez kapłanów mariawickich posłuszeństwa polskim biskupom rzymskokatolickim. Dzięki wydaniu aktu tolerancyjnego 17 kwietnia 1905 roku przez cesarza Rosji Mikołaja II Romanowa maria-wici, prześladowani i szykanowani przez duchowieństwo i wiernych Kościoła rzymskokatolickiego, zostali zalegalizowani przez władze carskie (K.S. 1928, 25-26). Nastąpiło to 28 listopada 1906 roku na skutek ogłoszenia przez Radę Ministrów Cesarstwa Rosyjskiego „Tymczasowych przepisów dotyczących sekty mariawickiej”. Przyjęty wtedy akt rządowy uznał religijny Związek Mariawitów za prawnie istniejącą i korzystającą z ochrony prawa sektę, przyznawał mu wolność wyznania i uprawiania praktyk religijnych w kaplicach, kościołach i domach modlitwy, zezwalał na budowę własnych obiektów sakralnych i parafialnych, nakładał obowiązek prowadzenia ksiąg metrykalnych urodzin, ślubów i śmierci oraz prawo do zakładania własnych gmin i cmentarzy wyznaniowych („O wydaniu tymczasowych przepisów dotyczących sekty mariawickiej” 1906, 3971-3972; Wysoczański 1971, 163). Mimo to, po rozłamie z Rzymem, mariawici z ks. Michałem Kowalskim na czele zostali zmuszeni przez władze carskie do przekazania wszystkich obiektów sakralnych i parafialnych Kościołowi rzymskokatolickiemu, nawet tych, które zbudowali własnymi siłami w 1906 roku.

W panującej sytuacji mariawityzm potrzebował pełnych gwarancji prawnych ze strony państwa dla zapewnienia swobodnego pełnienia swojej działalności religijnej i społecznej. Dlatego w styczniu 1909 roku ks. Michał Kowalski i jego najbliższy współpracownik ks. Jakub Próchniewski udali się do Petersburga, gdzie zabiegali w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i w Dumie Państwowej o uznanie prawne dla parafii mariawickich („Delegaci Związku Maryawickiego w Petersburgu” 1909, 25-28). Zależało im również, aby władze carskie uznały mariawitów nie jako sektę, lecz wyznanie (J.A. 1909, 17). Dzięki podjętym przez

duchownych mariawickich staraniom Piotr Stołypin⁹ (1862-1911), premier (przewodniczący Rady Ministrów) i minister spraw wewnętrznych Rosji (1906-1911), 15 lutego 1909 roku zatwierdził „Ustawę gmin mariawickich” (Sawicki 1935, 230-231). Na jej podstawie każda z parafii miała otrzymać odrębną osobowość prawną. Nastąpiło to w drugiej połowie lutego tego samego roku przez zatwierdzenie rządowe poszczególnych statutów 63 parafii mariawickich (Rybak 1992, 59). Należy dodać, że w związku z wprowadzonymi w życie przepisami prawnymi poszczególne nieruchomości parafialne były kupowane i przepisywane na poszczególnych kapłanów mariawickich, a nie na cały Kościół mariawitów (Stobiecki 2000, 35).

Po otrzymaniu sakry biskupiej przez ks. Kowalskiego w 1909 roku potrzebne było zatwierdzenie prawne biskupa mariawickiego przez rosyjskie władze państwowe. W tym celu pierwszy zwierzchnik wyznania mariawickiego ponownie odwiedził Petersburg, spotykając się z carskimi urzędnikami rządowymi. Starania te przyniosły pozytywne rozstrzygnięcie dla biskupa mariawitów. Po rocznych staraniach 22 października 1910 roku Piotr Stołypin, rosyjski premier i minister spraw wewnętrznych, mianował bp. Michała Kowalskiego administratorem wszystkich parafii mariawickich w Rosji (Przemielewski 2002, 81).

Biskupowi Kowalskiemu zależało również na pełnym uznaniu prawnym Kościoła mariawitów. Nastąpiło to dopiero dwa i pół roku przed wybuchem I wojny światowej 11 marca 1912 roku na podstawie „Prawa o wyznaniu Mariawitów”, które zostało zatwierdzone przez Radę Państwa (izbę wyższą parlamentu Cesarstwa Rosyjskiego) pod przewodnictwem Michaiła Grigoriewicza Akimowa (1847-1914) - („Prawo o wyznaniu Maryawitów” 1912, 516). Decydujący wpływ na jego przyjęcie przez władze rządowe miało uzyskanie przez wyznanie mariawickie ustroju hierarchicznego z biskupami na czele. W myśl przyjętej ustawy Kościół mariawitów otrzymał osobowość prawa publicznego jako związek

⁹ Więcej o Piotrze Stołypinie zob. Nieścioruk 2007.

religijny na równi z innymi prawnie uznanymi Kościołami chrześcijańskimi (*Z dziejów Królestwa* 1972, 15). Miało to wielkie znaczenie dla społeczności mariawickiej, ponieważ Kościół mariawitów został w ten sposób zalegalizowany jako całość. Prawo to nie znosiło jednak obowiązku zatwierdzania poszczególnych gmin mariawickich przez rosyjskie władze państwowe, ale przenosiło ten obowiązek z ministra spraw wewnętrznych na generała gubernatora, co niewątpliwie upraszczało prawną procedurę postępowania (Wysoczański, Pietrzak 1997, 242).

Wysiłki bp. Michała Kowalskiego na rzecz legalizacji wyznania mariawickiego pod panowaniem carskim okazały się owocne, przynosząc korzystne rozwiązania prawne gwarantujące mariawitom swobodne wyznawanie swoich zasad wiary, odprawianie przez duchownych publicznych nabożeństw, wygłaszanie kazań, sprawowanie posług religijnych oraz prowadzenie ksiąg metrykalnych, a także budowanie kościołów i kaplic, zakładanie własnych parafii i cmentarzy grzebalnych.

11. Budowa świątyni i klasztoru mariawitów w Płocku

Po ukonstytuowaniu się hierarchii mariawickiej, nastąpiło 4 września 1910 roku w Łowiczu, w związku z konsekracją dwóch nowych biskupów Romana M. Jakuba Próchniewskiego i Leona M. Andrzeja Gołębiowskiego przez zwierzchnika Kościoła mariawitów oraz dwóch holenderskich biskupów starokatolickich (abp. Gerarda Gula i bp. Jacobusa van Thiela), z udziałem około 15.000 wiernych, bp Jan M. Michał Kowalski w porozumieniu z matką Marią Franciszką Kozłowską zdecydował o zbudowaniu katedry i klasztoru w Płocku, głównym ośrodku religijnym i siedzibie władz zwierzchnich Kościoła mariawitów („Die Weihe der neuen zwei Bischöfe der Mariawiten In Polen In Lovitz” 1910a, 319-320; „Konsekracja Biskupów” 1911, 85-108).

Kompleks katedralno-klasztorny mariawitów, utrzymany w stylu neogotyckim, zbliżonym do późnego gotyku angielskiego, został wzniesiony za zgodą władz carskich, według projektu bp. Michała Kowalskiego w latach 1911-1914, na miejscu dawnej kaplicy rzymskokatolickiej

św. św. Filipa i Jakuba, istniejącej od XIII wieku do 1775 roku (Staszewski 1912, 43; Płuciennik 2006, 55). Na podkreślenie zasługuje fakt, że główny projektant nie był dyplomowanym inżynierem architektem, lecz utalentowanym architektem amatorem, który dał się poznać jako miłośnik sztuki sakralnej, obdarzony niezwykłą wizją twórczą i praktyczną znajomością rysunku technicznego. W projektowaniu całego obiektu sakralnego aktywnie uczestniczyła również siostra Maria Franciszka, Przełożona Generalna Zgromadzenia Sióstr Mariawitek. W obliczeniach technicznych czynny udział brali dwaj duchowni mariawicy – diakon Wacław M. Bartłomiej Przysiecki¹⁰ (1878-1961), absolwent Politechniki w Nancy, późniejszy biskup, oraz diakon inż. architekt Feliks M. Mateusz Korwin-Szymanowski¹¹ (1875-1943), absolwent studiów technicznych w École Centrales des Artes et Manufactures na Wydziale Mechanicznym w Paryżu, późniejszy kapłan (Żaglewski 2014, 45). Budowa monumentalnego zespołu katedralno-klasztornego została sfinansowana ze składek ludu mariawickiego i posagów sióstr mariawitek (Kowalski 1931, 15). Jego wzniesienie kosztowało 200.000 rubli (Żaglewski 2014, 60).

Poświęcenie fundamentów i kamienia węgielnego pod przyszłą świątynię wraz z klasztorem odbyło się 27 maja 1911, w 49. rocznicę urodzin założycielki mariawityzmu oraz w 15. rocznicę koronacji cesarskiej Mikołaja II i jego żony Aleksandry (1896), z udziałem bp. Michała Kowalskiego, dwóch jego koadiutorów bp. Jakuba Próchniewskiego i bp. Andrzeja Gołębiowskiego oraz wszystkich kapłanów, większości diakonów, braci zakonnych i sióstr mariawitek, a także kilku tysięcy wiernych ze wszystkich parafii mariawickich, z całego Królestwa Polskiego. Obrzędu poświęcenia dokonano z pontyfikatu rzymskiego w języku polskim („Założenie kamienia węgielnego i poświęcenie fundamentów pod Kościół Katedralny Maryawitów w Płocku” 1912, 26-31; Jaworska 1984, 9-10).

¹⁰ Więcej o bp. Bartłomieju Przysieckim zob. Sitek 1958, 8-9; Feldman 1961, 3-5.

¹¹ Więcej o ks. Feliksie Korwin-Szymanowskim zob. Korwin-Szymanowski 2022, 12-17.

Uroczystość konsekracji katedry mariawickiej miała miejsce 15 sierpnia 1914 roku, 15 dni po wybuchu I wojny światowej, po wyparciu wojsk rosyjskich i tymczasowym zajęciu Płocka przez wojska niemieckie („Uroczystość Konsekracji Kościoła Katedralnego w Płocku” 1914, 546). Wzięli w niej udział wszyscy kapłani mariawicy, tercjarze zakonni, przeszło 100 siostr zakonnych oraz tysiące wyznawców mariawityzmu z Polski, Litwy i Rusi (B.M. 1914, 514). Na uroczystość poświęcenia katedry nie przybyli duchowni starokatolicki z Holandii, Niemiec, Szwajcarii, Austrii i Stanów Zjednoczonych Ameryki z powodu wybuchu I wojny światowej („Uroczystość Konsekracji Kościoła Katedralnego w Płocku” 1914, 547). W tym szczególnym dniu podczas uroczystej Mszy świętej celebrowanej w świątyni po raz pierwszy w Kościele mariawitów święcenia kapłańskie otrzymali następujący diakoni mariawicy: ks. Wacław M. Bartłomiej Przysiecki, ks. Feliks M. Mateusz Szymanowski, ks. Władysław M. Tadeusz Bucholc (1889-1947), ks. Zenon M. Jakub Łuszczewski (1874-1942), ks. Klemens M. Filip Feldman (1885-1971), ks. Franciszek M. Alojzy Gromulski (1889-1985) (Peterkiewicz 1975, 47; Jaworska 1984, 12-13). Po zakończeniu sumy biskup Michał Kowalski wygłosił do zgromadzonych wiernych specjalną naukę, w której z jednej strony ostrzegł wszystkich zgromadzonych przed skutkami grzechu, z drugiej zaś wyraził wdzięczność za złożone ofiary i okazaną pomoc przy budowie świątyni („Uroczystość Konsekracji Kościoła Katedralnego w Płocku” 1914, 552).

Na podstawie przyjętej koncepcji architektonicznej bp. Kowalskiego jedyna katedra mariawicka w Polsce wraz z klasztorem tworzy harmonijną całość na planie litery H (Askanas 1991, 227). Patrząc z góry na kompleks katedralno-klasztorny, zbudowany na skarpie około 400 metrów od brzegu Wisły, można dostrzec, że od strony ulicy Dobrzyńskiej (obecnie Kazimierza Wielkiego) jest zbudowany w kształcie litery E, a od strony ogrodu w kształcie litery F. Litera E symbolizuje Eucharystię, natomiast litera F nawiązuje do imienia zakonnej założycielki mariawityzmu – Franciszka. Od frontu katedra ma trzy wieże zwieńczone

złożonymi krzyżami, natomiast od strony Wisły posiada czworoboczną kopułę o 24 oknach, na szczycie której w 1913 roku umieszczono pozłacaną monstrancję – godło mariawityzmu i napis: „Adorujmy Chrystusa Króla panującego nad narodami”. Wewnątrz katedra mariawicka jest utrzymana w kolorach białym, kości słoniowej i złotym. Posiada ołtarz zwieńczony konfesją, prezbiterium, trzy nawy, galerie i dwa chóry zakonne (Szychowski 1996, 29). Za ołtarzem głównym na piętrze urządzone kapitułarz, czyli specjalną salę przeznaczoną na posiedzenia Kapituły Generalnej Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów i bibliotekę klasztorną („Uroczystość Konsekracji Kościoła Katedralnego w Płocku” 1914, 547).

Należy pamiętać, że w latach 1914-1918 katedra mariawicka w Płocku nosiła wezwanie Nieustającej Adoracji Ubłagania. Dopiero w 1918 roku nastąpiła zmiana nazwy katedry na Świątynię Miłosierdzia i Miłości, która nadal obowiązuje. Nowa nazwa została przyjęta na podstawie słów Pana Jezusa wypowiedzianych do siostry Marii Franciszki: „To jest Świątynia Miłosierdzia i Miłości” (Kozłowska 1922, 77-78).

Zgodnie z projektem i założeniami abp. Kowalskiego, zespół katedralno-klasztorny mariawitów w Płocku ma długość 300 łokci, czyli taką samą długość jak Arka Noego, oraz posiada 12 wejść, czyli tak samo jak niebiańska Jerozolima (Peterkiewicz 1975, 46). W części południowej, za płockim kompleksem katedralno-klasztornym mariawitów, na wysokim wzgórzu od strony Wisły przed wybuchem I wojny światowej pod kierunkiem siostry Marii Franciszki Kozłowskiej i bp. Michała Kowalskiego powstał ogród kwiatowy i warzywny, który został zaprojektowany i urządzony przez dyplomowanego ogrodnika Antoniego Marksa, twórcę ogrodu klasztornego w Felicjanowie niedaleko Płocka (Polak 2013, 235). Ogród ten, nazywany w okresie międzywojnia „rajem”, był objęty klauzurą i ogrodzony murem.

W 1922 roku z inicjatywy abp. Michała Kowalskiego na głównej wieży katedry mariawickiej umieszczono zegar o czterech tarczach, które do wybuchu II wojny światowej co godzinę wygrywały melodie pieśni eucharystycznych i maryjnych („O zegar wieżowy przy Świątyni

Maryawickiej” 1923, 3-4). W ten sposób podkreślono rangę świątyni mariawickiej w Płocku jako głównego sanktuarium eucharystycznego Kościoła mariawitów.

Projekt, budowa i wyposażenie katedry mariawickiej wraz z klasztorem w Płocku były niepodważalną zasługą bp. Michała Kowalskiego, który w pełni rozumiał potrzebę wzniesienia i praktycznego funkcjonowania centralnego ośrodka religijnego mariawitów, rozumianego jako dom modlitwy i pracy. Warto pamiętać, że w roku poświęcenia katedry mariawickiej w Płocku Kościół mariawitów liczył rekordową liczbę 400.000 wyznawców (Piekarski 1930, 276).

12. Zaangażowanie społeczne

Zgodnie z zaleceniami siostry Marii Franciszki działalność społeczna prowadzona pod kierunkiem abp. Kowalskiego na rzecz wspólnoty mariawickiej oraz ludzi potrzebujących pomocy socjalnej, była jednym z najważniejszych zadań do realizacji. Praca ta rozwijała się intensywnie zarówno za życia założycielki mariawityzmu, jak i po objęciu samodzielnych rządów przez abp. Michała.

Dowodem szczególnej troski abp. Kowalskiego o kwestie społeczne był jego „List Pasterski o urządzeniu życia duchowego i gospodarczego mariawitów z 10 marca 1928 roku”. Zwierzchnik wyznania mariawickiego podkreślił w nim, że „poza obowiązkami religijnymi ciążą na wszystkich Maryawitach inne jeszcze obowiązki: utrzymania duchowieństwa oraz instytucji oświatowych i dobroczynnych, pozostających pod jego kierunkiem, ale wszyscy Maryawici powinni się poczuwać i przyczyniać do wypełnienia tego obowiązku” (Kowalski 1928b, 113). Docenił w nim ciężką pracę mariawickich sióstr zakonnych w prowadzeniu i utrzymaniu placówek szkolnych i opiekuńczych. Wyraził również wdzięczność wielu rodzinom mariawickim za ofiarowanie własnych majątków na potrzeby społeczne mariawityzmu, szczególnie utrzymanie instytucji oświatowych i charytatywnych Kościoła (Kowalski 1928b, 114). Ubolewał jednak nad tymi mariawitami, którzy nie wykazali dostatecznego

zaangażowania w popieraniu i utrzymywaniu duchowieństwa, sióstr zakonnych i instytucji dobroczynnych (Kowalski 1928b, 114). W celu zaspokojenia efektywnej działalności społecznej wspólnoty mariawickiej abp Michał Kowalski w omawianym liście pasterskim zobowiązał wszystkich mariawitów niezależnie od wieku do płacenia podatku rocznego w wysokości 1 złotego oraz każdego mariawitę po ukończeniu 20 lat do płacenia daniny zwierzchnikowi wyznania mariawickiego w wysokości 2 złotych rocznie na potrzeby Świątyni Miłosierdzia i Miłości w Płocku (Kowalski 1928b, 114). Przełożony mariawitów zaapelował także do wszystkich wiernych o płacenie składek w celu przeprowadzenia koniecznych remontów kościołów, kaplic i domów parafialnych (Kowalski 1928b, 115).

Program społeczny wyznania mariawickiego nakreślony przez abp. Michała Kowalskiego w krótkim stosunkowo czasie przyniósł wymierne efekty. Warto w tym miejscu zauważyć, że po śmierci siostry Marii Franciszki Kozłowskiej, w okresie samodzielnych rządów abp. Kowalskiego liczba instytucji charytatywnych i usługowych w Kościele mariawitów znacząco się zwiększyła. W latach 1921-1935 z inicjatywy zwierzchnika wyznania mariawickiego zorganizowano szereg instytucji opiekuńczo-wychowawczych, kulturalnych, oświatowych i gospodarczych w różnych parafiach, głównie w Płocku, Felicjanowie, Cegłowie, Wiśniewie, Żarnówce, Żeliszewie, Lipce, Strykowie, Dobrej, Woli Cyrusowej, Sobótce i Zgierzu. Dzięki wielkiemu entuzjazmowi i zaangażowaniu wiernych pracujących pod kierunkiem i według wskazań abp. Michała w ciągu zaledwie 6 lat (1921-1926) liczba internatów dla ubogich dzieci wzrosła z 4 do 12, przytułków dla starców i kalek z 13 do 25, tanich kuchni z 10 do 13 (*Z dziejów Królestwa* 1972, 31). W każdym praktycznie ośrodku mariawickim założono ochronki, szkoły, zakłady ślusarskie, stolarskie i koszykarskie. Niezwykle wymowny jest fakt, że w latach 1929-1934 z polecenia abp. Kowalskiego zorganizowano 13 żłobków dla tzw. dzieci nieprawych i dla ich matek (Gołacik 1950, 19).

Największy rozmach w zakresie rozbudowy potrzebnych placówek przykościelnych odnotowano w latach 20. XX wieku przy klasztorze mariawickim w Płocku, w którym zbudowano dwa okazałe budynki. Zlokalizowano w nich siedmioklasową prywatną koedukacyjną szkołę powszechną, internat dla 150 ubogich dzieci, dom dla 20 starców oraz 50 warsztatów rękodzielniczych, prowadzonych przez braci zakonnych i siostry mariawitki (Macieszyana, Maciesza 1922, 98-99; Bol 1928a, 1). Z inicjatywy abp. Michała Kowalskiego w pomieszczeniach sąsiadujących z klasztorem płockim uruchomiono m.in. warsztat tkacki, pracownię kołder, szwalnię, hafciarnię artystyczną, dwie drukarnie, intoligatornię, warsztat szewski, pierwszy w mieście warsztat samochodowy, garaż, młyn parowy, wytwórnię wody sodowej i piekarnię („U Marjawitów w Płocku” 1934, 1-10). Dzięki zorganizowaniu różnych branż produkcyjnych mariawici byli samowystarczalni, wytwarzając m.in. zegary wieżowe, meble, koszyki, habity, wyroby hafciarskie, pończochy oraz artykuły żywnościowe (pieczywo, ciasta, cukierki, woda sodowa, oranżada) (Bol 1928a, 1).

Należy dodać, że działalność charytatywna i edukacyjna była kontynuowana przez abp. Kowalskiego również po rozłamie w mariawityzmie we wspólnocie felicjanowskiej, ale była ona już mniej intensywna i ograniczała się właściwie do ośrodka w Felicjanowie i parafii w Łowiczu, gdzie była największa liczba zwolenników kultu Mateczki. Mimo trudności finansowych i lokalowych siostry mariawitki nadal prowadziły w Felicjanowie różne placówki oświatowe, wychowawcze, kulturalne i gospodarcze, takie jak: szkoła, świetlica, internat dla sierot, ochronka, pracownię haftu artystycznego, pralnie, szwalnie i młyny (Grabowski, Szczepański, Leszczyński 2020, 239-240).

Oceniając działalność społeczną pierwszego zwierzchnika wyznania mariawickiego, należy stwierdzić, że była to ciężka, ofiarna i systematyczna praca u podstaw, wymagająca dużego poświęcenia i zaangażowania oraz ścisłej współpracy duchownych i wiernych. Mimo braku wsparcia finansowego ze strony władz państwowych udało się całkowicie

wyeliminować we wspólnocie mariawickiej analfabetyzm, bezdomność, skrajne ubóstwo i żebractwo.

13. Reformy wprowadzane w niepodzielonym mariawityzmie

W okresie rządów carskich oraz w czasie I wojny światowej i po jej zakończeniu siostra Feliksa Maria Franciszka Kozłowska i ks. Jan M. Michał Kowalski czynnie i owocnie współpracowali ze sobą dla rozwoju duchowego i materialnego mariawityzmu.

Pierwsze reformy w ruchu mariawickim Minister Generalny Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów wprowadził jeszcze za życia założycielki mariawityzmu. W Boże Ciało 1906 roku, czyli pół roku przed rozłamem z Rzymem, ks. Michał Kowalski za zgodą Mateczki wprowadził dla kapłanów mariawitów szare habity franciszkańskie zamiast czarnych sutann (Jaworska 1981a, 10).

Kilkanaście dni po potępieniu i wykluczeniu mariawitów z Kościoła rzymskokatolickiego, 16 stycznia 1907 roku przełożony Kościoła mariawitów ogłosił rozporządzenie o odprawianiu wszystkich nabożeństw mariawickich w językach narodowych, początkowo w polskim i litewskim, a później w zależności od kraju w innych językach (Rudnicki 2002, 22). W ciągu roku zarządzenie to weszło w życie we wszystkich kościołach mariawickich (Jaworska 1981b, 6). Pierwsza Msza Święta (bożonarodzeniowa Pasterka) w języku polskim została odprawiona 25 grudnia 1907 roku w kaplicy Zgromadzenia Sióstr Mariawitek w Płocku (Rybak 2011, 220). Od 1908 roku nabożeństwa mariawickie we wszystkich parafiach Katolickiego Kościoła Mariawitów były sprawowane w językach narodowych. Wprowadzenie języków narodowych do liturgii przez Ministra Generalnego Związku Mariawitów wynikało z Pisma Świętego Nowego Testamentu (Rz 14,11; Flp 2,11; 1 Kor 14,9) i praktyki Kościoła powszechnego pierwszych wieków („Msza Polska” 1908, 114).

Za życia matki założycielki zwierzchnik wyznania mariawickiego wprowadził jeszcze dodatkowe reformy, w tym zniesienie obowiązku opłat za posługi religijne, kultu obrazów, relikwii, odpustów, zachowania

postu pod grzechem i ascetycznych praktyk pokutnych (noszenia włosienicy i biczowania się) oraz wybory proboszcza przez ogólne zebranie parafialne (Mazur 1991, 42). 23 sierpnia 1921 roku w klasztorze mariawickim w Płocku, po 18-miesięcznej chorobie, zmarła założycielka mariawityzmu, Felicja Maria Franciszka Kozłowska. Po jej śmierci biskup Michał Kowalski objął w Starokatolickim Kościele Mariawitów samodzielne rządy, ogłaszając się martwym narzędziem w rękach Boga, a rok później arcybiskupem (Rybak 2011, 105).

Począwszy od 1922 roku zwierzchnik wyznania mariawickiego przyspieszył wprowadzanie reform teologicznych, które na podstawie ostatniej księgi Nowego Testamentu otrzymały nazwę „nowych rzeczy” (Ap 21,5). 18 maja 1922 roku bp Michał Kowalski listem pasterskim ogłosił niezwykle ważną dla mariawitów reformę, Komunię świętą pod dwiema postaciami. Zgodnie z praktyką starego Kościoła pierwszego tysiąclecia oznaczało to przywrócenie sakramentu Eucharystii pod postaciami chleba i wina najpierw dla siostr zakonnych (od 27 maja tegoż roku), a następnie dla braci i siostr III Zakonu oraz wszystkich wiernych należących do Bractwa Nieustającej Adoracji Ublągania (od 23 sierpnia tego samego roku) (Kowalski 1922b, 6; Rybak 2011, 222).

W sierpniu tego samego roku abp Kowalski podjął decyzję o zniesieniu obowiązku celibatu duchownych mariawickich (Jaworska 1982, 6). Dwa miesiące później, 3 października, w klasztorze płockim zostały zawarte potajemnie pierwsze małżeństwa między duchownymi mariawickimi i siostrami zakonnymi (Pietrkiewicz 2024, 146). Fakty te zostały ujawnione opinii publicznej dopiero 2 lata później.

W Wielki Piątek, 18 kwietnia 1924 roku abp Michał Kowalski ogłosił list pasterski, informując oficjalnie wiernych i opinię publiczną o wprowadzeniu w mariawityzmie małżeństw zakonnych między duchownymi mariawickimi (biskupami, kapłanami i diakonami) a siostrami zakonnymi. Zwierzchnik wyznania mariawickiego, wprowadzając tę innowację, powołał się na zrozumienie, czyli nagłe olśnienie umysłu i serca przez Pana Jezusa, Ducha Świętego i Mateczkę (Urban 1924,

285-286). W rozumieniu pomysłodawcy małżeństwa te były wzorowane na starotestamentowych związkach biblijnych (Abrahama i Sary, Izaaka i Rebeki, Jakuba i Lei, Jakuba i Racheli, Tobiasza i Sary) oraz pozabiblijnych (św. Franciszka z Asyżu i św. Klary z Asyżu). W mariawityzmie od początku zakonne związki małżeńskie miały wymiar duchowy i mistyczny, ponieważ były zawierane na wieczność ze względów Bożych i dla celów Bożych, aby doskonalić się i wzajemnie wspomagać w postępie wewnętrznym i wypełnieniu woli Bożej (Kowalski 1927, 65; Mazur, Szulgowicz, Woińska 2013, 255). Według wewnętrznych przepisów zakonnych, zakonnica mariawicka zawierała związek małżeński dobrowolnie, ale o wyborze małżonka decydowała nie ona, lecz najwyżsi przełożeni – arcybiskup jako Minister Generalny Kościoła i Zakonu Mariawitów oraz Przełożona Generalna Zgromadzenia Sióstr Mariawitek (Kowalski 1927, 66). Dzieci z tych związków były wychowywane nie przez rodziców, lecz przez specjalne siostry zakonne najpierw w żłobku, a następnie w internacie mariawickim przy Świątyni Miłosierdzia i Miłości w Płocku (Kowalski 1927, 67-68). Zdaniem abp. Kowalskiego, dzieci te były niepokalanie poczęte, ponieważ przychodziły na świat bez pierworodnego grzechu, nie z woli ludzkiej, lecz z woli Bożej (Kowalski 1927, 68). Ich przeznaczeniem było kapłaństwo służebne i przygotowanie sprzyjających warunków dla utworzenia nowej doskonałej ludzkości („Proces Marjawitów w Płocku: Przyszli ludzie muszą wyjść z małżeństw między kapłanami i dziewicami Bogu poświęconymi: Marjawici o końcu świata i małżeństwach mistycznych” 1928, 1). Miały one tworzyć „początek nowemu rodzajowi ludzkiemu” („Proces Marjawitów w Płocku: Przyszli ludzie muszą wyjść z małżeństw między kapłanami i dziewicami Bogu poświęconymi: Marjawici o końcu świata i małżeństwach mistycznych” 1928, 1). W praktyce okazało się, że zdecydowana większość dzieci kapłańskich, z wyjątkiem kilku osób, wybrało później życie świeckie, pozaklasztorne. Problemem małżeństw zakonnych była niejednokrotnie niezgodność charakterów i zbyt duża różnica wieku między duchownymi a siostrami zakonnymi oraz

przypadki zaniedbań w sferze duchowej. Na 50 zawartych małżeństw tylko 9 należało do udanych (Gołowacz, Krawczak 1981, 557). Ze związków tych urodziło się w klasztorze płockim 40 dzieci i 20 poza klasztorem (Peterkiewicz 1975, 185).

W latach 1923-1926 z powodu wprowadzenia małżeństw zakonnych, zwanych przez przeciwników „małżeństwami mistycznymi”, z Kościoła mariawitów wystąpiło 6 kapłanów: ks. Józef M. Wawrzyniec Pągowski¹² (1877-1948), ks. Tomasz M. Gabriel Krakiewicz, ks. Jan M. Ignacy Modrzejewski (1873-1951), ks. Ludwik M. Alfons Rytzel (1867-1946), ks. Zenon M. Karol Suchoński (1872-1941) i ks. Edward M. Serafin Marks (1874-1955), oraz 4 siostry zakonne: Kazimiera Roman, Bronisława Leska, Helena Lewandowska i Emilia Markowska wraz z wieloma nieruchomościami parafialnymi i znaczną liczbą wiernych (*Z dziejów Królestwa* 1972, 24; Rybak 1992, 84; Warchoł 1997, 71; Rybak 2011, 97). Poza tym na podstawie decyzji abp. Kowalskiego doszło do dyscyplinarnego usunięcia jednego duchownego pochodzącego z Francji, ks. Jerzego (Georges) M. Piotra (Pierre'a) Verdina (1899-?) (Verdin 1923, 8-9; Mames 2022, 248).

W sierpniu 1924 roku w czasopiśmie „Mariawicka Myśl Narodowa” abp Michał Kowalski ogłosił „Wezwanie wszystkich, aby się zapisali do Księgi Żywota” w związku z zapowiedzianą katastrofą świata oraz zbliżającym się spalaniem ziemi ogniem i wytraceniem grzeszników. Zwierzchnik wyznania mariawickiego obiecał chrześcijanom, wyznawcom judaizmu i muzułmanom, którzy zapiszą się do tej księgi i uwierzą w rzeczywistą obecność Pana Jezusa w Przenajświętszym Sakramencie w Świątyni Miłosierdzia i Miłości w Płocku, nie tylko przebaczenie wszystkich grzechów i ocalenie z zagłady, ale również zbawienie wieczne (Kowalski 1924, 16).

W 1926 roku, na podstawie rozporządzenia abp. Michała Kowalskiego, wszyscy pełnoletni mariawici zostali zobowiązani składać daninę

¹² Więcej o ks. Józefie Pągowskim zob. Leśniewicz 2007, 307-333.

w wysokości 2 złotych na potrzeby świątyni mariawickiej w Płocku (Kowalski 1926, 55).

Rok 1929 był wyjątkowy dla Kościoła mariawitów ze względu na wprowadzenie przez abp. Kowalskiego kapłaństwa kobiet i zapoczątkowanie kapłanek nowej linii Aarona. Zostało ono zapowiedziane przez zwierzchnika wyznania mariawickiego w mariawickim czasopiśmie kościelnym „Królestwo Boże na ziemi” i „Listem Pasterskim o nowym świętych dziewic kapłaństwie” z 21 lutego 1929 roku, na podstawie prywatnego zrozumienia, czyli natchnienia Ducha Świętego, oraz tekstów biblijnych ze Starego i Nowego Testamentu. Pomysłodawca dla uzasadnienia tej innowacji sformułował następujące argumenty:

1. Odprawianie Mszy Świętej przez Maryję, Matkę Najświętszą w okresie działalności apostołów.
2. Rozczarowanie posługą i stanem duchowym kapłanów, zapowiedziane w Ps 108,6-8.
3. Uzupelnienie i doprowadzenie do doskonałości kapłaństwa w oparciu o prorocstwo Malachiasza (Ml 1,11) i św. Jana (Ap 14,1-5; 21,5).
4. Bezgraniczna wierność kobiet dla Chrystusa.
5. Wyświęcanie kobiet na diakonki w czasach apostołskich i postapostołskich (Kowalski 1929a, 65-66; Kowalski 1929b, 81-83).

28 marca 1929 roku, w Wielki Czwartek, w Świątyni Miłosierdzia i Miłości w Płocku abp Michał Kowalski podczas uroczystej Mszy Świętej wyświęcił 12 zakonnice mariawickich, sióstr nazareatek, na kapłanki („Wiekopomna Uroczystość: Poświęcenie Sióstr na Kapłanki oraz Konsekracja Matki Izabelli i Ojców – Filipa i Bartłomieja na Biskupów” 1929, 105; Przedpełski 1993, 27; Karas 2001, 9; Karas 2008, 103). Były to jedyne zakonnice mariawickie, które nosiły długie włosy i odmawiały 6 razy dziennie pacierze podczas Mszy Świętej, adoracji Przenajświętszego Sakramentu i Jutrzni. Warto dodać, że tego samego dnia po wyświęceniu pierwszych sióstr bogomyślnych na kapłanki zwierzchnik wyznania mariawickiego udzielił święceń biskupich i nadał tytuł arcykapłanki

swojej małżonce siostrze Antoninie Marii Izabeli Wiłuckiej-Kowalskiej (1890-1946), Przełożonej Generalnej Zgromadzenia Sióstr Mariawitek (1922-1946), oraz konsekrował dwóch nowych biskupów pomocniczych Klemensa M. Filipa Feldmana¹³, nazywanego „aniołem Kościoła filadelfijskiego”, i Wacława M. Bartłomieja Przysieckiego („Wiekopomna Uroczystość: Poświęcenie Sióstr na Kapłanki oraz Konsekracja Matki Izabelli i Ojców – Filipa i Bartłomieja na Biskupów” 1929, 105-111).

W 1931 roku, w Niedzielę Wielkanocną („Konsekracja dwu Sióstr Biskupek na pomocnicze Biskupki” 1931, 112), a następnie w uroczystość Bożego Ciała („Konsekracja nowych Biskupek oraz święcenia kapłanek, diakonis i kapłanów” 1931, 184) arcykapłanka Izabela Wiłucka-Kowalska, przy współudziale abp. Michała Kowalskiego i mariawickich biskupów pomocniczych, udzieliła święceń biskupich 11 kapłankom mariawickim. W gronie nowo konsekrowanych biskupek pomocniczych znalazły się następujące siostry zakonne: Maria M. Celestyna Kraszewska (1899-1977), Stanisława M. Dilekta Rasztawicka (1905-1995), Zofia M. Honorata Klichowska-Próchniewska (1878-1962), Leokadia M. Rafała Komorowska-Feldman (1879-1960), Janina M. Cherubina Marynowska-Przysiecka (1893-1941), Helena M. Melania Kubicka (1895-1956), Stanisława M. Eufemia Nyk (1898-1981), Adela M. Nadzieja Sasin (1907-1991), Stanisława M. Dezyderya Spodar (1902-1993), Joanna M. Emma (Emmanuela) Piotrowska (1901-1994) i Natalia M. Michała Wnuk (1907-1982) (Wojciechowski 2003, 116-117). Dopuszczenie kobiet w Kościele mariawitów do święceń kapłańskich i biskupich przez abp. Kowalskiego stanowiło przełomowe wydarzenie o znaczeniu historycznym, ponieważ oznaczało faktyczne równouprawnienie kobiet i mężczyzn w mariawickiej wspólnotce wyznaniowej.

W 1930 roku arcybiskup mariawicki wprowadził w mariawityzmie kolejne reformy: zniesienie spowiedzi usznej przed kapłanem, zniesienie

¹³ Więcej o postaci bp. Filipa Feldmana zob. „Ś.P. Brat Biskup Filip Feldman” 1971, 25-27; „Z ostatnich dni życia Brata Biskupa Filipa” 1971, 27; Pawlik 1971, 30; Tyszka 2023, 74-77.

tytułów duchownych i formy rozkazywania, Komunię Świętą dla niemowląt po chrzcie, zniesienie stanu duchownych jako instytucji obumarłej, zapowiedź kapłaństwa powszechnego, ludowego oraz rozwinięcie kultu Mateczki.

Przełomowym wydarzeniem dla mariawitów było zniesienie przez abp. Kowalskiego w Niedzielę Palmową 1930 roku obowiązku spowiedzi usznej dla dzieci i dorosłych przez wprowadzenie na jej miejsce spowiedzi przed Chrystusem. Zwierzchnik wyznania mariawickiego uzasadnił to zarządzenie koniecznością przywrócenia pierwotnej praktyki chrześcijańskiej, polegającej na wyznawaniu grzechów przed Bogiem i potrzebą zwalczania nadużyć w Kościele (Kowalski 1930a, 121-123). Arcybiskup znosząc obowiązek spowiedzi usznej, deklarował się jako przeciwnik władzy kapłanów nad duszami wiernych. W związku z tym ocenił, że spowiedź uszna praktykowana w Kościele rzymskokatolickim „jest wielkiem oszustwem, kłamstwem, i sidłem zarzuconem na ludzi w celu trzymania ich w strasznej niewoli kleru i papieżstwa” (Kowalski 1930a, 122). Należy podkreślić, że wprowadzenie spowiedzi przed Chrystusem wynikało z wiary abp. Kowalskiego w objawienia Mateczki z 1918 roku, że na skutek upadku duchowego kapłanów „Chrystus sam kieruje duszami ludzi i sam prowadzi ich do siebie” (Sobala 2007, 11).

Doniosłą decyzją abp. Kowalskiego było zniesienie tytułów i formy rozkazywania w Kościele mariawitów, czemu dał wyraz w liście pasterskim z 18 maja 1930 roku. Na jego podstawie zwierzchnik wyznania mariawickiego zniósł przesadną tytułomanię w Starokatolickim Kościele Mariawitów. Wobec mariawickich osób duchownych (arcybiskupa, biskupów, kapłanów, arcykapłanki, kapłanek i siostr starszych), zabroni używania tytułów: najprzewielebniejszy, wielebny, ksiądz, ojciec, matka przez zastąpienie ich zwrotami brat lub siostra przed imieniem zakonnym. Zakazał również arcybiskupowi i arcykapłance formy rozkazywania przez zastąpienie jej prośbą (Kowalski 1930b, 161-162).

Reformą w duchu starego Kościoła pierwszego tysiąclecia i prawosławia było wprowadzenie w Kościele mariawitów w 1930 roku przez

abp. Kowalskiego Komunii Świętej dla niemowląt po chrzcie świętym. Mimo że reforma ta nie była nowością, lecz przywróceniem dawnej praktyki chrześcijańskiej, w środowiskach nieprzychylnych mariawitom wywoływała niezrozumienie, zdziwienie, a nawet zgorzsenie (Rudnicki 1993, 7).

Jeszcze bardziej radykalną zmianą wprowadzoną w mariawityzmie przez abp. Kowalskiego było zniesienie stanu duchownego w liście pasterskim z 2 sierpnia 1930 roku. Decyzja ta wiązała się z odejściem od kastowości i przywilejów stanu kapłańskiego przez odwołanie się do nauki Chrystusa i apostołów, którzy nie znali podziału ludu Bożego na kler i laikat. Wpływ na omawiane zarządzenie miało objawienie założycielki mariawityzmu z 15 sierpnia 1918 roku o ustaniu ofiary Mszy Świętej w Kościele Rzymskokatolickim i potrzebie odprawiania w Kościele ofiary czystej. Zdaniem arcybiskupa w społeczności mariawickiej należy odejść od monopolu władzy i nauczania duchownych przez bezpośredni dostęp wiernych do Pisma Świętego oraz stopniowe dopuszczenie osób świeckich do sprawowania sakramentów świętych (Kowalski 1930c, 249-251). Zniesienie stanu duchownych przez abp. Michała Kowalskiego przyniosło mariawitom nie tylko zrównanie, ale nawet usunięcie różnicy stanu duchownego i świeckiego, co było postanowieniem postępowym, ale zupełnie nowym na gruncie mariawickim, niosąc ryzyko braku akceptacji tej nowości przez biskupów i kapłanów.

Niewątpliwie zniesienie stanu duchownego w mariawityzmie w rozumieniu abp. Michała Kowalskiego wiązało się ściśle z zapowiedzią wprowadzenia kapłaństwa powszechnego ludowego. Zapowiedź taką znajdujemy w Liście Pasterskim abp. Michała o kapłaństwie powszechnym z 10 sierpnia 1930 roku. Zwierzchnik Kościoła mariawitów uznał w nim rodziny mariawickie za kapłańskie, królewskie kapłaństwo i lud wybrany. W związku z nowymi błogosławieństwami i łaskami, mającymi być udziałem w niedalekiej przyszłości gorliwych czcicieli Pana Jezusa, Maryi i Mateczki, wezwał wszystkie rodziny mariawickie do prowadzenia świętego życia, kierowania się ofiarną miłością w życiu codziennym,

porzucenia nałogów, wzorowego wypełniania obowiązków religijnych, rodzinnych i obywatelskich, posłuszeństwa arcybiskupowi mariawitów oraz posiadania i czytania Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu, Mszału Eucharystycznego i Psalterza Ducha Przenajświętszego. Od spełnienia tych warunków zwierzchnik wyznania mariawickiego uzależnił dopuszczenie w przyszłości osób świeckich do odprawiania Mszy Świętej i udzielania sakramentów świętych (Kowalski 1930d, 265-266).

Zapowiedź wprowadzenia kapłaństwa powszechnego w mariawityzmie w pewnym sensie odnosiła się krytycznie do niektórych aspektów dotyczących funkcjonowania kapłaństwa urzędowego, z drugiej zaś strony nosiła w sobie koegzystencję i wzajemną współpracę kapłaństwa służebnego z powszechnym kapłaństwem ludowym.

Należy wspomnieć, że przed rozłamem w mariawityzmie abp Kowalski wprowadził kolejne reformy, do których należy zaliczyć: rozwinięcie kultu *Mateczki* przez umieszczenie jej wizerunku w ołtarzu i ustanowienie kolejnych modlitw (1930-1932), uproszczenie ceremonii i przepisów liturgicznych wielkotygodniowych i innych (1931-1933), złagodzenie postu eucharystycznego (1933) oraz złagodzenie postu kościelnego (1933) (*Z dziejów Królestwa* 1972, 38).

Według abp. Michała Kowalskiego, wprowadzenie, a następnie rozbudowanie kultu założycielki wynikało z trzeciej wizji proroczej Apokalipsy św. Jana o niewieście obleczonej w słońce i przepasanej pasem arcykapłańskim (Ap 12,1-2) oraz z zaślubin mistycznych Pana Jezusa z *Mateczką*, zawartych 23 grudnia 1902 roku w pokoiku siostry Honoraty Klichowskiej na sali sierot w Lublinie (Próchniewski 1934, 39; Klichowska 1954, 148).

W ramach reform liturgicznych abp. Kowalskiego zrezygnowano z odprawiania niektórych ceremonii wielkopiątkowych i ubierania grobów Pana Jezusa (1931), używania przy poświęceniach kropidła i wody święconej oraz ostatniego namaszczenia olejem (1933) (Włodarski, Tarowski 1968, 258).

Oceniając działalność reformatorską abp. Michała Kowalskiego w okresie funkcjonowania niepodzielonego Kościoła mariawitów, należy stwierdzić, że innowacje teologiczne, szczególnie te z lat 1922-1934, zmieniły w sposób zasadniczy charakter i oblicze mariawityzmu. Ich realizacja wynikała z charakteru i osobowości arcybiskupa, który dążył z jednej strony do przywrócenia zasad i praktyk pierwszego tysiąclecia chrześcijaństwa, z drugiej zaś do odrzucenia lub przekształcenia dawnych praw i zwyczajów kościelnych.

14. Geneza, przebieg i konsekwencje procesu płockiego

Arcybiskup Michał Kowalski był wielokrotnie stawiany w stan oskarżenia przez wymiar sprawiedliwości, szczególnie w okresie II Rzeczypospolitej. Ogółem wytoczono mu około 20 procesów karnych, m.in. o bluźnierstwo, zdradę państwa, socjalizm, komunizm, wyłudzenie, wywłaszczenie, uprawianie niemoralności w klasztorze (*Z dziejów Królestwa* 1972, 27). Najbardziej znany proces, zwany procesem płockim lub procesem głównym, dotyczył rzekomego uprawiania przez zwierzchnika wyznania mariawickiego czynów lubieżnych. Odbywał się on w różnych instancjach w latach 1928-1931, najpierw przed Sądem Okręgowym w Płocku, a następnie przed Sądem Apelacyjnym i Sądem Najwyższym w Warszawie. Z zachowanych tekstów źródłowych wynika, że był on przygotowany i sterowany przez przeciwników mariawityzmu. Jego wszczęcie nastąpiło z inspiracji i pod wpływem Nuncjatury Apostolskiej w Warszawie, niektórych biskupów rzymskokatolickich, Akcji Katolickiej i kół endeckich, związanych ze skrajną prawicą (Wojciechowski 1988, 136). Z ustaleń siostry Rafaeli Komorowskiej-Feldman, zakonnicy mariawickiej, małżonki bp. Filipa Feldmana, oraz siostry Salezji Ponewczyńskiej, zakonnicy mariawickiej i wychowawczyni internatu mariawickiego w Płocku, oraz z listu abp. Michała Kowalskiego do arcybiskupa mohylewskiego Edwarda Roppa (1851-1939) z 8 grudnia 1929 roku, dowiadujemy się, że wśród osób, które przyczyniły się do rozpoczęcia procesu, znajdowali się m.in. Lorenzo Lauri (1864-1941), nuncjusz

apostolski w Polsce; arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski, ordynariusz diecezji płockiej; biskup Stanisław Gall, biskup połowy Wojska Polskiego; ks. Mieczysław Krygier (1888-1944), proboszcz (rektor) stołecznego kościoła św. Jozafata i radny Warszawy, oraz inż. Edward Zarębski, kupiec warszawski, prezes Towarzystwa Popierania Wytwórczości Polskiej w Warszawie, który przez pewien okres czasu prowadził interesy handlowe z klasztorem mariawickim w Płocku, a w 1935 roku został aresztowany za oszustwa finansowe (Komorowska-Feldman 1927, 3-22; Bol 1928a, 1; Kowalski 1930e, 78-79; „Aferzysta Zarębski aresztowany za nikczemne oszustwa finansowe” 1935, 1; Gołębiowski 2014, 44-48). Władze wyznania mariawickiego uzyskały wiarygodne informacje od siostry Komorowskiej i siostry Ponewczyńskiej, że ks. Mieczysław Krygier i Edward Zarębski zdobywali zeznania od byłych zakonnicy i wychowanek płockiego internatu mariawitów oraz zapewniali im pomoc w znalezieniu mieszkania oraz bonusy i wynagrodzenia pieniężne (Gołębiowski 2014, 46). Celem procesu sądowego było skompromitowanie osoby abp. Kowalskiego w oczach opinii publicznej oraz osłabienie, a następnie zdelegalizowanie Kościoła mariawitów w Polsce.

Bezpośrednim powodem rozpoczęcia śledztwa przeciwko zwierzchnikowi wyznania mariawickiego przez Prokuraturę Okręgową w Płocku było złożenie w sierpniu 1926 roku skargi do władz śledczych przez Eugenię Osinową, wdowę wyznania prawosławnego, w sprawie dopuszczenia się rzekomego molestowania seksualnego w stosunku do jej 16-letniej córki Marii Osinowej. W niedługim czasie podobne wnioski złożyło 11 innych osób. W wyniku prowadzonego przez sędziego Pana-sa śledztwa zgromadzono 2000 stron zeznań („Zwierzchnik wyznania mariawickiego przed Sądem: Drugi dzień rozpraw” 1928, 1).

Na przyspieszenie procesu abp. Kowalskiego znaczący wpływ miał również cykl artykułów „Rok pobytu w klasztorze marjawickim. Wynurzenia Pani Janiny Zygmuntovej Tołpyhowej”, który ukazał się drukiem w drugiej połowie 1926 roku w miesięczniku ilustrowanym „Mazowsze Płockie i Kujawy”, wydawanym w Płocku. Autorka artykułu opisała

szczegółowo swój roczny pobyt wraz z mężem Zygmuntem i starszym synem w klasztorze mariawitów w Płocku (maj 1925 – maj 1926). Pani Tołpyhowa pracowała w kancelarii arcybiskupa mariawickiego jako osobista sekretarka, ale później została z tej funkcji zwolniona (Łaszczewski 2018, 194). W swoim artykule oskarżyła abp. Kowalskiego o wielożeństwo i molestowanie seksualne (Tołpyho 1926, 110). Artykuł ten wywołał poruszenie wśród opinii publicznej.

Po zgłoszeniu oskarżeń przeciwko abp. Michałowi Kowalskiemu Ministerstwo Sprawiedliwości na posiedzeniu 6 października 1927 roku w Warszawie postanowiło nadać sprawie bieg przez zezwolenie na rozpoczęcie procesu sądowego (Rybak 1992, 88). Proces płocki abp. Kowalskiego przed Sądem Okręgowym w Płocku, pod przewodnictwem sędziego Bolesława Momentowicza (XIX-1933), prawnika, dawnego śledczego pod zaborem rosyjskim i zwolennika endecji, trwał 21 dni, od 18 września do 12 października 1928 roku („Proces Marjawicki” 1929, 49). Odbywał się przy drzwiach otwartych i częściowo zamkniętych w zależności od charakteru zeznań świadków. Ogółem podczas procesu zeznawało 100 świadków. Sąd powołał 30 świadków, natomiast oskarżony 70. Głównymi świadkami oskarżenia były ex-zakonnice mariawickie i wychowanki klasztoru mariawickiego: Zofia Prochówna, Marcjanna Tomesówna, Olga Bitnerówna, Janina Zygmuntowa Tołpyho, Józefa Paluchówna, Aniela Mazurowa, Henryka Fijałkowska i Jadwiga Boniecka („Zwierzchnik wyznania mariawickiego przed sądem: Drugi dzień rozpraw” 1928, 4).

Akt oskarżenia sformułowano na 23 stronach. Na podstawie artykułów 513, 514 i 515 Kodeksu Karnego abp. Kowalskiego oskarżono o dopuszczenie się w klasztorze mariawitów w Płocku i w ośrodku kościelnym w Felicjanowie w okresie od 1922 do połowy 1926 roku czynów lubieżnych wobec kilkunastu zakonnicek i nieletnich dziewcząt z domu internackiego („Proces arcybp. Marjawickiego o czyny lubieżne” 1928, 1). Artykuły te były następujące:

[Art. 513] Winny czynu lubieżnego: 1) z dzieckiem, nie mającym lat 14-u; 2) z nieletnim od lat 14 do 16 bez jego zgody, albo wprowadzie za jego zgodą, lecz przez nadużycie jego nieświadomości – będzie karany zamknięciem w więzieniu na czas od 1 roku do lat 3 domu poprawczego lub zamknięciem w więzieniu.

[Art. 514] Winny czynu lubieżnego z osobą płci żeńskiej, która skończyła lat 16, bez zgody tej osoby, będzie karany zamknięciem w więzieniu.

[Art. 515] Winny przestępstw, przewidzianych w art. 513 i 514: 1) z osobą, zmuszoną do tego za pomocą gwałtu na osobie albo groźby zabójstwa, bardzo ciężkiego lub ciężkiego uszkodzenia ciała osobie, której grożono, lub członkowi jej rodziny, jeśli taka groźba mogła wywołać w osobie, której grożono, lub członkowi jej rodziny, jeśli taka groźba mogła wywołać w osobie, której grożono, obawę jej urzeczywistnienia; o ile dotyczy osoby ponad lat 14-u; 2) z osobą płci żeńskiej, jeśli czyn lubieżny połączony był z defloracją, lecz bez obcowania cielesnego, O: wn., o ile dotyczy osoby ponad lat 14 – będzie karany w przypadkach, wskazanych w art. 513 – zamknięciem w więzieniu na czas od lat 3 do 6 /d.p./ w przypadku, wskazanym w art. 514 zamknięciem w więzieniu na czas od roku do lat 6 /d.p./ („Przywódca Marjawitów Jan Marja Kowalski pod hańbiącym zarzutem uwodzenia nieletnich staje dziś przed sądem” 1928, 1; „Zwierzchnik wyznania mariawickiego przed sądem: Historia sprawy” 1928, 1).

Według aktu oskarżenia „czyny lubieżne Kowalskiego polegały na wsuwaniu języka do ust podczas pocałunków, chwytaniu za piersi i biodra” („Proces Marjawicki” 1929, 49).

Znamienny jest fakt, że podczas prowadzenia sprawy sądowej dwaj prokuratorzy płoccy, w tym Wacław Dlouhy (1892-1972), ceniony i szanowany prawnik, odmówili udziału w czynnościach procesowych. Warto również dodać, że z polecenia Aleksandra Meysztowicza (1864-1943), ministra sprawiedliwości (1926-1928), w procesie uczestniczyli w charakterze obserwatorów dwaj wybitni prawnicy, sędziowie Sądu Apelacyjnego w Warszawie: prezes Leon Supiński¹⁴ (1874-1950), były minister sprawiedliwości (1918-1919), i prokurator Kazimierz Rudnicki

¹⁴ Więcej o Leonie Supińskim zob. Majchrowski, Mazur, Stepan 1994, 70-71.

(1879-1959), znany adwokat i historyk. Po stwierdzeniu przez nich stronniczego prowadzenia procesu przez sędziego Momentowicza, przewodniczącego trybunału sądowego, ostentacyjnie opuścili gmach miejscowego sądu (Woińska, Gołacik 1994, 14).

Proces przed Sądem Okręgowym w Płocku wzbudził wielkie zainteresowanie opinii publicznej. Przybyli nie tylko dziennikarze miejscowej prasy „Dziennika Płockiego” i „Głosu Ziemi Mazowieckiej”, ale również korespondenci „Gazety Warszawskiej”, „Kuriera Warszawskiego”, „Kuriera Porannego” i „Kuriera Czerwonego” z Warszawy, „Ekspresu Wieczornego Ilustrowanego” i „Ilustrowanej Republiki” z Łodzi, a nawet specjaliści wysłannicy gazet z Niemiec, Związku Radzieckiego i Stanów Zjednoczonych Ameryki. Podczas procesu pojawiła się ekipa filmowa doświadczalnej wytwórni z Warszawy „Aktualności krajowe i zagraniczne” z reżyserem Bruno Bredschneiderem i operatorem Henrykiem Miszewskim, która dokonała zdjęć gmachu sądowego, kularów, sali sądowej i oskarżonego abp. Michała Kowalskiego wraz z jego małżonką siostrą Izabelą Wiłucką-Kowalską („Czy zakon marjawicki może być rozwiązany?: Proces płocki sfilmowany” 1928, 3). W obronie abp. Kowalskiego stanęli nie tylko duchowni mariawicki, ale również adwokaci Głowczewski i Kobylński z Łodzi oraz Eugeniusz Śmiarowski (1878-1932) z Warszawy.

W finalnej fazie procesu mowy końcowe wygłosili oskarżyciel publiczny, prokurator Rogowski i obrońca Kobylński (Gołębiowski 2014, 52). Prokurator Rogowski w swoim przemówieniu skoncentrował się na winie abp. Kowalskiego w aspekcie niezgodności jego zasad moralnych z praktykami życiowymi oraz na czynach kolidujących z kodeksem karnym („Proces Marjawitów w Płocku: W chwili obecnej przemawia prokurator” 1928, 1). Adwokat Kobylński w mowie końcowej wskazał na brak winy oskarżonego, który został zniesławiony przez nieprzychylnych mu świadków oskarżenia („Proces Marjawitów w Płocku: Wyrok zapadnie w dniu jutrzejszym” 1928, 1). W ostatniej mowie oskarżony

abp Kowalski nie przyznał się do winy i stawianych mu zarzutów, traktując proces jako dopust Boży i zwracając się do sądu o uniewinnienie („Proces arcybp. Marjawickiego o czyny lubieżne” 1928, 1).

Abp Kowalski został skazany przez Sąd Okręgowy w Płocku na karę 4 lat więzienia, która na podstawie ustawy amnestyjnej została skrócona do 2 lat i 8 miesięcy („Po skazaniu arcybp. Kowalskiego: Ostatnie chwile wielkiego podniecenia – przed wyrokiem i po wyroku”) 1928g, 1). Uznano go za winnego popełnienia czynów lubieżnych z Marią Osinówną, Haliną Tomasikówną, Katarzyną Żytkówną, Haliną Fijałkowską i Janiną Badowską („Zwierzchnik wyznania mariawickiego przed Sądem: Dziewiętnasty dzień rozprawy” 1928, 1). Wyrok nie był jednak wykonany przez 8 lat, ponieważ nie udowodniono arcybiskupowi postawionych zarzutów. Sąd zawiesił wykonanie kary przez wyrażenie zgody na wpłacenie przez skazanego kaucji w wysokości 1000 złotych (Warchoł 1997, 79).

W trakcie procesu sądowego mecenas Kobylński zwrócił uwagę, że zeznania świadków oskarżenia często były ze sobą sprzeczne i zawierały nieprawdziwe informacje, zmierzające do skompromitowania oskarżonego w oczach polskiej i światowej opinii publicznej (Bol 1928b, 3).

Mimo odwołania mariawitów do sądu wyższej instancji, Sąd Apelacyjny w Warszawie uznał wyrok za zasadny. Znamienny jest fakt, że Sąd Najwyższy uchylił wyrok i nakazał ponowne zbadanie sprawy. W wyniku ponownego rozpatrzenia sprawy Sąd Apelacyjny w Warszawie uznał winę oskarżonego, skazując go 25 lutego 1931 roku na 3 lata więzienia, a po ogłoszeniu amnestii zmniejszył wymiar kary do 2 lat. Wyrok ten zakwestionował Waclaw Alchimowicz, sędzia Sądu Apelacyjnego w Warszawie, który przedstawił 19-stronicowe *votum separatum*, wskazując na liczne błędy i uchybienia prawne podczas prowadzenia śledztwa i procesu sądowego (Alchimowicz 2014, 95-133; Koper, Stańczyk 2022, 156-159). Apelacja ta ostatecznie nie przyniosła pozytywnego skutku, ponieważ Sąd Najwyższy zatwierdził 22 października 1931 roku wyrok

Sądu Apelacyjnego (Rybak 1992, 89). Na stronniczość wyroku sądowego zwrócił uwagę również doktor praw Stanisław Zimmerman, który w liście do abp. Michała Kowalskiego z 16 grudnia 1932 roku napisał, że

...wyrokiem skazującym wyrządzono W[ielmożnemu] Panu wielką krzywdę, zwłaszcza, że wyrok ten oparty był na intrygach i świadomie fałszywych zeznaniach obałamuczonych świadków, o czym zresztą sam miałem możliwość przypadkowo przekonać się, uprzejmie komunikuję, że jestem w posiadaniu nazwisk świadków, którym dwaj główniejsi świadkowie oskarżenia, a mianowicie Eugenia i Maria Osinowe zwierzały się, że w procesie W[ielmożnego] Pana zeznały świadomie nieprawdę, będąc do tego namówione i przekupione przez niejakiego Zarębskiego (List Stanisława Zimmermana do abp. Michała Kowalskiego z 16 grudnia 1932 r., za Przyłucka 1959, 65).

Odnosząc się do sprawy abp. Kowalskiego, nie można zapominać, że dwie główne oskarżycielki, zeznające na procesie przeciwko przełożonemu mariawitów, Marcjanna Tomesówna (imię zakonne M. Baptysta) 8 czerwca 1931 roku w czasopiśmie „Królestwo Boże na ziemi” (Tomesówna 1931, 192), a Zofia Prochówna (imię zakonne M. Teodota) 6 grudnia 1932 roku na łamach „Królestwa Bożego na ziemi” (Prochówna 1932a, 400) i 16 grudnia 1932 roku w „Kurierze Czerwonym” (Prochówna 1932b, 6) publicznie odwołały swoje wcześniejsze oskarżenia i przeprosiły pierwszego zwierzchnika wyznania mariawickiego za składanie fałszywych zeznań (Gołębiowski 2014, 57).

Należy podkreślić, że proces główny abp. Michała Kowalskiego z lat 1928-1931, obok innych jego procesów w 1909 i 1926 roku, był nie tylko osądzeniem przełożonego mariawityzmu, ale był wymierzony we wszystkich mariawitów i w gruncie rzeczy w cały Kościół mariawitów. Dzięki obronie dobrego imienia abp. Michała Kowalskiego przez duchownych mariawickich i niezależnych prawników nie udało się zdelegalizować wyznania mariawickiego, które mimo rozpętania hysterii antymariawickiej przetrwało ten trudny okres.

15. Przyczyny i skutki usunięcia ze stanowiska zwierzchnika wyznania mariawickiego

Geneza rozłamu w mariawityzmie i usunięcia abp. Michała Kowalskiego ze stanowiska zwierzchnika Starokatolickiego Kościoła Mariawitów sięga 1931 roku, kiedy – zdaniem abp. Józefa M. Rafaela Wojciechowskiego (1917-2005), długoletniego zwierzchnika Kościoła Katolickiego Mariawitów (1950-2005) – doszło do zawiązania przez bp. Filipa Feldmana, Wikariusza Generalnego wyznania mariawickiego, oraz bp. Bartłomieja Przysieckiego, spisku przez utworzenie tajnej organizacji zmierzającej do zniesienia kultu Mateczki i pozbawienia władzy dotychczasowego Ministra Generalnego Kościoła i Zakonu Mariawitów (Wojciechowski 1988, 136). Hipoteza ta, odrzucona przez bp. Zdzisława M. Włodzimierza Jaworskiego (ur. 1937), Biskupa Naczelnego Kościoła Starokatolickiego Mariawitów (1997-2007) (Mazur, Jaworski 1998, 19), ma ścisły związek z zakończeniem prac 4-osobowej misji mariawickiej (dwóch biskupów i dwóch kapłanek) w USA i jej powrotem do Polski oraz zniesieniem stanu duchownych i zapowiedzią wprowadzenia kapłaństwa powszechnego ludowego w Kościele mariawitów przez abp. Kowalskiego. Nastąpiło wtedy stopniowe ochłodzenie relacji pomiędzy abp. Michałem Kowalskim a biskupami mariawickimi Filipem Feldmanem i Bartłomiejem Przysieckim, a później również pozostałymi biskupami pomocniczymi. Jednym z powodów konfliktu miała być negatywna ocena działalności misji mariawickiej w Stanach Zjednoczonych Ameryki, dokonana przez abp. Kowalskiego. Poza tym narastały naciski zewnętrzne, wywierane na biskupów mariawickich przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Ministerstwo Sprawiedliwości i Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, zmierzające zakulisowo do usunięcia ówczesnego zwierzchnika niepodzielonego wyznania mariawickiego z zajmowanego stanowiska. Władze państwowe uważały abp. Kowalskiego za osobę niewygodną z powodu wytoczonego mu procesu sądowego o charakterze obyczajowym oraz realizowania przez niego radykalnego kursu reformatorskiego, a także

reprezentowania bezkompromisowej postawy antypapieskiej i antyrzymskiej. Biskupom mariawickim w Polsce przestał odpowiadać kierunek duchowy i organizacyjny mariawityzmu oparty na rozwiniętym kulcie Mateczki oraz gloryfikacji i zrozumieniach Ministra Generalnego Kościoła i Zakonu Mariawitów. Coraz częściej zakonnicy i zakonnice oraz bracia kapłani opuszczali na pewien czas klasztor płocki i spotykali się na tajnych zebraniach, które stanowiły jawne naruszenie reguły zakonnej (*Z dziejów Królestwa* 1972, 53-54).

Zwiastunem podziału w mariawityzmie było zebranie biskupów i kapłanów mariawickich w Płocku, które odbyło się 4 i 5 października 1934 roku, podczas jubileuszu 25. rocznicy sakry biskupiej arcybiskupa Michała Kowalskiego (Kowalski 1935b, 21). Obecni na nim duchowni, zwłaszcza biskupi Roman M. Jakub Próchniewski i Janusz M. Szymon Bucholc¹⁵ (1893-1965) oraz kapłani Józef M. Czesław Poradowski (1876-1942), Jan M. Kazimierz Kaczyński, Józef M. Stanisław Korwin-Szymanowski (1878-1945) i jego brat Feliks M. Mateusz Korwin-Szymanowski, domagali się od arcybiskupa Kowalskiego dokonania zasadniczej zmiany kierunku w nauce mariawickiej i w zarządzaniu Kościołem (Kowalski 1935b, 21). Szło im o wycofanie się z kultu Mateczki, łączenia osoby pierwszego zwierzchnika wyznania mariawickiego z Panem Jezusem w Przenajświętszym Sakramencie i kierowania kapłanek na parafie (probostwa) ze względu na nieuznawanie ślubów przez nie udzielanych przez organy administracji państwowej (Feldman n.d., 31). Abp Kowalski rzeczowo odpowiedział na stawiane mu zarzuty i uzyskał ze strony wszystkich obecnych duchownych zapewnienie o lojalności (Kowalski 1935b, 21).

W styczniu 1935 roku na skutek braku kompromisu między arcybiskupem mariawitów i pozostałymi biskupami mariawickimi dokonał się rozłam w mariawityzmie, który przebiegał w kilku etapach. 20 stycznia

¹⁵ Więcej o bp. Szymonie Bucholcu zob. „Ś.P. Brat Biskup Janusz Maria Szymon Bucholc” 1965, 13.

na zebraniu parafialnym w Łodzi bp Jakub Próchniewski w obecności bp. Szymona Bucholca opowiedział się za złożeniem z urzędu abp. Kowalskiego. W ciągu tygodnia do buntu przyłączyli się pozostali biskupi mariawicy: Filip Feldman, Bartłomiej Przysiecki i Franciszek Rostrowski (*Z dziejów Królestwa* 1972, 62). 24 stycznia 1935 roku w klasztorze mariawickim odbyła się decydująca rozmowa między abp. Michałem Kowalskim a liderami opozycji biskupami Filipem Feldmanem i Bartłomiejem Przysieckim, która w wyniku braku porozumienia doprowadziła do podziału mariawitów w Płocku na dwa antagonistyczne obozy (ugrupowania) (*Z dziejów Królestwa* 1972, 62-63).

Oficjalnie rozłam w mariawityzmie nastąpił 29 stycznia 1935 roku podczas Kapituły Generalnej Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów, która odbyła się w szkolnej sali teatralnej, niedaleko klasztoru mariawickiego w Płocku. Abp Kowalski, mimo podjętych starań u biskupów mariawickich i zwrócenia się o pomoc do funkcjonariuszy Policji Państwowej, nie został wpuszczony na salę obrad. O dopuszczenie przełożonego mariawityzmu na posiedzenie kapituły bezskutecznie zwracała się również obecna na obradach delegacja parafii mariawickiej z Grzmiącej, w skład której wchodził Bronisław Kwiatkowski i Ignacy Staroń (Sikorska 2004, 1-2). W jednodniowej kapitule styczniowej, zwołanej przez dwóch wikariuszy generalnych, bp. Filipa Feldmana i Jakuba Próchniewskiego, wzięło udział 39 duchownych mariawickich na ogólną liczbę 50 członków Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów, w tym 5 biskupów i 34 kapłanów („Protokół Kapituły Generalnej Kapłanów Mariawitów w Płocku” 1935, 9). Wszyscy biskupi i kapłani, którzy w niej uczestniczyli, byli przeciwnikami dotychczasowego przełożonego Kościoła. Od abp. Kowalskiego zażądano rezygnacji ze stanowiska zwierzchnika Kościoła, zarzucając mu jednoosobowe rządy, jednostronne decyzje i odstępstwo od pierwotnych zasad mariawityzmu oraz przypisanie sobie nieomyślności w kierowaniu Kościołem i w życiu prywatnym („List pasterski Biskupów i całego duchowieństwa Staro-Katolickiego Kościoła Maryawitów do Ludu Maryawickiego” 1935, 1-2). Uczestnicy kapituły

ocenili większość reform ogłoszonych przez arcybiskupa Kowalskiego nie jako postanowienia Starokatolickiego Kościoła Mariawitów, lecz jako prywatne zarządzenia przełożonego wyznania mariawickiego. Decyzją najwyższego zgromadzenia duchownych mariawickich abp Kowalski został pozbawiony władzy zwierzchniej w Kościele. W rezultacie odwołano go ze stanowiska Ministra Generalnego Zakonu i Kościoła mariawitów, a na jego miejsce nowym zwierzchnikiem został wybrany bp Filip Feldman, który przyjął tytuł Biskupa Naczelnego („Protokół Kapituły Generalnej Kapłanów Marjawitów w Płocku” 1935, 9-10).

Abp Michał Kowalski początkowo nie podporządkował się decyzji kapituły. Jednak nieoczekiwanie po dwóch tygodniach w liście pasterskim z 15 lutego 1935 roku zrzekł się godności przełożonego Zakonu Mariawitów (Kowalski 1935a, 1). W okresie ujawnienia i zaostrenia rozłamu w mariawityzmie abp Kowalski wydawał drukiem artykuły, listy i odezwy w swojej obronie. Należy pamiętać, że między 24 stycznia a 12 marca 1935 roku płocka katedra mariawicka była we władaniu abp. Kowalskiego i wiernych mu siostr i braci, natomiast sąsiednie budynki przylegające do kompleksu klasztornego znajdowały się pod kontrolą zwolenników reformy mariawityzmu z bp. Filipem Feldmanem na czele. W tym okresie mariawici wierni abp. Kowalskiemu wydawali pismo „Świątynia i Miłosierdzia i Miłości”, natomiast adherenci bp. Feldmana rozpowszechniali własne czasopismo „Jednodniówka Mariawicka”, przedstawiające argumenty za wprowadzeniem w Kościele mariawitów porządku episkopalno-synodalnego i odrzuceniem ustroju episkopalnego o charakterze zakonnym ustanowionego przez Mateczkę.

Rozwiązanie kryzysowej sytuacji w mariawityzmie nastąpiło 12 marca 1935 roku na podstawie decyzji władz państwowych. Abp Michał Kowalski został wtedy wezwany razem z siostrą arcykapłanką Izabelą Wiłucką-Kowalską, Przełożoną Generalną Zgromadzenia Sióstr Mariawitek, i biskupką Honoratą Klichowską-Próchniewską, Wikarią Generalną Zgromadzenia Sióstr Mariawitek, do siedziby starostwa w Płocku.

Tam kapitan Waclaw Żyborski (1893-1966), urzędnik policyjny, naczelnik Wydziału Bezpieczeństwa Departamentu Społeczno-Politycznego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie, w obecności starosty plockiego Władysława Rozmarynowskiego (1897-1946) i sędziego Luksemburga, zmusił abp. Kowalskiego i siostrę arcykapłankę Wiłucką-Kowalską do zrzeczenia się dotychczasowych urzędów oraz tytułu własności świątyni i klasztoru w Płocku (Maciejewska 1948, 1). W następstwie podjętych rozstrzygnięć katedra i klasztor w Płocku przeszły we władanie bp. Filipa Feldmana i jego zwolenników. W nocy z 12 na 13 marca 1935 roku dotychczasowi przełożeni Kościoła Mariawitów zostali przewiezieni pod eskortą Policji Państwowej z Płocka do Felicjanowa (Łojek 2001, 85). Następnego dnia z klasztoru plockiego przewieziono samochodami do tej samej miejscowości 112 osób wiernych abp. Kowalskiemu (*Z dziejów Królestwa* 1972, 64-65).

W 1935 roku za arcybiskupem Kowalskim opowiedziało się 9 biskupów, 50 kapłanek, 60 siostr zakonnych, 10 kapłanów (w tym 3 misjonarzy przebywających za granicą), 4 diakonów i 7 braci zakonnych oraz ok. 7 000 wiernych, w tym 1 000 osób w Łodzi i 500 w Zgierzu) (Mazur 1991, 105; Łojek 2001, 120). Natomiast bp. Feldmana poparło 4 biskupów, 48 kapłanów, 3 biskupki, 87 kapłanek, 379 siostr zakonnych oraz ok. 40 000 wyznawców (Mazur 1991, 105; Łojek 2001, 120). Należy dodać, że w tym trudnym okresie ok. 5 000 osób całkowicie odeszło od mariawityzmu, przechodząc do innych wyznań chrześcijańskich (Mazur 2019b, 116).

Rozłam w mariawityzmie, niezależnie od przyczyn, które do niego doprowadziły, był wydarzeniem dramatycznym i niekorzystnym dla obu stron, gdyż przyczynił się do zmniejszenia liczby wiernych oraz wzajemnych antagonizmów i uprzedzeń. W wyniku instytucjonalnego podziału powstały dwa niezależne wyznania mariawickie, które nie mogły się ze sobą porozumieć w zasadniczych sprawach doktrynalnych, ustrojowych, liturgicznych i dyscyplinarnych.

16. Zmiany doktrynalne i organizacyjne w denominacji felicjanowskiej mariawitów

Po przewiezieniu abp. Michała Kowalskiego i jego małżonki arcykapłanki Izabeli Wiłuckiej-Kowalskiej oraz osób wiernych dotychczasowym przełożonym z Płocka do Felicjanowa, zwierzchnik denominacji felicjanowskiej, mimo że 12 marca 1935 roku zrzekł się kierownictwa duchowego nad mariawitami, nie zrezygnował z opieki nad nimi, kontynuując dzieło reformy mariawityzmu. 12 maja 1935 roku arcybiskup Michał Kowalski i arcykapłanka Izabela Wiłucka-Kowalska, wyrażając rozczarowanie dotychczasową posługą większości duchownych mariawickich, wydali wspólny list pasterski do kapłanów, kapłanek i ludu mariawickiego, w którym ogłosili praktyczne wprowadzenie w Kościele mariawitów (grupie felicjanowskiej) kapłaństwa powszechnego, zwanego również kapłaństwem ludowym, bez likwidacji kapłaństwa hierarchicznego. Decyzja ta z jednej strony była spełnieniem zapowiedzi z 1930 roku o zniesieniu stanu duchownych i o kapłaństwie powszechnym, z drugiej zaś wynikała z nowej sytuacji, która zaistniała w konsekwencji podziału mariawityzmu na dwie zwalczające się grupy (Kowalski, Kowalska 1935, 2). Z wyżej wymienionego listu pasterskiego wynika, że lud mariawicki wierny objawieniom i kultowi Mateczki został obdarzony łaską kapłaństwa powszechnego, aby mógł bez obawy i z wiarą odprawiać wszystkie nabożeństwa liturgiczne i paraliturgiczne bez pomocy urzędowych kapłanów i kapłanek. Wezwano w nim wiernych, aby nie przywiązywali się do kościołów i kaplic, zbudowanych przez ludzi i zajętych przez mariawitów płockich, lecz jako członkowie III Zakonu św. Franciszka z Asyżu oddawali w duchu i w prawdzie autentyczną chwałę Bogu przez odprawianie Mszy Świętej i innych obrzędów kościelnych z żarliwą gorliwością i czystością ducha. Zwrócono się przy tym z apelem do swoich wyznawców, aby opuścili „kościół ludzką ręką budowane” (Kowalski, Kowalska 1935, 2) oraz przystąpili do budowy „świątyni z żywych kamieni”, tworząc „przybytki żywe w sercach” (Kowalski, Kowalska 1935, 2). Zwierzchnik denominacji felicjanowskiej

zarządził, że najkrótsza Msza święta ludowa, przewidziana na około 15 minut, odprawiana przez świeckich mariawitów, składa się z sześciu części: 1. wezwania Ducha Świętego, 2. spowiedzi przed Chrystusem, 3. konsekracji, 4. epiklezy, 5. Komunii świętej i 6. dziękczynienia (Wojciechowski 2003, 140). Zgodnie z koncepcją abp. Kowalskiego wprowadzenie kapłaństwa powszechnego ludowego nie było nowym rozwiązaniem, lecz powrotem do praktyki chrześcijan czasów apostołskich, którzy modlili się i odprawiali Eucharystię we własnych domach (Dz 2,46), ponieważ wyznawcy Chrystusa aż do 313 roku nie mieli własnych kościołów i byli prześladowani zarówno przez wyznawców judaizmu, jak i pogańskie władze rzymskie (Kowalski, Kowalska 1935, 2-3). Według ks. doc. dr. Edwarda Bałakiera (1913-1994), duchownego i teologa polskokatolickiego, znaczący wpływ na wprowadzenie przez abp. Michała Kowalskiego kapłaństwa ludowego miały poglądy Augusta Cieszkowskiego (1814-1894), filozofa mesjanistycznego, który w dziele „Ojciec nasz” przewidywał, że w epoce Ducha Świętego „stan świecki i stan duchowny zaślubią się ze sobą i stanowiąc będą jedną duszę w jednym ciele” (Bałakier 1975, 7).

Po rozłamie w mariawityzmie abp Kowalski, jako zwierzchnik wspólnoty felicianowskiej, zawiesił zawieranie kolejnych małżeństw między kapłanami a siostrami zakonnymi, uznając, że nie spełniły one swoich duchowo-mistycznych celów, przede wszystkim odrodzenia związków małżeńskich przez dążenie do doskonałości i wzajemne pomaganie sobie w wypełnieniu woli Bożej (Bielec 1982, 14).

W kwietniu 1938 roku abp Michał Kowalski ogłosił w czasopiśmie mariawickim „Królestwo Boże na ziemi” nowy dogmat wiary mariawickiej o Trójcy Świętej, o inkarnacji (wcieleniu) Boga Ojca w Maryję, Syna Bożego w Jezusa Chrystusa i Ducha Świętego w Mateczkę („O wcieleniu Trójcy Przenajświętszej” 1938b, 43-46). Z punktu widzenia nauki starego niepodzielonego Kościoła pierwszego tysiąclecia nauka ta oznaczała naruszenie dogmatu trynitarnego przez uznanie Maryi Matki Bożej i założycielki mariawityzmu za osoby boskie.

Reformy abp. Michała Kowalskiego z lat 1935-1938 były kontynuacją wcześniejszych zmian w mariawityzmie, a jednocześnie okazały się jeszcze bardziej radykalne od poprzednich.

17. Pobyt w więzieniu w Rawiczu

W 1936 roku, dwa miesiące po ustąpieniu Czesława Pawła Michałowskiego (1885-1941) z funkcji ministra sprawiedliwości (1930-1936) i objęciu tego stanowiska przez Witolda Grabowskiego (1898-1966) wobec abp. Michała Kowalskiego nastąpiło wykonanie wyroku sądowego z 22 października 1931 roku (Warchoń 1997, 124). Jego wykonania domagali się niektórzy duchowni mariawicy, przeciwnicy abp. Kowalskiego, m.in. bp Filip Feldman, bp Jakub Próchniewski i bp Bartłomiej Przysiecki oraz abp Francesco Marmaggi (1870-1949), ówczesny nuncjusz papieski (1928-1936) (Mazur 1991, 107; Mazur, Szulgowicz, Wońska 2013, 261). 9 lipca 1936 roku został on aresztowany w Felicjanowie przez dwóch policjantów i przewieziony najpierw do Płocka, a następnie pociągiem przez Poznań do Rawicza. Arcybiskup Kowalski przebywał w więzieniu (dawnym klasztorze franciszkańskim) w Rawiczu przez 18 miesięcy do 8 stycznia 1938 roku („Przyjazd Najczcigodniejszego Brata Arcybiskupa do Felicjanowa” 1938a, 2).

Podczas pobytu w więzieniu arcybiskup często się modlił, dużo czytał, przede wszystkim Pismo Święte, brewiarz, dzieła ojców Kościoła i prasę codzienną, oraz pisał listy do swojej małżonki siostry arcykapłanki Izabeli Wiłuckiej-Kowalskiej i innych siostr zakonnych, w tym do kapłanki Janiny M. Natanaeli Maciejewskiej (1909-1997). Abp Kowalski w pierwszym liście do siostry Izabeli z 10 lipca 1936 roku wyznał, że w celi więziennej miał wrażenie, że przyjechał do klasztoru na rekolekcje oraz poczuł się „teraz naprawdę zakonnikiem pod posłuszeństwem Ojca Niebieskiego, który kieruje i rządzi wszystkim” („List arcybiskupa Michała Kowalskiego z Rawicza do siostry arcykapłanki Izabeli Wiłuckiej-Kowalskiej z 10 lipca 1936 roku”, 1). Traktował swoje uwięzienie nie jak karę lub pokutę, lecz jak odosobnienie

w klasztorze, służące medytacji i kontemplacji przez pogłębienie żywej relacji z Bogiem oraz osobistej refleksji religijnej (Warchoń 1997, 124). Odprawiał Mszę Świętą i rekolekcje. W chwilach natchnienia pisał poematy religijne: „Któż jako Bóg”, „Modlitwa Pańska”, „Upadłe gwiazdy”, „Raj przywrócony” oraz wiersz „Zdrada Feldmana”. Zgodnie z regulaminem więziennym, miał prawo codziennie do dwugodzinnego spaceru i rozmowy z więźniami. Jak wynika z jego listu do siostry arcykapłanki Izabeli Wiłuckiej-Kowalskiej z 12 lipca 1936 roku, nie ogolono mu głowy, jak innym więźniom, oraz zachował prawo do noszenia szarego habitu mariawickiego. Nie pozwolono mu jednak używać wina („List arcybiskupa Michała Kowalskiego z Rawicza do siostry arcykapłanki Izabeli Wiłuckiej-Kowalskiej z 12 lipca 1936 roku”, 2-5).

W okresie uwięzienia arcybiskupa w Rawiczu niedaleko więzienia, w gospodzie Falkiewicza mieszkały dwie mariawickie siostry zakonne, biskupka Helena M. Melania Kubicka i kapłanka Janina M. Leonia Wiśniewska (1897-1976), które regularnie przynosiły mu paczki żywnościowe (Kraszewska 1968, 19).

W lipcu 1937 roku abp Kowalski w celi więziennej nieoczekiwanie otrzymał zrozumienie, wielkie światło od Boga, dotyczące nowego rozumienia nauki o Trójcy Świętej. W ocenie abp. Rafała Wojciechowskiego nauka ta była nowa dla Kościoła, ale nie dla Pisma Świętego (Wojciechowski 2003, 163).

Starania podejmowane przez zwolenników abp. Michała Kowalskiego o przedterminowe zwolnienie przełożonego mariawitów z więzienia nie przyniosły pozytywnego rezultatu.

Pobyt zwierzchnika wspólnoty felicjanowskiej mariawitów w Rawiczu był niewątpliwie ciężkim doświadczeniem nie tylko dla samego arcybiskupa, ale również dla jego współwyznawców, a zwłaszcza dla jego małżonki, siostry arcykapłanki Izabeli Wiłuckiej-Kowalskiej. Znamienny jest przy tym fakt, że przez okres uwięzienia abp Kowalski mógł liczyć na wsparcie ze strony wiernych mu biskupek, kapłanek, kapłanów i wiernych.

18. Uwięzienie przez Niemców i śmierć męczeńska

Niespełna cztery miesiące po zajęciu Polski przez hitlerowskie Niemcy, 25 stycznia 1940 roku funkcjonariusze Gestapo, niemieckiej policji politycznej, z polecenia Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy, aresztowali w Felicjanowie 69-letniego abp. Michała Kowalskiego. Hitlerowcy oskarżyli zwierzchnika denominacji felicjanowskiej o wrogość do narodu niemieckiego, na podstawie jego dwóch artykułów patriotycznych „Gdańsk i Prusy Wschodnie powinny wrócić do Polski” oraz „Lucyfer”, ogłoszonych drukiem w czasopiśmie „Królestwo Boże na ziemi” latem 1939 roku, na krótko przed wybuchem II wojny światowej, oraz listów wystosowanych do wodza III Rzeszy, Adolfa Hitlera (1889-1945).

W pierwszym artykule abp Kowalski domagał się od Niemiec zwrotu Pomorza Gdańskiego wraz z Gdańskiem oraz Warmii i Mazur, jako ziem rdzennie polskich, i przyłączenia ich do Polski (Kowalski 1939a, 82).

W drugim z kolei opublikowanym tekście mariawicki arcybiskup napiętnował trzech dyktatorów: wodza nazistowskich Niemiec – Adolfa Hitlera, przywódcę faszystowskich Włoch – Benito Mussoliniego i dyktatora komunistycznego Związku Radzieckiego – Józefa Stalina, nazywając ich wspólnie Lucyferem (Kowalski 1939b, 100-101).

Po zajęciu Polski przez hitlerowskie Niemcy abp Michał Kowalski wystosował w imieniu mariawickiej wspólnoty felicjanowskiej dwa listy do wodza III Rzeszy Adolfa Hitlera.

W pierwszym liście do Hitlera z października 1939 roku zwierzchnik społeczności mariawickiej prosił niemieckiego dyktatora o pozwolenie na osiedlenie się wiernych mu mariawitów w jednej miejscowości w południowo-wschodnich Prusach, w pobliżu Płocka, w najbliższym sąsiedztwie felicjanowskiego klasztoru Zgromadzenia Sióstr Mariawitek, ze względu na ochronę przed prześladowaniami ze strony kleru rzymskokatolickiego (Kowalski 1939c, 1). Zrzekł się przy tym praw do mariawickich kościołów i domów parafialnych na rzecz państwa niemieckiego, ponieważ uznał je za zbędne po wprowadzeniu w swoim Kościele kapłaństwa powszechnego. Prosił również o pozwolenie

na wybudowanie niewielkiego kościoła w Felicjanowie dla zaspokojenia potrzeb religijnych wiernych (Kowalski 1939c, 1).

W drugim z kolei liście do Hitlera z grudnia 1939 roku abp Kowalski w imieniu Chrystusa zwrócił się do wodza III Rzeszy z apelem o przywrócenie go na stanowisko przełożonego wyznania mariawickiego oraz o zaprzestanie przelewania krwi i szczerę nawrócenie do Boga. Od spełnienia tych warunków uzależniał pomyślność Niemiec i jego przywódcy (Wilczur, 86; Mames 2001, 19).

Po aresztowaniu abp. Kowalskiego w Felicjanowie przewieziono go najpierw do Płocka, gdzie został osadzony w Więzieniu Karnym (*Strafgefängnis*). Był tam często przesłuchiwany, poniżany i maltretowany. Pozwolono mu na pisanie listów do arcykapłanki Izabeli Wiłuckiej-Kowalskiej. W Archiwum Kościoła Katolickiego Mariawitów w Felicjanowie zachowało się ich 10 (*Z dziejów Królestwa* 1972, 369). Podczas uwięzienia w Płocku w kwietniu 1940 roku doszło do konfrontacji między abp. Michałem Kowalskim i bp. Filipem Feldmanem, podczas której jeden z hitlerowców uderzył silnie w twarz uwięzionego przełożonego wspólnoty felicjanowskiej (Wilczur 1999, 136).

25 kwietnia 1941 roku abp Kowalski, po 15-miesięcznym pobycie w więzieniu płockim i miesięcznym przetrzymywaniu w różnych więzieniach, m.in. w Weimarze i Norymberdze, został przewieziony razem z 9 innymi więźniami do obozu koncentracyjnego w Dachau, na północ od Monachium, w południowych Niemczech (Bawaria), specjalnego obozu założonego w 1933 roku w opuszczonej fabryce amunicji, przeznaczonego głównie dla duchowieństwa różnych wyznań chrześcijańskich (Banasiak, Grysztanowicz 2022, 119). Otrzymał w nim numer więzienny 24 542 i został osadzony w bloku 28 (Domagała 1957, 260). Podczas pobytu w obozie koncentracyjnym był traktowany przez hitlerowców wyjątkowo brutalnie, był bity, kopany i poniżany („Abp Jan Maria Michał Kowalski: 1871-1942 eksponowany w Muzeum Czynów Niepodległościowych na Radogoszczy w Łodzi” 1992, 2). W niezwykle trudnych warunkach obozowych troszczył się o stan duchowy więźniów

i wspierał ich w trudnych sytuacjach. Mężnie znosił ciężkie warunki obozowe. Często kontaktował się z uwięzionymi duchownymi luteranскими i brał udział w nabożeństwach ewangelickich, sprawowanych na terenie obozu. Unikał księży rzymskokatolickich, którzy uważali go za heretyka. Kiedy bp Michał Kozal (1893-1943), biskup pomocniczy diecezji wrocławskiej (1939-1943), późniejszy męczennik i błogosławiony Kościoła rzymskokatolickiego, próbował skłonić go do odstąpienia od mariawityzmu i powrotu do Kościoła macierzystego, zdecydowanie odmówił (Dziasek 2005, 166-167).

Abp Michał Kowalski z obozu w Dachau pisał listy do arcykapłanki Izabeli Wiłuckiej-Kowalskiej i innych sióstr. Do naszych czasów zachowało się ich 27. Zgodnie z regulaminem obozowym wszystkie zostały napisane w języku niemieckim. W korespondencji do sióstr mariawitek zapewniał, że jest zdrowy oraz wzywał do czci Przenajświętszego Sakramentu i modlitwy o miłosierdzie Boże (Wilczur 1999, 87).

Pierwszy zwierzchnik Kościoła mariawitów przeszło dwa miesiące przed śmiercią między 7 a 21 marca ciężko zachorował. Po wyzdrowieniu ponownie zaczął pisać listy do zakonnic mariawickich, w których zwracał się o „wypełnienie obowiązków wobec Boga, ojczyzny i świata” (Wilczur 1999, 139). Pod koniec życia ważył zaledwie 40-45 kilogramów (*Ku Królestwu Bożemu* 2009, 27).

Abp Michał Kowalski zmarł śmiercią męczeńską. Uśmiercono go w komorze gazowej 18 maja (Musioł 1971, 395; Rybak 1981, 26) lub 26 maja 1942 roku (Wilczur 1999, 139; *Ku Królestwu Bożemu* 2009, 27) w ośrodku eutanazji dla niepełnosprawnych, mieszczącym się w zamku w Hartheim pod Linzem (obecnie w Austrii), gdzie został przewieziony z Dachau w transporcie inwalidów (*Ku Królestwu Bożemu* 2009, 27). Ciało arcybiskupa skremowano. Do końca zachował godność osobistą, spokój wewnętrzny oraz wierność Dziełu Wielkiego Miłosierdzia i zasadom wyznania mariawickiego. 28 maja 1942 roku, na pocztę w Bodznowie nadeszła oficjalna wiadomość z Dachau, adresowana do siostry

arcykapłanki Izabeli Wiłuckiej-Kowalskiej o śmierci abp. Michała Kowalskiego o następującej treści:

Jan Kowalski zmarł 26 maja 1942 roku na katar kiszek. Zwłoki zostały spalone. Aktu zejścia żądać w urzędzie stanu cywilnego w Dachau.

Komendant obozu

Piorkowski¹⁶ (Wilczur 1999, 88).

19. Dorobek teologiczny i literacki

Arcybiskup Michał Kowalski był płodnym i zdolnym teologiem, pisarzem, publicystą, poetą i tłumaczem. Napisał wiele interesujących książek, broszur i artykułów o tematyce historycznej, teologicznej, filozoficznej, apologetycznej, polemicznej i informacyjnej. Pozostawił szereg pamiętników, kilkadziesiąt listów pasterskich i odezw oraz wiele poematów i wierszy religijnych swojego autorstwa. Na szczególną uwagę zasługuje jego bogata korespondencja z duchownymi i osobami świeckimi. Wszystkie jego dzieła i opracowania posiadają walory literackie i poznawcze.

Z prac historycznych dotyczących dziejów mariawityzmu i Kościoła autorstwa abp. Michała należy wymienić opracowanie pt. „Dzieło Miłosierdzia. Historia Maryawitów” (1907-1909) oraz broszury „Nasi Mesyjańscy” (1928), „Żywot św. Jana Złotoustego” (1929) i „Błąd papieżstwa. Fałsze papieskie zawarte w bulli Piusa IX «Pastor aeternus» z roku 1870 o prymacie i nieomyślności biskupów Rzymskich” (1930).

Wśród nich wyróżnia się obszerne opracowanie źródłowe pt. „Dzieło Miłosierdzia. Historia Maryawitów”, wydrukowane w odcinkach na łamach czasopisma „Mariawita. Czciiciel Przenajświętszego Sakramentu”. Opisano w nim dzieje mariawityzmu od powstania ruchu mariawickiego

¹⁶ Alexander Bernhard Hans Piorkowski (1904-1948), SS Obersturmbannführer i komendant obozu koncentracyjnego w Dachau (1939-1942), osądzony i skazany na karę śmierci przez amerykański Trybunał Wojskowy za zbrodnie wojenne i stracony w więzieniu Landsberg (1948).

(1893) do otrzymania przez Kościół mariawitów sukcesji apostołskiej (1909).

Niezwykle interesujące jest również opracowanie pt. „Błąd papieżstwa. Fałsze papieskie zawarte w bulli Piusa IX «Pastor aeternus» z roku 1870 o prymacie i nieomyślności biskupów Rzymskich”, wydane drukiem w czasopiśmie mariawickim „Królestwo Boże na ziemi”, a następnie opublikowane jako broszura. Omówiono w nim m.in. historię i treść fałszerstw w dekretach Pseudo-Izydora z IX wieku i Pseudo-Cyryła z XIII wieku; Dekrety Gracjana, kameduły z klasztoru świętych Feliksa i Nabora w Bolonii, z XII wieku, fałszerstwa w „Dekretach” papieża Grzegorza IX (1227-1241); w Klementynach [*Constitutiones Clementinae*], czyli zbiorze urzędowym dekretów papieskich i uchwał soborowych z XIV wieku; „Dekretach” papieża Jana XXII (1316-1334), a także „Konstytucję dogmatyczną *De Ecclesia Christi*” w bulli *Pastor aeternus* o uniwersalnym prymacie jurysdykcyjnym biskupa Rzymu oraz jego nieomyślności w sprawach wiary i moralności, uchwaloną 18 lipca 1870 roku na Soborze Watykańskim I (1869-1870).

W bogatej i oryginalnej twórczości abp. Kowalskiego poczesne miejsce zajmują opracowania teologiczne. Do prac o tej tematyce, ogłoszonych drukiem przez wydawnictwo mariawitów, należy zaliczyć: „Wykład na Apokalipsę. Główne podstawy mariawityzmu objawione w Apokalipsie i zapowiedziane w dziełach myślicieli i wieszczów narodu polskiego” (wyd. I 1923, wyd. II 1929), „Nowy Hexahemeron czyli Nowe pojęcia o sześciu dniach stworzenia” (1929), „O rzeczywistej obecności Pana Jezusa w Komunii Świętej” (1929), „Korespondencję między biskupami mariawickimi a rzymskokatolickimi w sprawie pojednania” (1930).

Największy rozgłos zyskał mu obszerny traktat mistyczno-teologiczny pt. „Wykład na Apokalipsę. Główne podstawy mariawityzmu objawione w Apokalipsie i zapowiedziane w dziełach myślicieli i wieszczów narodu polskiego. Było to jego najważniejsze dzieło programowe, w którym autor ukazał założenia, budowę i organizację Królestwa

Bożego na ziemi, przemianę natury ludzkiej skażonej grzechem, Jezusa Chrystusa jako jedyne źródło łask dla ludzkości i Baranka Bożego utajonego w Przenajświętszym Sakramencie, Przenajświętszy Sakrament jako niebo na ziemi ukryte dla grzeszników i objawione ludziom sprawiedliwym i świętym w Dziele Wielkiego Miłosierdzia, potrzebę Dzieła Wielkiego Miłosierdzia dla świata oraz ostateczne wnioski i cele wyznaczone narodowi polskiemu w Apokalipsie św. Jana.

W pracy „Nowy Hexahemeron” abp Kowalski przedstawił rozumienie sześciu dni stworzenia na podstawie Pisma Świętego, dzieł ojców Kościoła, pisarzy kościelnych i mistyków chrześcijańskich oraz interpretacji własnych. Odnosząc się do zagadnienia i źródeł opisał kolejność etapów: 1. Światłość, 2. Utwierdzenie, 3. Oddzielenie wody od ziemi i stworzenie roślin, 4. Słońce, księżyc i gwiazdy, 5. Ptaki w powietrzu i ryby w wodzie, 6. Zwierzęta, płazy i ludzie. Z treści opracowania wynika, że autor mariawicki opowiadał się za preegzystencją dusz i metempsychozą (reinkarnacją). W związku z tym uważał ludzi za wcielone duchy. ([Kubicka] n.d. , 1).

Znaczącym opracowaniem książkowym abp. Michała Kowalskiego jest traktat historyczno-teologiczny pt. „O rzeczywistej obecności Pana Jezusa w Komunii świętej”. Przedstawiono w nim stanowisko mariawickie w kwestii nauki o Eucharystii i adoracji Przenajświętszego Sakramentu na podstawie Pisma Świętego Nowego Testamentu (świadectw Pana Jezusa i apostołów), dzieł ojców Kościoła (świadectw św. Jana Chryzostoma, św. Bazylego Wielkiego, św. Cyryla Jerozolimskiego, św. Ambrożego, św. Augustyna i św. Grzegorza Wielkiego) oraz pism późniejszych teologów (św. Franciszka z Asyżu i św. Hieronima Savonaroli) (Kowalski 1929c).

Ważne miejsce w twórczości teologicznej abp. Michała Kowalskiego odegrały katechizmy wyjaśniające zasady wiary i moralności Kościoła Mariawitów. Należą do nich: „Rytuał Mariawicki wraz z katechizmem dla małych dzieci i dla dorosłych” (1926), „Katechizm życia zakonnego”

(1927), „Katechizm biblijny prawd wiary świętej w Piśmie Świętym Nowego Testamentu zawartych” (1928) i „Katechizm miłości Ducha Przenajświętszego” (1928).

Niezwykle interesujący i nośny w przekazie, chociaż krótki (16 stron), jest „Katechizm miłości Ducha Przenajświętszego”. Abp Kowalski, wskazując na Boga jako na źródło i wzór prawdziwej miłości, zachęca w nim wszystkich wiernych i ludzi dobrej woli do okazywania miłości wobec Boga i bliźnich w życiu codziennym nie tylko przez słowa, lecz przede wszystkim przez czyny. Z treści tego katechizmu przebija dominująca myśl przewodnia, że poznanie i umiłowanie Boga stanowi jedyny cel i centralne zadanie człowieka na ziemi (Kowalski 1928a, 11).

Bardzo cenny i nieprzemijający w twórczości abp. Kowalskiego okazał się „Katechizm prawd wiary świętej w Piśmie Świętym Nowego Testamentu zawartych według porządku katechizmowego”, który według przełożonych Kościoła Katolickiego Mariawitów „należy do pereł jego twórczości apostołskiej i teologicznej” (Kowalski 1996, 2). Stanowi wykładnię podstawowych zasad wiary mariawickiej w oparciu o Nowy Testament. Zawiera syntetyczne wyjaśnienie 12 artykułów Składu Apostolskiego, 10 Przykazań Bożych w wersji katechizmowej, cnót zakonnych potrzebnych do naśladowania Chrystusa, cnót obyczajowych obowiązujących wszystkich, 7 sakramentów świętych, obrzędów kościelnych i Modlitwy Pańskiej.

W dorobku teologicznym abp. Kowalskiego nie można również pominąć ksiąg liturgicznych oraz modlitewników, przeznaczonych dla duchowieństwa i laikatu. Wśród nich należy wymienić: „Psałterz do Ducha Przenajświętszego dla ludu mariawickiego” (1922), „Brewiarz Eucharystyczny” (1924), „Brewiarzyk Maryawicki, czyli Książeczkę Adoracyjną” (1925), „Rytuał Maryawicki” (1926), „Mszał Eucharystyczny” (1929), „Rytuał święceń na dyakonise i kapłanki” (1929).

W warunkach prześladowania mariawityzmu abp Kowalski przywiązywał duże znaczenie do obrony zasad Dzieła Wielkiego Miłosierdzia i polemiki z poglądami zwalczającymi ruch mariawicki. W tym celu

opracował i ogłosił drukiem liczne broszury o tej tematyce. Do ważniejszych z nich należą: „Sprostowanie fałszywych wiadomości o Maryawitach” (1907), „W obronie zasad Ewangelii cz. I” (1910), „W obronie zasad Ewangelii cz. II” (1913), „Kwestia Mariawityzmu” (1927), „Polemika «Gdzie Piotr tam Kościół»” (1930), „Bronzownicy p. Boya Żeleńskiego” (1931), „Dysputa z panem Inspektorem [Stanisławem Orłowskim - B.P.]” (1932), „Kucharski czy Kowalski” (1932), „Odpowiedź na pamflet «Co to jest Maryawityzm»” (1933) i wiele innych.

Arcybiskup Kowalski rozumiał, że pomyślny rozwój mariawityzmu zależy w dużym stopniu od rzetelnej informacji o założeniach i celach ruchu mariawickiego. Dlatego tej tematyce poświęcił następujące broszury: „Staro-Katolicki Kościół Maryawitów w Rzeczypospolitej Polskiej” (1923), „Co to jest Maryawityzm. Historia i zasady na podstawie autentycznych źródeł” (1927) oraz „Główne zasady i ustrój Kościoła Maryawickiego” (1927).

Na odrębne potraktowanie zasługuje „Korespondencja między biskupami mariawickimi a rzymskokatolickimi w sprawie pojednania” (1930), prowadzona w latach 1929-1939 między arcybiskupem Michałem Kowalskim i jego biskupami koadiutorami Andrzejem Gołębiowskim i Jakubem Próchniewskim a metropolitą mohylewskim Edwardem Roppem (1851-1939) i biskupem pińskim Zygmuntem Łozińskim (1870-1932), ogłoszona drukiem przez zwierzchnika wyznania mariawickiego (1930), a następnie przez ks. prof. Edwarda Warchoła (ur. 1935), duchownego rzymskokatolickiego i nauczyciela akademickiego (2003) (Warchoł 2003, 6). Zawiera ona 23 listy, w tym 16 listów biskupów mariawickich i 7 biskupów rzymskokatolickich (Rybak 2011, 91). Należy pamiętać, że korespondencja ta miała charakter prywatny, a nie oficjalny.

Arcybiskup Kowalski ogromne znaczenie przywiązywał do listów pasterskich i odezw, uzasadniających wprowadzenie w mariawityzmie dalekosiężnych i dogłębnych reform religijnych, organizacyjnych i społecznych. Napisał około 50 listów pasterskich i kilkadziesiąt odezw w sprawach bieżących (*Z dziejów Królestwa* 1972, 122).

Z twórczości literackiej abp. Michała Kowalskiego warto zwrócić uwagę na jego oryginalną powieść autobiograficzną pt. „Mój ideał”, która została ogłoszona drukiem w 1932 roku na łamach mariawickiego pisma (dodatku polemiczno-krytycznego) „Głos Prawdy”. Arcybiskup opisał w niej swoje lata młodości oraz okres nauki w seminarium duchownym w Warszawie i Akademii Duchownej w Petersburgu.

Dorobek twórczy abp. Michała Kowalskiego obejmował również utwory poetyckie, pisane wierszem. Do najważniejszych z nich należą poematy: „Syn Człowieczy” (1934), „Beatrycze. Poemat o naszej Najdroższej Mateczce” (1933), „Któż jako Bóg” (1936), „Upadłe gwiazdy” (1936) i „Raj przywrócony” (1937) oraz krótkie utwory poetyckie „O charakterach” (1936) i „Modlitwa Pańska” (1936).

Najważniejsze miejsce wśród wymienionych zajmuje poemat „Beatrycze...”, który składa się z trzech zasadniczych części, przedstawiających Dzieło Stworzenia, Dzieło Odkupienia i Dzieło Wielkiego Miłosierdzia („List arcykapłanki Izabeli Wiłuckiej-Kowalskiej z Płocka do siostry Godysławy w Pogorzeli z 23 listopada 1933 roku” 1933, 2).

Charakteryzując twórczość pisarską abp. Kowalskiego, nie można pominąć jego dorobku translatorskiego. Najważniejsze miejsce w tym zakresie zajmuje przekład Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu, dokonany w ciągu 20 lat przy współpracy biskupów pomocniczych Jakuba Próchniewskiego i Andrzeja Gołębiowskiego oraz kapłanów Filipa Feldmana i Bartłomieja Przysieckiego. Było to tłumaczenie z języków oryginalnych (hebrajskiego i greckiego) oraz łacińskiej Wulgaty św. Hieronima ze Strydonu. Ogłoszono je drukiem w latach 20. XX wieku (Stary Testament – 1923, 1925; Nowy Testament – 1921, 1925, 1928). Warto pamiętać, że jest to jedyne starokatolickie tłumaczenie całej Biblii na język polski (Naumczyk 1966, 108). Zawiera ono szereg komentarzy i wyjaśnień teologicznych zwierzchnika wyznania mariawickiego do poszczególnych ksiąg biblijnych. W przypadku ksiąg Starego Testamentu znajdujemy szereg odniesień do założycielki mariawityzmu, biskupów, kapłanów i zakonnic mariawickich. Największe kontrowersje wywołały

jego komentarze dotyczące Pieśni nad Pieśniami, które zdaniem krytyków są zbyt dosłowne i subiektywne, a nawet bluźniercze i heretyckie.

Znaczącym osiągnięciem abp. Kowalskiego jest znakomity przekład światowej sławy dzieła „Boskiej Komedii” Dantego Alighieri (1265-1321), włoskiego poety i filozofa, z ilustracjami Gustawa Dorego (1832-1883), francuskiego grafika, malarza, ilustratora i rzeźbiarza, dokonany z języka włoskiego na polski, wydany drukiem w 1932 roku nakładem małżonki zwierzchnika Kościoła Mariawitów, arcykapłanki Antoniny M. Izabeli Wiłuckiej-Kowalskiej. Oprócz samego tłumaczenia tego niezwykłego poematu o znaczeniu wieszczym dla Kościoła translator mariawicki zamieścił w nim wstęp zawierający krótki życiorys Dantego, omówienie jego dzieł, postaci Beatrycze i treści „Boskiej Komedii”; komentarze szczegółowe do poszczególnych wierszy oraz suplementy obejmujące odrębne opracowania powiązane tematycznie z arcydziełem włoskiego wieszca, takie jak: „Koniec Inkwizycji papieskiej w Hiszpanii: Krótka wiadomość o Inkwizycji papieskiej”; wyjątki z dzieła Kazimierza Chłędowskiego (1843-1920), pisarza, pamiętnikarza i historyka kultury, pt. „Rzym. Ludzie baroku” o papieżu Bonifacym VIII (1294-1303); „Wiadomości historyczne dotyczące przemiany papieżstwa w bestię Apokaliptyczną”; „Falsze tzw. Pseudo-Izydora”; „Tak zwane Dekretały Gregoriańskie”; „Tak zwane Dekretały Gracjana”; „Falsze w Dekretalach papieża Grzegorza IX, w Klementynach i Dekretalach Jana XXII”; „Falsze t. zw. Pseudo-Cyryla”; „Życie i czyny papieży” oraz „O czarach i Inkwizycji”. Według abp. Kowalskiego przekład ten jest optymalny, ponieważ powstał pod wpływem założycielki mariawityzmu, która mu podyktowała to tłumaczenie. Przeciwnicy mariawityzmu ocenili przekład mariawicki dzieła Dantego jako antypapieski, kuriozalny, sekciarski i tendencyjny, ze względu na bezkompromisową krytykę papieżstwa i „wskazanie w Felicji Kozłowskiej nowego wcielenia Beatrycze” (Litwornia 2005, 213). Zdaniem Waleriana Preisnera (1894-1966), znanego romanisty i krytyka literackiego, przekład abp. Kowalskiego „pod względem wartości stoi na ostatnim miejscu co do formy, języka

i treści, miejscami wprost nieudolny i posiada wiele cech parodii, zapewne niezamierzonej” (Preisner 1957, 93).

Z twórczości translatorskiej abp. Kowalskiego na odnotowanie zasługuje przekład Psalmów Dawidowych w układzie wierszowanym tercynami Dantejskimi oraz tłumaczenie Przypowieści Salomonowych z ksiąg mądrościowych Starego Testamentu. Znany jest również przekład „Demona” Lermontowa, dokonany na piękny język polski, opublikowany w 1939 roku przed samym wybuchem II wojny światowej w czasopiśmie „Królestwo Boże na ziemi”.

Dorobek pisarski i translatorski abp. Kowalskiego jest bardzo bogaty, ale wciąż nieusystematyzowany i słabo opracowany. Wymaga jeszcze wielu badań szczegółowych i holistycznego opracowania naukowego, aby umożliwić lepsze poznanie jego myśli teologicznej i filozoficznej oraz poglądów dotyczących kwestii politycznych, społecznych i gospodarczych.

20. Zakończenie

Arcybiskup Jan M. Michał Kowalski był niezwykle indywidualnością i wybitną osobowością. Nic zatem dziwnego, że odegrał on czołową rolę w mariawityzmie jako przełożony ruchu mariawickiego i zwierzchnik Kościoła mariawitów oraz jako teolog i organizator. Był bardzo zaangażowany w życie religijne i społeczne wspólnoty mariawickiej. Przyczynił się do zorganizowania niezależnych od Rzymu struktur eklezjalnych reformatorskiego wyznania o charakterze starokatolickim. Dzięki jego osobistym kontaktom i wysiłkom Kościoła mariawitów uzyskał ważną sukcesję apostołską i utworzył własną hierarchię kościelną. Przed I wojną światową jako uzdolniony architekt amator zaprojektował i zrealizował budowę katedry i klasztoru mariawitów w Płocku, największy sakralny obiekt neogotycki w Polsce. Jego zasługą było rozwinięcie przykościelnej działalności społecznej. Zainicjował wprowadzenie w mariawityzmie wielu reform kościelnych. Część z nich miało charakter umiarkowany (język narodowy w liturgii, zniesienie opłat za posługi religijne,

Komunia święta pod dwiema postaciami, zniesienie obowiązku spowiedzi usznej). Natomiast większość innowacji wprowadzonych przez niego miało charakter radykalny (małżeństwa zakonne między duchownymi mariawickimi i siostrami zakonnymi, kapłaństwo kobiet, zniesienie stanu duchownych jako odrębnej kasty w społeczeństwie, kapłaństwo powszechne ludowe, rozwinięty kult Mateczki). W 1935 roku, na skutek wdrażania różnorodnych reform doktrynalnych i organizacyjnych, Kościół mariawitów podzielił się na dwa odrębne wyznania: Starokatolicki Kościół Mariawitów z ośrodkiem centralnym w Płocku oraz Katolicki Kościół Mariawitów z siedzibą władz zwierzchnich w Felicjanowie pod Płockiem. Abp Kowalski przyczynił się do przyjęcia Kościoła mariawitów do Unii Utrechckiej Kościołów starokatolickich. Przez cały okres swojej działalności był odsądzany od czci i wiary. Zwalczano go na łamach prasy oraz wytoczono szereg procesów sądowych, w tym proces główny (1928-1931), którego celem było skompromitowanie jego rządów i życia prywatnego. Mimo licznych prześladowań oraz krytyki zewnętrznej i wewnętrznej do swojej śmierci męczeńskiej w Hartheim pozostał wierny swoim ideom i przekonaniom religijnym. Na podkreślenie zasługuje jego bogaty dorobek teologiczny i translatorski. Wśród dzieł abp. Kowalskiego na wyróżnienie zasługuje „Wykład na Apokalipsę. Główne podstawy mariawityzmu objawione w Apokalipsie i zapowiedziane w dziełach myślicieli i wieszczów narodu polskiego”. Do jego wybitnych osiągnięć należy zaliczyć przekłady z języków oryginalnych Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu oraz „Boskiej Komedi” Dantego.

Bibliografia

Teksty źródłowe

Alchimowicz, Waław. 2014. „Votum separatum z procesu sądowego Arcybiskupa M. Michała Kowalskiego oskarżonego o rzekomą niemoralność.” W *W poszukiwaniu prawdy... Sądowe procesy arcybiskupa Jana M. Michała Kowalskiego*. Red. Sławomir

- Gołębiowski, 95-133. Felicjanów: Wydawnictwo Kościoła Katolickiego Mariawitów.
- „Dekret Świętej Rzymskiej i Powszechnej Inkwizycji z 5 grudnia 1906 roku.” 1907. *Miesięcznik Pasterski Płocki* 2 (1): 19-20.
- Feldman, Klemens, [Maria, Filip]. n.d. „Historja Mariawityzmu: Dru-ga wojna światowa. Kronika.” Maszynopis, Kolekcja Krzysztofa Mazura.
- Golacik Natanael. 1950. „Krótki zarys historii mariawitów i ich działal-ności.” Maszynopis, Felicjanów: Archiwum Kościoła Katolickiego Mariawitów w Felicjanowie.
- Komorowska-Feldman, Leokadia Maria Rafaela. 1927. „Sprawozda-nie o przygotowaniach do procesu abpa J.M.M. Kowalskiego.” Rękopis. Płock: Archiwum Kościoła Katolickiego Mariawitów w Felicjanowie.
- Kowalski, Jan Maria Michał. 1922a. „Krótki życiorys Mateczki.” W *Dzie-ło Wielkiego Miłosierdzia dla świata czyli wypełnienie się Objawienia św. Jana Apostoła na Staro-Katolickim Kościele Maryawitów*, 81-316. Płock: Odbite w m. Płocku w Drukarni Biskupa Maryawitów, przy Klasztorze Sióstr Maryawitek.
- Kowalski, Jan Maria Michał. 1922b. „List Pasterski O. Jana Maryi Mi-chała Biskupa Staro-Katolickiego Kościoła Maryawitów o przyj-mowaniu Ciała i Krwi Pańskiej z 18 maja 1922 roku.” Płock: W drukarni Biskupa Maryawitów przy Świątyni Miłosierdzia i Miłości.
- Kowalski, Jan Maria Michał. 1924. „Wezwanie wszystkich, aby się zapisali do Księgi Żywota.” *Maryawicka Myśl Narodowa* 1 (4): 16.
- Kowalski, Jan Maria Michał. 1926. *Rytuał maryawicki wraz z katechizmem dla małych dzieci i dorosłych*. Płock: Przy Świątyni Miłosierdzia i Miłości.
- [Kowalski, Jan Maria Michał]. 1927. *Katechizm życia zakonnego*. Płock: Odbite w drukarni Biskupa Maryawitów przy Świątyni Miłosierdzia i Miłości w Płocku.

- Kowalski, Jan Maria Michał. 1928a. *Katechizm miłości Ducha Przenajświętszego*. Płock: W Drukarni Jana Rżysko.
- Kowalski, Jan Maria Michał. 1928b. „List Pasterski o urządzeniu życia duchowego i gospodarczego Maryawitów z 10 marca 1928 r.” *Królestwo Boże na ziemi* 2 (15): 113-115.
- Kowalski, Jan M[aria] Michał. 1928c. „Pamiętnik Najprzewielebniejszego Ojca Maryi Michała Kowalskiego pisany w 1928 roku.” Maszynopis, Płock: Archiwum Kościoła Katolickiego Mariawitów w Felicjanowie.
- [Kowalski, Jan] M. M[ichał]. 1929a. „O kapłaństwie: Czy N. Marya Panna, Matka Boża była Kapłanką.” *Królestwo Boże na ziemi* 3 (9): 65-66.
- Kowalski, Jan Maria Michał. 1929b. „List Pasterski o nowem świętych dziewic kapłaństwie z 21 lutego 1929 r.” *Królestwo Boże na ziemi* 3 (11): 81-83.
- Kowalski, Jan M[aria] Michał. 1929c. *O rzeczywistej obecności Pana Jezusa w Komunii Świętej*. Płock: Drukarnia Jana Rżysko.
- Kowalski, Jan Maria Michał. 1930a. „List Pasterski o Spowiedzi przed Chrystusem z 13 kwietnia 1930 r.” *Królestwo Boże na ziemi* 4 (16): 121-123.
- Kowalski, Jan Maria Michał. 1930b. „List Pasterski o zniesieniu tytułów z 18 maja 1930 r.” *Królestwo Boże na ziemi* 4 (21): 161-162.
- Kowalski, Jan Maria Michał. 1930c. „List Pasterski o zniesieniustanu duchownych z 2 sierpnia 1930.” *Królestwo Boże na ziemi* 4 (32): 249-251.
- Kowalski, Jan Maria Michał. 1930d. „List Pasterski o kapłaństwie powszechnem z 10 sierpnia 1930 r.” *Królestwo Boże na ziemi* 4 (34): 265-266.
- Kowalski, Jan Maria Michał. 1930e. „List arcybiskupa Michała Kowalskiego do arcybiskupa Mohyłowskiego Edwarda Roppa z 8 grudnia 1929 roku.” W *Korespondencya między biskupami*

- maryawickimi a rzymsko-katolickimi w sprawie pojednania*, 74-88.
Płock: Druk Jana Rżysko.
- Kowalski, Jan M. Michał. 1931. *Kwestia maryawityzmu*. Płock: Druk Jana Rżysko.
- Kowalski, Jan Maria Michał. 1935a. „List Pasterski do wszystkich wier-
nych maryawityzmowi z 13 lutego 1935 roku.” *Archiwum Akt
Nowych*. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Pu-
blicznego, sygn. 1397: 1.
- Kowalski, Jan Maria Michał. 1935b. „Rzekoma prawomocność kapituły
zbuntowanych.” *Świątynia Miłosierdzia i Miłości* 1 (3): 20-22.
- Kowalski, Jan Maria Michał. 1935c. „Beatrycze. Poemat o naszej Naj-
droższej Mateczce.” *Świątynia Miłosierdzia i Miłości* 1 (4): 26-27.
- [Kowalski, Jan Maria Michał.] 1939a. „Gdańsk i Prusy Wschodnie po-
winny wrócić do Polski.” *Królestwo Boże na ziemi* 4 (11): 82.
- [Kowalski, Jan Maria Michał.] 1939b. „Lucyfer.” *Królestwo Boże na ziemi*
4 (13): 100-101.
- Kowalski, Jan Maria Michał. 1939c. „Do Pana Adolfa Hitlera, Wodza
Narodu Niemieckiego, kanclerza Państwa: Prośba mariawitów
pod kierunkiem arcybiskupa Mariawitów Jana Marii Michała
Kowalskiego, pierwszego biskupa i współzałożyciela Mariawity-
zmu, zamieszkałych w wielu wioskach i miastach byłego państwa
Polskiego.” Odpis, Felicjanów: Archiwum Kościoła Katolickiego
Mariawitów w Felicjanowie.
- Kowalski, Jan, Maria Michał. 1996. *Katechizm prawd wiary św. w Pi-
śmie św. Nowego Testamentu zawartych według porządku
katechizmowego ułożonych*. Wyd. II. Felicjanów/Łódź: Wydaw-
nictwo Kościoła Katolickiego Mariawitów.
- Kowalski, Jan Maria Michał, i Antonina Maria Izabela Wiłucka-Ko-
walska. 1935. „List Pasterski Brata Arcybiskupa i Siostry Ar-
cykapłanki: Do wszystkich Braci Kapłanów i Sióstr Kapłanek
oraz wiernego Objawieniom Mateczki ludu Maryawickiego z 12
maja 1935 roku.” *Wiadomości Maryawickie* 1 (1): 2-3.

- Kozłowska, Feliksa 1922. „Notatki z Objawień Mateczki z roku Jubileuszowego 1918-go.” W *Dzieło Wielkiego Miłosierdzia dla świata, czyli wypełnienie się Objawienia św. Jana Apostoła na Staro-Katolickim Kościele Maryawitów*, 77-80. Płock: Odbite w m. Płocku w Drukarni Biskupa Maryawitów przy Klasztorze Sióstr Maryawitek.
- [Kubicka, Helena Maria Melania]. n.d. „Nowy Hexahemeron: Komentarz felicianowski.” Maszynopis, Felicjanów.
- Ku Królestwu Bożemu*. 2009. Felicjanów: Wydawnictwo Kościoła Katolickiego Mariawitów.
- „List arcybiskupa Michała Kowalskiego z Rawicza do siostry arcykapłanki Izabeli Wiłuckiej-Kowalskiej z 10 lipca 1936 roku.” Maszynopis, Archiwum Kościoła Katolickiego Mariawitów w Felicjanowie.
- „List arcybiskupa Michała Kowalskiego z Rawicza do siostry arcykapłanki Izabeli Wiłuckiej-Kowalskiej z 12 lipca 1936 roku.” Maszynopis, Archiwum Kościoła Katolickiego Mariawitów w Felicjanowie.
- „List arcykapłanki Izabeli Wiłuckiej-Kowalskiej z Płocka do siostry Godysławy w Pogorzeli z 23 listopada 1933 roku.” Maszynopis, Archiwum Kościoła Katolickiego Mariawitów w Felicjanowie.
- „List pasterski Biskupów i całego duchowieństwa Staro-Katolickiego Kościoła Maryawitów do Ludu Maryawickiego z 30 stycznia 1935 r.” 1935. *Jednodniówka Marjawicka* 1 (1): 1-2.
- List Stanisława Zimmermana do abp. Michała Kowalskiego z 16 grudnia 1932 r. Cytowane za Krystyna Przyłucka. 1959. „Zarys historii Mariawityzmu. Cz. II: 1921-1945.” Praca magisterska: Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie.
- Maciejewska, Natanaela. 1948. „Oświadczenie z 1 lutego 1948 roku.” Maszynopis, Archiwum Kościoła Katolickiego Mariawitów w Felicjanowie.
- „O wydaniu tymczasowych przepisów dotyczących sekty marjawickiej.” 1906. *Zbiór praw i rozporządzeń Cesarstwa Rosyjskiego wydany przez Rządzący Senat z 26 grudnia 1906 r.* (296): 3971-3972.

- Pamiętniki Siostry Przełożonej [Marii M.] Celestyny Kraszewskiej*. 1968. Maszynopis, Felicjanów: Archiwum Kościoła Katolickiego Mariawitów.
- Popiel, Wincenty. 1907. „Pismo urzędowe abp. Wincentego Chościak-Popiela do dziekana łęczyckiego w sprawie ks. Jana Kowalskiego, administratora parafii w Sobótce, z 27 stycznia 1906 roku.” *Maryawita. Czciiciel Przenajświętszego Sakramentu* 1 (42): 670.
- „Prawo o wyznaniu Maryawitów.” 1912. *Zbiór praw i rozporządzeń Cesarstwa Rosyjskiego* 11 marca (5): 516.
- Prochówna, Zofia. 1932a. „Odwołanie kłamstw i oszczerstw rzuconych na Arcybpa Maryawitów w sprawie o niemoralność: List s. Teodoty (Zofii Prochówny) do redakcji «Królestwa Bożego na ziemi» i «Głosu Prawdy» z 6 XII 1931 r.” *Królestwo Boże na ziemi* 6 (50): 400.
- Prochówna, Zofia. 1932b. „«Nawrócenie» mandolinistki Prochówny: Nie miałam dziecka z Najdroższym Br. Arcybiskupem.” *Kurjer Czerwony* 16 grudnia: 6.
- „Protokół Kapituły Generalnej Kapłanów Marjawitów w Płocku. Dnia 29 stycznia 1935 r.” *Jednodniówka Marjawicka* 1 (2): 9-10.
- Próchniewska, Zofia Maria Honorata. 1949. „Życiorys.” Rękopis, Płock: Archiwum Państwowe w Płocku. Sygn. 383.
- Próchniewski, [Roman Maria] Jakób. 1934. „Mariae-Vita. Pamiętniki Brata Biskupa Jakóba.” *Królestwo Boże na ziemi* 8 (5): 38-39.
- Próchniewski, Roman Maria Jakub. 1952. „Żywoć Przczysteć Pani i objawione Jej Dzieło Miłosierdzia.” Maszynopis, Płock: Archiwum Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Płocku.
- Rostworowski, Franciszek Maria Wawrzyniec. n.d. „Przyczynki do dziejów mariawityzmu.” Zbiór artykułów, Biblioteka Klasztoru Mariawitów przy Świątyni Miłosierdzia i Miłości w Płocku.
- Sikorska, Pelagia. 2004. „Wypowiedź p. Pelagii Sikorskiej (z d. Kwiatkowskiej) mieszkanki wsi Jaroszki (par. Grzmiąca), pow. Brzeziny,

- 28.05.2004.” Maszynopis, Kolekcja s. biskupki Hanny M. Rafaeli Wońskiej.
- Starosta Starostwa Powiatowego Płockiego. 1938. „Dowód osobisty Jana Kowalskiego.” Druk, Starostwo Powiatowe Płockie.
- Szulgowicz, Damiana Maria Beatrycze. 1999. „Dane biograficzne duchownych zajmujących wyższe stanowiska w Kościele Katolickim Mariawitów w latach 1944-1990.” Rękopis, Archiwum Kościoła Katolickiego Mariawitów w Felicjanowie.
- Święta Maria Franciszka Kozłowska i Jej Zgromadzenia zakonne we wspomnieniach i pamiątkach. 2007. Felicjanów: Wydawnictwo Kościoła Katolickiego Mariawitów.
- Tołpyho, Janina. 1926. „Rok pobytu w klasztorze marjawickim: Wynurzenia Pani Janiny Zygmuntovej Tołpyhowej.” *Mazowsze Płockie i Kujawy* 1 (8): 110-113.
- Tomesówna, Marcjanna. 1931. „Odwołanie kłamstw i oszczerstw rzuconych na Arcybpa Maryawitów w sprawie o niemoralność: List s. Babtysty (Marcjanny Tomesówny) do redakcji «Królestwa Bożego na ziemi» i «Głosu Prawdy» z 8 VI 1931 r.” *Królestwo Boże na ziemi* 5 (24): 192.
- Urząd Stanu Cywilnego w Mińsku Mazowieckim. 1958. „Odpis skrócony aktu urodzenia Jana Kowalskiego”. Mińsk Mazowiecki: Urząd Stanu Cywilnego.
- Warchoł, Edward. 2003. *Wymiana prywatnych listów między biskupami mariawickimi i rzymskokatolickimi podstawą dyskusji do ewentualnego zjednoczenia Starokatolickiego Kościoła Mariawitów z Kościołem Rzymskokatolickim*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne.
- Woińska, Rafaela, i Włodzimierz Golacik. 1994. „Mariawici – polemiki: Oświadczenie rzeczników Kościoła Katolickiego Mariawitów w RP.” *Prawo i Życie* 39 (1546): 13-14.
- Wojciechowski, [Józef Maria] Rafael. 1982. „Arcybiskup Jan M. Michał Kowalski: Dokumenty okresu okupacji (1939-1945).” *Królestwo Boże na ziemi* 2 (1-6): 8-18.

„Wspomnienia bp. Antoniego M. Feliksa Tułaby: Autobiografia Kapłana i Biskupa Antoniego Marii Feliksa Tułaby, Proboszcza Litwy i Łotwy.” 1910-1965. Rękopis, Felicjanów: Archiwum Kościoła Katolickiego Mariawitów.

„Wspomnienia s. Zofii M. Honoraty Klichowskiej.” 1954. Rękopis, Felicjanów: Archiwum Kościoła Katolickiego Mariawitów.

Opracowania szczegółowe

„Abp Jan M. Michał Kowalski.” 1990. *Łódzkie Wiadomości Parafialne* 1 (4): 3-5.

„Abp Jan Maria Michał Kowalski (1871-1942) eksponowany w Muzeum Czynów Niepodległościowych na Radogoszczy w Łodzi.” 1992. *Łódzkie Wiadomości Parafialne* 3 (7): 2.

„Aferzysta Zarębski aresztowany za nikczemne oszustwa.” 1935. *Dobry Wieczór Kurjer Czerwony* 3 sierpnia: 1.

Askanas. Kazimierz. 1991. *Sztuka Płocka*. Wyd. III. Płock: Towarzystwo Naukowe Płockie.

„A z mariawityzmem w Sobótce to było tak...” 2016. W *Dwie Sobótki – wspólna historia. W sto dziesiątą rocznicę samodzielności konfesyjnej mariawityzmu*. Red. Mateusz M. Felicjan Szymkiewicz, Ryszard Paweł Kozłowski, Krzysztof Mazur, 37-69. Nowa Sobótka: Parafia Starokatolickiego Kościoła Mariawitów w Nowej Sobótce.

Bałakier, Edward. 1975. „Kapłaństwo powszechne.” *Rodzina* 16 (790): 7.

Banasiak, Joanna, i Piotr Gryspanowicz. 2022. *Listy nieobecności: Hitlerowski wymiar sprawiedliwości i jego ofiary z terenu Płocka i Północnego Mazowsza*. Płock: Książnica Płocka im. Władysława Broniewskiego.

Bielec, Aleksander. 1982. „Dwie gałęzie mariawityzmu.” *Rodzina* 23 (1123): 14.

„Bischof Johann Kowalski.” 1909. *Der Katholik* 31 (39): 335-337.

„Biskup Leon M. Andrzej Gołębiowski (1867-1933).” 1993. *Łódzkie Wiadomości Parafialne* 4 (8): 3-6.

- B.M. 1914. „W przededniu uroczystości.” *Wiadomości Maryawickie* 6 (32): 513-515.
- Bol, J. 1928a. „Proces Marjawitów w Płocku: Co powiedziała «Expressowi» matka Kowalska.” *Express Wieczorny Ilustrowany* 6 (264): 1.
- Bol, J. 1928b. „Proces Marjawitów w Płocku: Wywiady «Expressu» z trzema świadkami i mecenasem Kobylińskim. (Od naszego specjalnego wysłannika).” *Express Wieczorny Ilustrowany* 6 (265): 3.
- „Czy zakon marjawicki może być rozwiązany?: Proces płocki sfilmowany.” 1928. *Express Wieczorny Ilustrowany* 29 września: 3.
- „Delegaci Związku Maryawickiego w Petersburgu.” 1909 *Wiadomości Maryawickie* 1 (4): 25-28.
- „Die Weihe der neuen zwei Bischöfe der Mariawiten in Polen in Lowitz.” 1910. *Der Katholik* 32 (37): 319-320.
- Domagała, Jan. 1957. *Ci, którzy przeszli przez Dachau*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Dziasek, Franciszek. 2005. *Pamiętnik czasu pogardy*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Feldman, Klemens [Maria Filip]. 1961. „Biskup Wacław M. Bartłomiej Przysiecki: Wspomnienie pośmiertne.” *Mariawita* 3 (2): 3-5
- Gajkowski, Kasimir. 1911. *Mariavitensekte: Einige Blätter aus der neuesten Kirchengeschichte Russisch-Polens*. Krakau: Universitäts-Buchdruckerei Geschäftsleiter Joseph Filipowski.
- Ginter, Władysław. 1989. *Informator o Kościele Starokatolickim Mariawitów*. Płock: Kościół Starokatolicki Mariawitów.
- Gołębiowski, Sławomir. 2014. *W poszukiwaniu prawdy... Sądowe procesy arcybiskupa Jana M. Michała Kowalskiego*. Felicjanów: Wydawnictwo Kościoła Katolickiego Mariawitów.
- Gołowacz, Stanisław, i Tadeusz Krawczak. 1981. „Recenzja książki Jerzego Peterkiewicza *The Third Adam*, Oxford University Press, London 1975.” *Przegląd Historyczny* 72 (3): 556-560.

- Grabowski, Janusz, i Janusz Szczepański, Zdzisław Leszczyński. 2020. *Dzieje Bodzanowa i okolic*. Bodzanów/Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- J.A. 1909. „Duchowni maryawiccy w Petersburgu.” *Przegląd Katolicki* 15 (2): 17.
- Jaworska, P[elagia]. 1981a. „Kalendarz ważniejszych wydarzeń z historii mariawityzmu (1).” *Mariawita* 23 (9-10): 9-10.
- Jaworska, P[elagia]. 1981b. „Kalendarz ważniejszych wydarzeń z historii mariawityzmu (2).” *Mariawita* 23 (11): 5-6.
- Jaworska, P[elagia]. 1982. „Kalendarz ważniejszych wydarzeń z historii mariawityzmu (3).” *Mariawita* 24 (5): 5-6.
- Jaworska, P[elagia]. 1984. „70-lecie Katedry Mariawickiej w Płocku.” *Mariawita* 26 (8-9): 4-15.
- Karas, Marcin. 2001. „Święcenia kobiet na kapłanki w felicianowskiej wspólnocie mariawickiej.” *Notatki Płockie* 46 (187): 9-14.
- Karas, Marcin. 2008. *Z dziejów Kościoła: Ciągłość i zmiana w Kościele rzymskokatolickim w XIX i XX wieku*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- „Konsekracja Biskupa Naszego.” 1909. *Wiadomości Maryawickie* 1 (81): 641-645.
- „Konsekracja Biskupów.” 1911. *Kalendarz Maryawicki* 4: 85-108.
- „Konsekracja dwu Sióstr Biskupek na pomocnicze Biskupki.” 1931. *Królestwo Boże na ziemi* 5 (14): 112.
- „Konsekracja nowych Biskupek oraz święcenia kapłanek, diakonis i kapłanów.” 1931. *Królestwo Boże na ziemi* 5 (23): 184.
- Koper, Sławomir, i Tomasz Stańczyk 2022. *Mistycy, prorocy, szarlatani*. Warszawa: Harde Wydawnictwo.
- Kozanecki, Arkadiusz. 2022. „Leon Maria Andrzej Gołębiowski – ksiądz, który serce miał w rozterce.” *Nasze Koprzenie* 12 (21): 48-49.
- Kozłowski, Ryszard, Paweł. 2016. „Sobótka w przeszłości.” W *Dwie Sobótki – wspólna historia. W sto dziesiątą rocznicę samodzielności konfesyjnej mariawityzmu*. Red. Mateusz M. Felicjan Szymkiewicz

- i Ryszard Paweł Kozłowski, Krzysztof Mazur, 23-36. Nowa Sobótka: Parafia Starokatolickiego Kościoła Mariawitów w Nowej Sobótce.
- K.S. 1928. *Na marginesie procesu plockiego: Sekta marjawitów*. Warszawa: Nakładem Komitetu Głównego Akcji Katolickiej w Warszawie.
- „Ks. abp Jan Kowalski.” 2004. Projekt *Ślady przeszłości – Kamionka*. Dostęp 2020.01.05. [http:// www.republika.pl/kamionka/6.htm](http://www.republika.pl/kamionka/6.htm).
- Lechicki, Czesław. 1968-1969. „Kowalski Jan.” W *Polski Słownik Biograficzny*. Tom 14. Wrocław/Warszawa/Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk: 552-554.
- Leśniewicz, Grzegorz. 2007. „Testament księdza Józefa Pągowskiego.” *Zgierskie Zeszyty Regionalne* 2 (2): 307-333.
- Litwornia, Andrzej. 2005. *Dante go któż się odważy tłumaczyć: Studia o recepcji Dantego w Polsce*. Warszawa: Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk.
- Łaszczewski, Adam. 2018. *Płocka Policja okresu międzywojennego*. Płock: Wydawnictwo AT Digital.
- Łojek, Krzysztof. 2001. *Rozłam w łonie Starokatolickiego Kościoła Mariawitów w 1935 roku. Studium historyczne*. Warszawa: Europejskie Kolegium Edukacji.
- Macieszyna, Maria, i Aleksander Maciesza. 1922. *Przewodnik po Płocku z planem i 4 ilustracjami*. Wydanie trzecie uzupełnione. Płock: Druk Braci Detrychów.
- Majchrowski, Jacek, i Grzegorz Mazur, Kamil Stepan. 1994. „Supiński Leon.” W *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, 70-71. Wyd. 1. Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza BGW.
- Mames, Tomasz. 2001a. „Mariawita z Latowicza (1).” *Co słyhać* 7 (188): 12.
- Mames, Tomasz. 2001b. „Mariawita z Latowicza (3).” *Co słyhać* 7 (196): 19.

- Mames Romasz, Dariusz, 2022. *Eucharystia Kościoła Starokatolickiego Mariawitów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.
- Mazur, Krzysztof. 1987. „Mariawityzm.” *Człowiek i Światopogląd* 23 (9): 112-123.
- Mazur, Krzysztof. 1991. *Mariawityzm w Polsce*. Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Mazur, Krzysztof. 2019a. „Kowalski Jan (1871-1942), propagator idei mariawityzmu, arcybiskup Starokatolickiego Kościoła Mariawitów.” W *Słownik biograficzny Południowego Podlasia i Wschodniego Mazowsza*. Red. Wiesław Charczuk i Dariusz Grzegorczyk, Violetta Machnicka, 90-95. Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe.
- Mazur, Krzysztof. 2019b. „Mariawityzm – braterstwo, które czasami ciąży...O trudnych dziejach mariawityzmu, w których przyszło mariawitom realizować Orędzie Dzieła Wielkiego Miłosierdzia.” W *Tutejsi «obcy»: Rozważania o mniejszościach narodowych i religijnych na północnym Mazowszu i ziemi dobrzyńskiej od początku XIX wieku po czasy współczesne*. Red. Andrzej Dwojnych, 111-128. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sempier.
- Mazur, Krzysztof, i Włodzimierz Jaworski. 1998. „Kościół Bożego Miłosierdzia: Rozmowa z bp. Włodzimierzem Jaworskim.” *Tygodnik Siedlecki* 19 (24): 19.
- Mazur, Krzysztof, i Marcin Karas. 2009. „Rozmowa na temat książki dr. Marcina Karasa «Z dziejów Kościoła: Ciągłość i zmiana w Kościele rzymskokatolickim w XIX i XX wieku».” *Praca nad sobą* 14 (52): 20-23.
- Mazur, Krzysztof, i Beatrycze Szulgowicz, Rafała Woińska. 2013. „O trudnych dziejach mariawityzmu, w których przyszło mariawitom realizować Orędzie Dzieła Wielkiego Miłosierdzia.” W *Mistrzyni Ducha: W 120. Rocznicę Objawienia Dzieła Wielkiego*

- Miłosierdzia*, 231-278. Felicjanów: Wydawnictwo Kościoła Katolickiego Mariawitów.
- „Międzynarodowy Kongres Starokatolicki w Wiedniu.” 1909. *Wiadomości Maryawickie* 1 (77): 609-611.
- „Msza Polska.” 1908. *Wiadomości. Dodatek do Maryawity* 2 (15): 113-115.
- Musioł, Tadeusz. 1971. *Dachau 1939-1945*. Katowice: Wydawnictwo Śląsk.
- „Najprzewielebniejszy Ojciec Jan Marya Michał Kowalski Biskup Kościoła Katolickiego Maryawitów.” 1910. *Kalendarz Maryawicki* 3: 88-98.
- Naumczyk, Antoni. 1966. *Wstęp do Pisma Świętego*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- Nieścioruk, Jarosław. 2007. *Piotr Stołypin. Życie i działalność polityczna*. Lublin: Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej.
- „O wcieleniu Trójcy Przenajświętszej.” 1938. *Królestwo Boże na ziemi* 3 (6): 43-44.
- „O zegar wieżowy przy Świątyni Maryawickiej.” 1923. *Jednodniówka Maryawicka* 1 (1): 3-4.
- Papierowski, Andrzej, Jerzy. 1997. „Geneza mariawityzmu jako ruchu religijnego i społecznego (cz. I/przyczynek historyczny/).” *Notatki Płockie* 51 (171): 15-22.
- Pawlik, Edward. 1971. „Biskup Filip Feldman – poeta i tłumacz.” *Mariawita* 13 (7-8): 30.
- Peterkiewicz, Jerzy. 1975. *The Third Adam*. London: Oxford University Press.
- Piekarski, Stanisław. 1930. *Prawdy i herezje. Encyklopedia wierzeń wszystkich ludów i czasów*. Warszawa Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie.
- „Pierwsza Kapituła Generalna Księży Maryawitów.” 1907. *Wiadomości. Dodatek do Maryawity* 1 (42): 329-332.

- „Pierwsze Zebranie Ogólne Księży Maryawitów: Kapituła Generalna.” 1908. *Kalendarz Maryawicki* 1: 71-76.
- Pietrkiewicz, Jerzy. 2024. *Trzeci Adam. Opowieść o mariawitach*. Warszawa: Wydawnictwo Iskry.
- Pluciennik, Stanisław. 2006. *Przewodnik po Płocku*. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy.
- Polak, Grzegorz, 2013. *Święte, świętsze, najświętsze. Przewodnik po sankuariach w Polsce*. Warszawa: Wydawca Agora SA.
- [Polkowski, Zenon] Maria Mirosław. 2009. „Konsekracja biskupa Jana Marii Michała Kowalskiego.” *Mariawita* 51 (10-12): 15.
- „Po skazaniu arcyb. Kowalskiego: Ostatnie chwile wielkiego podniecenia – przed wyrokiem i po wyroku.” 1928. *Express Wieczorny Ilustrowany* 12 października: 1.
- Preisner, Walerian. 1957. *Dante i jego dzieła w Polsce: Bibliografia krytyczna z historycznym wstępem: I. Stan badań nad Dantem w Polsce: II. Próba polskiej bibliografii Dantejskiej*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- „Proces Marjawitów w Płocku: Przyszli ludzie muszą wyjść z małżeństw między kapłanami i dziewicami Bogu poświęconymi: Marjawici o końcu świata i małżeństwach mistycznych.” 1928. *Express Niedzielny Ilustrowany* 30 września: 1.
- „Proces Marjawitów w Płocku: W chwili obecnej przemawia prokurator.” 1928. *Express Wieczorny Ilustrowany* 9 października: 1.
- „Proces Marjawitów w Płocku: Wyrok zapadnie w dniu jutrzejszym.” 1928. *Express Wieczorny Ilustrowany* 10 października: 1.
- „Proces arcyb. Marjawickiego, Kowalskiego o czyny lubieżne.” 1928. *Głos Ziemi Płockiej* 19 września: 1-2.
- „Proces arcyb. Marjawickiego, Kowalskiego o czyny lubieżne.” 1928. *Głos Ziemi Płockiej* 12 października: 1.
- „Proces Marjawicki.” 1929. *Kalendarz Informacyjny Płocki*: 49-54.
- Przedpełski, Borys. 1993. „Kapłaństwo kobiet w Kościele Mariawitów.” *Notatki Płockie* 38 (156): 25-34.

- Przemielewski, Piotr. 2002. *Geneza i dzieje mariawityzmu w parafii p.w. Wniebowzięcia NMP w Filipowie*. Ełk: Wydanie własne.
- „Przyjazd Najczcigodniejszego Brata Arcybiskupa do Felicjanowa.” 1938. *Królestwo Boże na ziemi* 1 (3): 2-5.
- Przyłucka, Krystyna. 1959. „Zarys historii Mariawityzmu. Część II: 1921-1945.” Praca magisterska, Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie.
- „Przywódca Marjawitów Jan Marja Kowalski pod hańbiącym zarzutem uwodzenia nieletnich staje dziś przed sądem.” 1928. *Kurjer Czerwony* 18 września: 1.
- R.M. 1949. „W siódmą rocznicę śmierci męczeńskiej Arcybiskupa J.M. Michała Kowalskiego, Pierwszego Ministra Generalnego Zgromadzenia Kapłanów Mariawitów i najwyższego Przełożonego Kościoła Mariawitów.” *Królestwo Boże na ziemi* 4 (5): 5-8.
- Rudnicki, [Konrad Maria] Paweł. 1993. „Stulecie Mariawityzmu.” Artykuł niepublikowany, Kraków.
- Rudnicki, [Konrad Maria] Paweł. 2002. „Dwugłos o arcybiskupie Janie M. Michale Kowalskim. 2. Pomówmy o nowościach arcybiskupa Michała.” *Praca nad sobą* 7 (25): 22-27.
- Rybak, Stanisław. 1981. „Krótki rys historyczny Mariawityzmu.” *Mariawita* 23 (7-8): 22-27.
- Rybak, Stanisław. 1992. *Mariawityzm. Studium historyczne*. Warszawa: Wydawnictwo Lege.
- Rybak, Stanisław. 2011. *Mariawityzm. Dzieje i współczesność*. Warszawa: Agencja Wydawnicza CB.
- Sawicki, Jakób. 1935. „Stan prawny Kościoła Marjawitów.” *Gazeta Administracji i Policji Państwowej* 17 (7): 222-232.
- Seweryniak, Henryk. 2014. *Święte Oficjum a mariawici*. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy.
- Sitek, Jan Maria Michał. 1958. „50 lat w służbie naszej idei.” *Mariawita* 1 (4): 8-9.

- Sobala, Dorota. 2007. „Nowe formy sakramentu pokuty w niepodzielnym Kościele Mariawitów.” *Praca nad sobą* 12 (46): 7-12.
- Staszewski, Dominik. 1912. *Dawne Kościoły Płockie*. Płock: Druk p.f. „K. Miecznikowski.”
- Stobiecki, Ignacy. 2000. „Ważne wyjaśnienie.” *Praca nad sobą* 5 (18): 35-38.
- „65-ta Rocznicą Urodzin Najdroższego Brata naszego Arcybiskupa Michała w noc wigilijną 24.XII.1871 r. – 24.XII.1936 r.” 1937. *Królestwo Boże na ziemi* 2 (3): 5-8.
- Szychowski, Ireneusz. 1996. *Kościoły Płockie*. Płock: Urząd Miasta Płocka.
- Szymanowski-Szymanowski, Michał. 2022. „Feliks Korwin-Szymanowski (1875-1943) – inżynier i kapłan mariawicki.” *Notatki Płockie* 67 (271): 12-17.
- „Ś. P. Brat Biskup Janusz Maria Szymon Bucholc.” 1965. *Mariawita* 7 (7): 13.
- „Ś. P. Brat Biskup Filip Feldman.” 1971. *Mariawita* 13 (7-8): 25-27.
- Tyszka, Zbigniew. 2023. „Niedoszły inżynier – biskup Klemens Maria Filip Feldman.” *Nasze Korzenie* 13 (22): 74-77.
- U Marjawitów w Płocku*. 1934. Płock: Druk Jana Rżysko.
- U[rbani] J[an] 1924. „Finał komedji kozłowickiej.” *Przegląd Powszechny* 162 (486): 284-286.
- „Uroczystość Konsekracji Kościoła Katedralnego w Płocku.” 1914. *Wiadomości Maryawickie* 6 (34-36): 545-552.
- Verdin, Georges. 1923. *Z za kulis herezji marjawickiej*. Płock: Druk Towarzystwa Wydawniczego „Dziennik Płocki”.
- Warchoł, Edward. 1997. *Starokatolicki Kościół Mariawitów w okresie II Rzeczypospolitej*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne.
- Warchoł, Edward. 2003. *Proces wydzielania się Związku Mariawitów Nieustającej Adoracji Ublągania z doktrynalnych i organizacyjnych*

- ram Kościoła rzymskokatolickiego. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne w Sandomierzu.
- Warchoń, Edward. 2004. „Problem legalizacji kościelnej Związku Mariawitów Nieustającej Adoracji Uśląganania w relacji arcybiskupa Jana Marii Michała Kowalskiego (1903-1906).” *Kronika Diecezji Radomskiej* 13 (51): 329-336.
- Warchoń, Edward. 2008. *Zachwyty i upojenie, rozczarowanie i bunt: Przyczynki do historii mariawityzmu*. Radom: Wydawnictwo Diecezji Radomskiej AVE.
- Warchoń, Edward. 2011. *Historia Starokatolickiego Kościoła Mariawitów historią „Królestwa Bożego na ziemi”*. Wydanie drugie pracy „Starokatolicki Kościół Mariawitów w okresie II Rzeczypospolitej” pod zmienionym tytułem i ukierunkowaniem na Królestwo Boże na ziemi. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- „Wiekopomna Uroczystość: Poświęcenie Sióstr na Kapłanki oraz Konsekracja Matki Izabelli i Ojców – Filipa i Bartłomieja na Biskupów.” 1929. *Królestwo Boże na ziemi* 3 (14): 105-111.
- Wilczur, Edward. 1999. *Kapitulacji nie było: Historia dotąd przemilczana. Z dziejów mniejszościowych Kościołów chrześcijańskich pod okupacją niemiecką*. Warszawa: Agencja Wydawnicza CB.
- Włodarski, Szczepan, i Władysław Tarowski. 1968. *Kościół chrześcijański*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Odrodzenie”.
- Wodzianowska, Irena. 2007. *Rzymskokatolicka Akademia Duchowna w Petersburgu*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL. Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II.
- Wojciechowski, Józef Maria Rafael. 1981. „Kilka kwestii dotyczących arcybiskupa Jana M. Michała Kowalskiego.” *Królestwo Boże na ziemi* 1 (3-5): 12-24.
- Wojciechowski, Józef Maria Rafael. 1988. „Kościół Katolicki Mariawitów w Polsce.” W *Leksykon religioznawczy*. Red. Witold Tyloch, 136-139. Warszawa: Wydawnictwo Współczesne.

- Wojciechowski, Józef Maria Rafael. 2003. *Pisma wybrane. Dzieło Bożego Ratunku. Mariawicki znak czasu*. Felicjanów: Wydawnictwo Kościoła Katolickiego Mariawitów.
- „Wspomnienie o S. Biskupce Marii Honoracie Zofii Klaudii Klichowskiej-Próchniewskiej.” 1991. *Łódzkie Wiadomości Parafialne* 2 (5): 4-6.
- Wysoczański, Wiktor. 1971. *Prawo wewnętrzne Kościołów i związków wyznaniowych w PRL*. Warszawa: Zakład Wydawniczy „Odrodzenie”.
- Wysoczański, Wiktor, i Michał Pietrzak. 1997. *Prawo Kościołów i związków wyznaniowych nierzymskokatolickich w Polsce*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- „Założenie kamienia węgielnego i poświęcenie fundamentów pod Kościół Katedralny Maryawitów w Płocku.” 1912. *Kalendarz Maryawicki* 5: 21-31.
- Z dziejów Królestwa*. 1972. Felicjanów: Wydawnictwo Kościoła Katolickiego Mariawitów.
- „Z ostatnich dni życia Brata Biskupa Filipa.” 1971. *Mariawita* 13 (7-8): 27.
- „Zwierzchnik wyznania marjawickiego przed Sądem: Historia sprawy.” 1928. *Dziennik Płocki* 18 września: 3-4.
- „Zwierzchnik wyznania marjawickiego przed Sądem: Drugi dzień rozpraw.” 1928. *Dziennik Płocki* 20 września: 2-4.
- „Zwierzchnik wyznania marjawickiego przed Sądem: Dziewiętnasty dzień rozprawy.” 1928. *Dziennik Płocki* 12 października: 1.
- Żaglewski, Stefan, Maria, Robert. 2014. *Świątynia Miłosierdzia i Miłości – święte miejsce mariawitów*. Płock: Kościół Starokatolicki Mariawitów.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXVI

Zeszyt 3

ROCZNIK TEOLOGICZNY

[E-WYDANIE]

WARSZAWA 2024

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ucz. – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ucz. – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ucz.

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ucz. – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

bp prof. ucz. dr hab. Marcin Hintz, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Redakcja językowa – Kalina Wojciechowska
Korekta tekstów angielskich – Karen Wasilewska
Skład komputerowy – Jerzy Sojka

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANS [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]
PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.
All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission
and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

eISSN: 2956-5685

Wydawnictwo Naukowe ChAT
ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55
Objętość ark. wyd.: 11,8.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

BORYS PRZEDPELSKI, MIROSLAW MICHALSKI, <i>Życie i dokonania arcybiskupa Jana Marii Michała Kowalskiego (1871-1942)</i>	435
IVAN NIKULIN, <i>Dziedzictwo wydawnicze Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w II Rzeczypospolitej — stan dotychczasowej wiedzy i perspektywy badawcze</i>	519
JERZY SOJKA, „ <i>Leuenberg Agreement</i> ” and <i>Polish Evangelical Churches</i>	535
*JERZY SOJKA, „ <i>Konkordia leuenberska</i> ” a <i>polskie Kościoły ewangeliczne</i>	*95
ABP JERZY PAŃKOWSKI, <i>Różnice i podobieństwa w rycie pontyfikalnych nabożeństw w słowiańskiej i greckiej tradycji liturgicznej. Wybrane przykłady</i>	561
TADEUSZ J. ZIELIŃSKI, <i>Equal before the law or discriminated? The status of religious minorities in Poland</i>	589
WOJCIECH GIZICKI, KRZYSZTOF BANASIUK, <i>Patriotic and Religious Attitudes among a Select Group of Poland’s Territorial Defense Force Soldiers</i>	627
Wykaz autorów	643

*Teksty oznaczone gwiazdką zawarte są wyłącznie w E-Wydaniu.

Contents

ARTICLES

BORYS PRZEDPELSKI, MIROSLAW MICHALSKI, <i>Life and accomplishments of the archbishop Jan Maria Michal Kowalski (1871-1942)</i>	435
IVAN NIKULIN, <i>The publishing heritage of the Polish Autocephalous Orthodox Church in the Second Polish Republic — the state of knowledge and research perspectives</i>	519
JERZY SOJKA, „ <i>Leuenberg Agreement</i> ” and Polish Evangelical Churches	535
*JERZY SOJKA, „ <i>Leuenberg Agreement</i> ” and Polish Evangelical Churches (polish version)	*95
ABP JERZY PAŃKOWSKI, <i>Similarities and Differences in the Rite of Pontifical Services in the Slavic and Greek liturgical traditions. Sample selections</i>	561
TADEUSZ J. ZIELIŃSKI, <i>Equal before the law or discriminated? The status of religious minorities in Poland</i>	589
WOJCIECH GIZICKI, KRZYSZTOF BANASIUK, <i>Patriotic and Religious Attitudes among a Select Group of Poland’s Territorial Defense Force Soldiers</i>	627
List of authors	643

*Texts marked with an asterisk are available only in the E-Edition.

Wykaz autorów

Borys Przedpelski, b.przedpelski@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Mirosław Michalski, m.michalski@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Ivan Nikulin, nikulinjan@gmail.com, ul. Pułaskiego 36, 15-338 Białystok

Jerzy Sojka, j.sojka@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Abp Jerzy Pańkowski, j.pankowski@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Tadeusz J. Zieliński, t.zielinski@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Wojciech Gizicki, wgizicki@kul.pl, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin

Krzysztof Banasiuk, krzysztofbanasiuk@o2.pl, Parafia Ducha Świętego w Siedlcach, ul. Brzeska 37, 08-110 Siedlce